

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Д. А. Собирова

СОЦИАЛ ИНТЕЛЛЕКТ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЁТ

MAJBURIY BERILMISXA

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
“Фан” нашриёти
Тошкент – 2013

УЎК: 316.6;159.9

КБК: 74.6

С 74

*Ушшисослашмирилган
тафмоқ, чер-каси*

Мазкур монографияда ўқитувчининг касбий камолотида социал интеллектнинг аҳамияти ва хусусиятлари ҳақида мулоҳаза юритилади. Ўқитувчиларнинг шахс сифатидаги хусусиятлари билан социал интеллектни муносабатларини тадқиқ қилишнинг илмий-амалий усуллари ва олинган янги эмпирик маълумотларнинг таҳлилига асосланган хулосалар баён этилган.

Монография амалиётчи психологлар, педагоглар, магистрантлар ва шу соҳага қизиқувчи илмий ходимлар учун мўлжалланган.

In the following monograph, there is a discussion on the theme of significance of social intelligence in teacher's professional maturity. Scientific and practical methods of scientific research of scientific relationship of social intelligence and personality characters of teachers and study of new empiric information conclusions are expounded in the monograph.

The following monograph is for practical psychologists, teacher pedagogues, Master of Arts and the scientific workers.

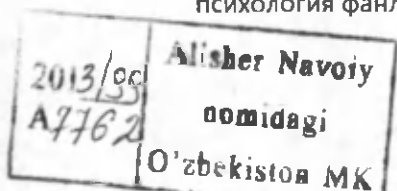
Масъул муҳаррир:

психология фанлари доктори, профессор Ш. Р. Баротов

Тақризчилар:

психология фанлари доктори, профессор А. М. Жабборов

психология фанлари номзоди, доцент Э. М. Мухторов

ISBN 978-9943-19-245-4

*Ю 41505
29,*

© ЎЗР ФА "Фан" нашриёти, 2013 йил

*Ушбу китобни азиз отажоним
Абдурозиқ Абдушукӯр ўзлининг ёрқин
хотирасига бағишлайман.
(Муаллиф)*

Кириш

Мамлакатимизда амалга оширилаётган таълим ислохотлари жараёнида ўқитувчи фаолиятига қўйиладиган талаблар унинг ҳам касбий, ҳам шахсий камолоти билан боғлиқ масалаларни ўз ичига камраб олган. Шу боисдан таълим жараёнида ўқитувчи фаолиятининг индивидуал-психологик ва ижтимоий-психологик компонентлари ролини тўғри белгилай олиш унинг касбий камолоти муҳим шарт сифатида намоён бўлади. Президентимиз Ислоҳ Каримовнинг замонавий ўқитувчи тимсолига берган тавсифида бу масалага турли жабҳадан қараш мумкинлиги, олий мактаб ўқитувчиси тимсоли замона талаби даражасида камол топиши ҳамда талаба учун ўрнак бўла олиши акс этган. Билим бериш жараёни билан боғлиқ замонавий таълим муаммоларини психологик тадқиқ этиш ўқитувчи фаолиятининг турли жабҳаларини ўрганишга эришилганлигини кўрсатса-да, аммо унинг ижтимоий-психологик жиҳатларини эътибордан четда қолдириб бўлмаслигини ҳам тасдиқламоқда.

Ўқитувчининг касбий фаолиятга тайёрлиги унинг шахсий-касбий камолоти, шахсий фазилатлари, интеллектуал имкониятлари ва ижтимоий-психологик омилларга боғлиқлиги қайд этилади. Анъанавий таълим жараёнида ўқитувчи шахси тимсолига юқори ақл-заковатли, шахсида инсоний фазилатларни мужассамлаштирган, шогирдларига намуна бўладиган тимсол тушунилади. Ўқитувчининг билимдон, ўз соҳасини чуқур билиши, педагогик маҳоратга эга бўлиши, таълим олувчига таъсир кўр-

сата олишини белгиловчи етакчи хусусият ва омилларнинг ўрни кўпинча эътибордан четда қолиб кетаётгандек. Чунки ўқитувчи ўз соҳасини яхши билса-да, аммо синфга таъсир ўткази олмадлиги мумкин, бинобарин, ўқувчига шахс сифатида таъсир кўрсата олмади экан, таълим жараёнида ижобий муҳитни таъминлашни кафолатлай олмади. Бу эса ўз навбатида коллеж ўқувчиси шахси шаклланишида ўқитувчи тимсолининг таъсири йўқолишига олиб келади. Ушбу ўринда ўқитувчининг ўқувчи шахсига таъсирини белгиловчи омиллар сирасига кирувчи психологик жабҳа борки, бу шахслараро муносабатни, инсонлар ўртасида эркин ва самимий муносабат муҳитини, ўртоқлари, иш ўрни, ҳамкасблари ва атрофдаги бошқа инсонлар билан муваффақиятли муомала муҳитини яратишга хизмат қилувчи социал интеллектнинг даражаси муҳим деган хулосага олиб келади. Бундан кўринадики, ўқитувчининг ақлий қобилиятларини ва фаҳм-фаросатлилигини характерловчи интеллект даражаси билан бевосита рақобатлашадиган, инсоннинг ижтимоий фазилатлари шаклланишида муҳим ўрин тутадиган шахслараро муносабат, ўзаро ҳурмат, симпатия, ўзга инсонларнинг кечинмаларини ўқий оладиган, ишонч ва туйғуларини тушуна оладиган социал интеллект муаммосини касб-ҳунар коллежи ўқитувчиси мисолида ўрганиш муҳимдир. Кўп ҳолларда таълим жараёнида ўқитувчи фаолиятида дуч келинадиган нуқсон ва камчиликлар айнан социал интеллектнинг юқори даражада шаклланимамлиги оқибатидир. Ушбу ҳолат қуйидагиларда намоён бўлади:

-ўқитувчи ўз соҳасини яхши билиши, аммо талабанинг психологиясини фарқлай олмадлиги мумкин;

-таълим муҳитига нисбатан касбий масъулиятни яхши ҳис этиши, аммо шахслараро муносабатни ташкил этишга ўқувсиз бўлиши мумкин;

-ўқитувчи билан ўқувчи муносабатлари қандай бўлиш кераклиги ҳақидаги тасаввурга эга, аммо уни ташкил этиш имкониятини рўёбга чиқара олмадлиги мумкин;

-инсоний муносабатлар тўғрисида етарлича тасаввур ва билимга эга, аммо ўқувчи билан муносабатда улар кайфиятини ўқий олмадлиги, тушунмаслиги, муомала сирларини билмаслиги мумкин.

Шу боисдан ҳам замонавий таълим жараёнида ўқитувчи фаолияти самарадорлигини оширишда социал интеллект таъсири масаласини тадқиқ этиш янги психологик тадқиқот мавзусига сабаб бўлади.

Қатор психологик тадқиқот натижалари шуни кўрсатмоқдаки, бугунги кунда касб-ҳунар коллежлари ўқитувчиларининг социал интеллекти борасида жуда кўплаб мулоҳазалар мавжуд. Буларнинг барчаси бугунги кунда ҳар бир педагог учун характерли бўлган социал интеллект доирасидаги тасаввурлар кўламини ўрганишни ва шу кўлам асосида тегишли тавсияларни ишлаб чиқиш лозимлигини кўрсатмоқда.

Шундан келиб чиқиб, мазкур илмий монографияда касб-ҳунар коллежлари ўқитувчиларининг социал интеллект ҳақидаги бугунги тасаввурлари кўламини эмпирик маълумотлар асосида таҳлил қилиш билан боғлиқ илмий мулоҳазалар баён қилинган. Бу эса бугунги кундаги касб-ҳунар коллежи ўқитувчилари социал интеллектининг айрим долзарб жиҳатларини очиб беришга илмий-назарий ва методологик манба сифатида ёрдам беради.

1-БОБ.

СОЦИАЛ ИНТЕЛЛЕКТНИ ЎРГАНИШНИНГ НАЗАРИЙ- МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

- 1.1. Социал интеллект психологик феномен сифатида
- 1.2. Социал интеллектнинг касбий фаолият доирасида тадқиқ этилганлиги
- 1.3. Социал интеллект муаммосини амалий жиҳатдан ўрганиш

1.1. Социал интеллект психологик феномен сифатида

Социал интеллектнинг табиатини ёритишда интеллект бўйича мавжуд психологик ёндашувларнинг умумий ҳолатини таҳлил этиб ўтишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблоаймиз. Бугунги кунга қадар мавжуд ёндашувларнинг куйидаги тартибдаги интеллект ёндашувлари сифатида қайд этиш мумкин.

Интеллектни таркиб топиши ва шаклланиши бўйича саккизта асосий ёндашувлар мавжуд бўлиб, улар кейинги бир қатор илмий манбаларда қайд этилган келтириб ўтилади:

1. Интеллектга феноменологик ёндашув: интеллект онг мазмунининг асосий шакли сифатида қаралади (В.Келлер; К. Дункер; М. Вергеймер; Дж. Кемпион ва бошқалар).

2. Интеллектга генетик ёндашув: интеллект инсоннинг ташки олам билан ўзаро таъсирлашувининг табиий шароитидаги ўраб турган муҳит талабларига қийин мослашуви оқибати сифатида қаралади (У.Р. Чарльзворт; Ж. Пиаже).

3. Интеллектга социал-маданий ёндашув: интеллект инсоннинг ижтимоийлашуви, шунингдек, маданиятнинг мақсадли таъсири натижаси (Дж. Бруннер; Л. Леви-Брюль; А.Р. Лурия; Л.С. Выготский ва бошқалар).

4. Интеллектга жараёни-фаолиятли ёндашув: интеллект инсон фаолиятининг асос шакли сифатида (С.Л. Рубенштейн; А.В. Брушлинский; Л.А. Венгер; К.А. Абульханская-Славская ва бошқалар).

5. Интеллектга таълимий ёндашув: интеллект мақсадга йўналтирилган таълимнинг маҳсули сифатида қаралади (А. Стаатс; К. Фишер; Р. Фейерштейн ва бошқалар).

6. Интеллектга ахборот ёндашуви: интеллект ахборотларни қайта ишлашнинг элементар жараёнлари мажмуи сифатида (Г. Айзенк; Э. Хант; Р. Штернберг ва бошқалар).

7. Интеллектга функционал-даражавий ёндашув: интеллект ҳар хил даражадаги билиш жараёнларининг тизими сифатида (Б.Г. Ананьев; Е.И. Степанова; Б.М. Величковский ва бошқалар).

8. Интеллектнинг регуляцион ёндашуви: интеллект психик фаолликнинг ўзини ўзи регуляция қилиш омили сифатида (Л.Л. Терстоун ва бошқалар).

Бизнинг мақсадимиз интеллектнинг умумий ёндашувлари табиатида хос жиҳатларни ва улар борасидаги илгари сурилган илмий ғояларни чуқур таҳлилига эмас, балки интеллектнинг умумий психологик табиатини ёритиш, унинг социал ривожланиш, ижтимоий шарт-шароитларсиз мавжуд бўлмаслиги тўғрисидаги ёндашувларни ўзида акс эттириши мумкинлигига диққатни қаратишдир. Мабодо феноменологик ёндашув вакиллари Кёллер, М. Вертгеймер, К.Дункернинг изланишлари мазмуни таҳлилида ҳам интеллект ривожланиши; генетик ёндашув вакили У.Р. Чарлсворзнинг илгари сурган қарашлари оқибати; Ж.Пиаженинг операционал ёндашуви табиати: айнан социал интеллект табиатини ёритишга энг яқин келадиган социал-маданий ёндашув ва мақсадга йўналтирилган таълимий ёндашув ҳам социал омиллар таъсирини четлаб ўтолмайди. Ўз навбатида биз шахснинг социал интеллекти муаммосини ўрганиш баробарида интеллектнинг бошқа қирраларига хос ёндашувларни четлаб ўта олмаймиз.

Бизнинг юқоридаги илмий ёндашувлар ва изланишлар борасидаги таҳлилларимиз социал интеллектни ижтимоий фойдали мослашувнинг намоён бўлиши тарзида талқин этишимизга олиб келмоқда. Масалан, ушбу фикримизга мос В. Штерннинг интеллектга хос бўлган қуйидаги хулосаси, яъни интеллект “янги ҳаётий шароитларга мослашишга умумий қобилиятлилик” тарзида қараш ва “мослашув акти – ҳаётий масалаларни интеллект ёрдамида ҳал этиш, фикрлашда онгнинг онгсизлик устидан устунлик қилиши баробарида амалга оширилади” деган мулоҳазасини келтириб ўтишимиз мумкин.

Илмий манбаларни ўрганишимизда эътибор қаратиладиган яна бир жиҳат социал интеллектнинг функцияларига аниқлик киритишдан иборат. Ушбу масала бизнинг кейинги параграфларда тадқиқотнинг методикаларини танлашимизга аниқлик киритиши ҳамда уларни татбиқ этишдан олинган эмпирик материалларнинг психологик таҳлилига ёрдам беришидан иборат бўлади. Социал интеллект функциялари бўйича ҳам изланишлар олиб борилган (Н.А. Менчинская, Альбуханова-Славская, Н.И. Чуприкова, В.Д. Шадриков ва бошқ.). Интеллектнинг индивидуал-шахслилик хусусиятидан келиб чиқиб, социал интеллектнинг икки томонлама шартланганлик асосида унинг функцияларини изохлашимиз мумкин бўлади. Юқорида келтирилган тадқиқотларга кўра, шунингдек, психологик-педагогик адабиётларнинг назарий таҳлили қуйидаги функциаларни ажратишга имкон беради: билиш-баҳолаш, коммуникатив-кадриятли, рефлексив-коррекцион. Энди ушбу функцияларнинг қисқача мазмунига тўхталиб ўтайлик. Билиш-баҳолаш функцияси социаллашув жараёнида, шахслараро ўзаро таъсирлашув мазмунини аниқлашда атрофдагиларнинг реал ёрдами, фаолият натижаларининг эришганлиги учун индивидуал имкониятларни аниқлашда намоён бўлади. Шунга кўра социал интеллект фаолият натижаларини баппорат қилиш учун зарур ахборотларни қайта ишлашни таъминлайди. Бир томондан шахс бошқа инсонлар фаолиятлари характери ҳақидаги ахборотларни олади, уни англайди ва унинг аклий операцияларни бажаришида бўйсундиради. Бошқа томондан эса ахборотларни қайта ишлаш жараёнида содир бўлаётганларнинг аҳамияти ҳақидаги хулосаларнинг шаклланишига олиб келади.

Н.А. Мечинскаянинг қайд этишича, ахборотлар ижобий бўлиши ва қабул қилиниши, ёки аксинча салбий бўлиши ва инкор этилиши мумкин. Ҳар икки ҳолатда ҳам биз ахборотларни қайта ишлашнинг маълум темпи билан боғлиқ аклий фаолликни намоён этишимизга тўғри келади. Олинган ахборотлар ундан фойдаланиш имконияти ҳақидаги, натижаларга реал эриш даражаси ҳақидаги баҳолаш хулосаларини намоён этишни таъминлайди. Бу эса иснони ўз-ўзини англаш жараёнида ўзини ўзи ва ўз мавжудлигини тушунишига олиб

келади. Бу жараёнда шахс ўқув-билиш фаолият субъекти сифатида ўзини намоён этади. Интеллектуал имкониятлари ва тажрибани ўзлаштиришнинг социал шарт-шароитлари мақсадга мувофиқ эгалланади. Шундай қилиб, бу функцияни амалга ошириш субъекти сифатида ўзини намоён этиши учун (билиш жабҳасидан) шарт-шароитга мос ахборотни танлаш, мақсад қўйиш жараёнида (баҳолаш жабҳаси) ўқувчини бириктирган ҳолда содир бўлаётганлар ҳақидаги баҳоловчи мулоҳазаларни шакллантиради. Бирок бу функция навбатдаги функцияни амалга оширишда юз берадиган, унинг эришганлилик қимматини аниқлашга имкон бермаслиги мумкин экан.

Социал интеллектнинг навбатдаги коммуникатив-қадриятли функцияси атрофдагиларни тушунишга эҳтиёж, ўз навбатида улар билан тушунарли бўлишига боғлиқ. Бошқа одамлар билан доимий мулоқотда ўзини англаши, инсоннинг ўзаро муносабат эталонларини ва меъёрларини фаол ажратиш ва ўзлаштириш жараёнидан бошланади. Н.И. Чуприкованинг қайд этишича, муомала ўз ҳолатини ифодалаши ҳақида, суҳбатдошга ва тингловчига муносабати, оқибатда хабарнинг мақсадли установақасини намоён этиш ҳақидаги мазмунни узатиш қобилиятида рўёбга чиқади. Бундан ташқари бир томондан коммуникацияга инсон билан социал муҳит ўртасидаги алоқани ўрнатиш усули сифатида, бошқа томондан ҳаётнинг қадриятли муҳити мазмунини излаш жараёни сифатида қараймиз. Мос тарзда коммуникатив-қадриятли функциянинг икки асосий намоён бўлиш шаклига ажратамиз.

Идеал мазмундаги режа тузиш (коммуникациянинг мазмуни) ушбу инсон тушунишга мослашувининг ижтимоий ҳаракат вазиятини аниқлаш билан боғлиқ. Инсон бекордан бекорга муносабат ўрнатмайди ва ахборотни идрок этмайди, балки социал муносабатга дахлдор масалаларни илгари суради, ҳаракатида инсонларнинг ижтимоий-психологик ва шахслик позициясини идрок этиш, тушуниш ва унинг ўрнига ўзини ва ўз ўрнига уни қўйиб тасаввур қилиш орқали амалга оширади.

Альбуханова-Славскаянинг мулоҳазасига кўра, ички фаолият ўзининг ифодасини маълум муносабат, фикрни, аниқ одамларнинг ёки гуруҳнинг баҳосини кутишда топади. Бу ўзининг имижини, инсон ақлининг реаллиги, бошқа инсонлар билан қандай муносабат ўрната олиш ва ҳолисона идрок эта олиш қобилияти, ҳар хил инсонларнинг баҳоси, белгиланган қадриятлар асосида ўз тимсолини шакллантира олиши билан боғлиқ. Бу эса социал интеллектнинг билиш-баҳолаш функцияси ва коммуникатив-қадриятли функцияси ўзаро алоқадорлигидан далолат беради.

Коммуникация социал муҳит ҳақида ишончли ахборот олишга олиб келади ва у тўғрисида қадриятли тасавурлар шаклида тескари алоқани амалга оширади. Қадриятлар жабҳаси функцияларни социал муҳитда содир бўлишдаги позицияларни, атроф-воқеликка муносабат ўрнатишга олиб келади.

Коммуникатив-қадриятли функцияларни социал интеллектнинг рефлексив коррекцион функцияси билан ўзини ўзи англаш, ўқув фаолиятидаги камчиликлар ва қадриятларни англашда, ўзаро таъсирлашув жараёнида ўзгаришлар киритишни таъминлайди, ички низоларни камайтиришга йўналган, эҳтиёж, эмоцияни назорат қилишни таъминлайди.

Рефлексия социал муҳит билан алоқани таъминлайди. У инсонни бошқа кишиларни идрок этиши, маънавий дунёсининг ички тузилишини ўзи томонидан англаш фаолияти, борлиқ ва тафаккур чегараси асосида инсон маданиятида тўлигинча акс этади.

В.Д. Шадриков интеллектга маънавият билан маънавий қобилиятларнинг биргаликдаги компонент тарзида қарайди. Бунга мувофиқ бу функция ўраб турган воқеликни оддий баҳолаш эмас, балки инсоннинг маънавий жиҳатлари билан солиштириши ва шахнинг ички ўзгаришларини белгиловчи социал муҳит билан ўзаро таъсирлашувини мувофиқлаштиради.

Социал интеллектнинг коррекцион жабҳали функцияси ички оламнинг барқарорлигини таъминлаш, социал муҳит билан ўзаро муносабатида ўз ифодасини таъминлайди. Бунда социал интеллект ижодга йўналтирувчи, маъно ҳосил қилувчи жараён сифатида иштирок этади.

Коррекциялаш функциясининг социал жиҳатдан намоён бўлиши фақат фикрлаш жараён соҳасидаги эмас, балки шахснинг интеллектуал ва эмоционал соҳалари ўртасидаги динамик мувозанатни таъминлашга хизмат қилади. Социал интеллект салбий эмоцияларни тутиб қолади, стресс ҳолатлардан чиқишга ёрдам беради, психологик ўзгини ўзи химоя қилиш механизмини таъминлашга, ўз ҳурматини сақлашга хизмат қилади. Бунинг натижасида шахс хулқ-атвори аниқланади. Шунингдек, коррекция ҳаракатлари ва хати-ҳаракатларни белгилашда, шахсий позиясини ўрнатиш жараёнида намоён бўлади.

Юқорида санаб ўтилган социал интеллект функциялари фаолият мазмунига кўра бирор-бири намоён бўлади. Мақсад кўйиш жараёнида билиш-баҳолаш функцияси етакчилик қилганда, қолган иккитаси шарт-шароит яратувчи ҳисобланади. Мақсад йўналишини белгилашда эса коммуникатив-қадриятли функцияси шартловчи ҳисобланади. Ўз имкониятларини амалга оширишда индивидуал темп ўрнатишда бошқа функциялар устидан рефлексив-коррекциялаш функцияси устунлик қилади.

Функцияларнинг тўлиқ ўзаро шартланганлиги социал интеллектни ташкил этувчилар роли ва хусусиятларини яхлит тизим сифатида қарашимизга имкон беради.

Социал интеллектнинг ривожланганлиги ахборотларнинг фаол алмашинувини таъминлайди.

Ўтган асрнинг 60–70 йилларида социал билиш ва шахснинг коммуникатив қобилиятларини ўрганишга доир изланишлар кенг кўламда амалга оширилди. Бу эса социал перцепция муаммосига этибор қаратишга ва социал интеллектнинг табиати ва таркиби тўғрисидаги илмий тасаввурлар асосида уни ўрганишнинг илмий асослари яратилишига олиб келди.

Социал интеллектни ўлчашга мўлжалланган биринчи ишончли тестни яратган Ж.Гилфорд уни умумий интеллект омилидан мустасно бўлган ва энг аввало хулқ-атворга оид бўлган ахборотларни тушуниш билан боғлиқ бўлган интеллектуал қобилиятлар тизими сифатида ўрганган.

Социал интеллектни ташкил этувчилар етарлича шаклланган шароитда шахс юз бериши мумкин бўлган воқеа ва ҳодислар, унинг талқини, келажакдаги ҳодисаларни башорат қилиш имконига эга бўлади. Шу сабабли шахснинг амалий масалаларни ҳал қила олиши, вербал ва ижтимоий муносабатларга қобилятлилиги социал интеллектнинг таркибини ташкил этувчи асосий компонентлар ҳисобланади.

Э.Торндайк социал интеллектни оддий интеллектдан фарқли дея таъкидлаган. Кўплаб муаллифлар (Китинг, Гильфорд) социал интеллектни академик ва формал интеллект қобилятларидан фарқ қилувчи ментал қобилятларнинг мустақил гуруҳи сифатида тавсифлайдилар.

Социал интеллектнинг функциялари қуйидагилардан иборат:

–ўзгарувчан шароитларда адекватликни ва мослашувчанликни таъминлаш;

–тактик ва стратегик йўналишларда ўзаро муваффақиятли мутаносиблик дастурлари ва режаларини шакллантириш, кундалик масалаларни ҳал қилиш;

–шахслараро муносабатлардаги воқеаларни режалаштириш ва уларнинг қандай ривожланишини прогноз қилиш;

–мотивацион функция;

–ижтимоий рақобатбардошликни кенгайтириш.

Социал интеллектнинг асосий вазифаларидан бири узоқ муддатли ўзаро муносабатларни шакллантириш, ўзаро муносабатларнинг даражаси ва характерини тушунган ҳолда келажакда бир-бирига ижобий таъсир ўтказиш ва муносабатларни мустаҳкамлашдан иборатдир.

Ўтган давр мобайнида жаҳон психологиясида социал интеллект ва унинг шаклланиши муаммоси бир қатор тадқиқотчиларнинг эътиборини ўзига жалб этганлигини кузатиш мумкин. Биз тадқиқотимизнинг назарий-методологик асосларини аниқлаш борасидаги таҳлилимизда олимларнинг социал интеллект, унинг интеллектнинг бошқар турлари билан боғлиқлиги, структураси, унга ни-

сбатан олимларнинг ёндашувлари, социал интеллектга берган тавсифлари бўйича олиб борган изланишлар ва уларнинг хулосаларига эътибор қаратишимиз лозим.

Психологик манбаларда қайд этилган илмий кузатишларга таянган ҳолда социал интеллектнинг шахсни жамиятга, яъни ўзи яшаётган, унинг социал муҳит вакили сифатида эътироф этиладиган муҳитга мослашувига; шахслараро ва ва касбий муносабатларини самарали амалга оширишига ёрдам берувчи қобилиятлар мажмуасидир дейишимиз мумкин. Ўз навбатида социал интеллект атамаси бошқа кишилар билан муносабатда, ўзаро таъсирлашув жараёнида ўзини, хулқ-атворини, ўзга кишиларни тушуниш ва самарали ўзаро таъсирлашувни амалга ошириш ҳамда қўйилган мақсадга эришиш укувини ривожлантиришни кўзда тутати. Шунингдек, социал интеллект шахснинг социаллашуви, таълим, маданиятлараро коммуникацияни амалга оширишда муҳим ўрин тутишини унутмаслик лозим бўлади.

Социал интеллект борасида психологик тадқиқотлар таҳлилига кўра хорижий ва МДХ мамлақати психология мактаблари вакиллари дан бир қаторларининг олиб борган изланишларини келтириб ўтиш мумкин (Дж. Гилфорд, О.Джон, С.Космитский, Г.Олпорт, Н.Кэнтон, Э.Торндайк, Р.Селман, Р.Стернберг, А.А.Бодалев, В.Н.Дружинин, Ю.Н.Емельянов, М.Л.Кубишкина, Н.А.Кудрявцева, В.Н.Куницина, Д.В.Ушаков, А.Л.Южанинова ва бошқ.).

Социал алоқаларнинг мавжудлиги инсон фаолиятининг алоҳида хусусиятидир. Социал объектларнинг доимий акс эттириши ва субъект-субъект ўзаро таъсирлашувини амалга ошириш бу жараёнларни муваффақиятли амалга ошириш учун махсус қобилиятлар мавжуд бўлишини тақозо этади. Бу гуруҳ қобилиятлар психологияда “социал интеллект” номини олмоқда.

Тажрибаларнинг кўрсатишича, одатдаги ўзаро таъсирлашув тизимида социал интеллект ўз-ўзидан намоён бўлади. Социал интеллектнинг касбий фаолиятда ривожланиши эса касбий вазифалардан бирига айланиб бормоқда. Шунингдек, “интеллект” феномени ўз даврида файласуфларнинг турли даврдаги изланишларида ўз аксини

топганлигини кузатиш мумкин. Ушбу тушунча илк бора Цицероннинг асарларида акс эттирилган бўлиб, у “тушуниш қобилияти” тарзида талкин этилган. Кейинчалик Платон интеллектни интуиция, хаёдан ажратган ҳолда тафаккур ва аклий билишга қобилиятлилик сифатида талкин этди. Аристотелнинг асарларида ҳам шу тарздаги нуқтаи назар илгари сурилган, унда кузатилаётган фаолиятни, хулқ-атвори чегараловчи яширин қобилият айнан ушбу фаолиятга боғлиқликда намоён бўлиши тарзида ифодаланади. Рационал тафаккурга, аниқловчи фаолиятга қобилиятлилик Гоббс, Локк, Кант, Гегель ва бошқа файласуфлар изланишларида ҳам кузатилади.

Социал интеллект борасида олиб борилган илк изланишлар натижалари Э.Торндайкнинг илмий тадқиқот ишларида ўз аксини топган бўлиб, унда олим академик интеллектнинг юқори даражаси социал муваффақиятларнинг юқори даражада бўлишини таъминламаслиги мумкинлигини хулосалади. Дастлаб, Э.Торндайк социал интеллектга шахслараро муносабатни олдиндан кўра олиш, инсонларни тушуниш ва улар билан оқилона муносабат ўрнатишга қобилиятлилик тарзида қаради. У ўзининг ғоясида мавҳум-манتيқий ва конкрет интеллектнинг маълум ўзига хос хусусиятлари билан бир қаторда социал интеллектни ажратиб кўрсатди:

– мавҳум-мантиқий интеллект – мавҳум, вербал ва математик символларни тушуниш, улар билан боғлиқ ҳаракатларни амалга ошириш қобилияти;

– социал интеллект – одамларни тушуниш ва улар билан ўзаро таъсирлашувда бўла олиш қобилияти;

– конкрет интеллект – моддий оламдаги нарса ва предметларни тушуниш қобилияти.

Шунингдек, Э.Торндайк социал интеллектнинг асосий функцияси шахслараро муносабатни муваффақиятли ташкил этишнинг етакчи омилларидан бири сифатида хизмат қилувчи шахснинг бошқа инсонлар ва ўзининг хулқ-атворини башоратлаши деб ҳисоблади. Бу эса олимнинг нуқтаи назарига мувофиқ социал интеллектнинг икки жабҳасини ажратишга олиб келди: билиш ва ахлоқий жиҳатлар. Ўйлаймизки интеллект тузилишининг бу тарзда ифодаланиши ан-

чагина аниқ ва мантиклидир. Мазкур ғояга ҳамоҳанг тарзда социал интеллектнинг умумий қобилиятга боғлиқ бўлмаган ҳолда социал ўзаро таъсирлашувда билиш ва ахлоқий қобилиятлар бирлиги тарзида интеллектнинг асосий тури сифатида намоён бўлиши Г.Олпорт, Д.Векслер, Е.П.Вернон, Дж.Гилфорд, О.Джон, С.Космитский ва Г.П.Геранюшкинанинг ишларида ҳам учрайди.

Г.Олпорт социал интеллектни инсонлар ҳақида тез фикрлаш, улар хулқ-атворини башоратлаш ва шахслараро муносабатда мослашишни таъминлашга хизмат қилувчи “ижтимоий тақдим этилган” қобилият сифатида талкин этди.

Д.Векслернинг изланишларида эса социал интеллект индивиднинг инсон борлигига, яъни “ҳаётий вазиятлар билан мос тарзда уйғунлашув” малакаси сифатида мослашувчанлиги тушунилади.

Позиция жиҳатидан П.Е.Верноннинг социал интеллект борадасиги ёндашуви Э.Торндайкнинг ғояларига ўхшаб кетади. У ҳам социал интеллектни таҳлил этишда билиш ва ахлоқий жиҳатларга эътибор қаратган. Унинг фикрича, “Социал интеллект – бу жамиятда эркин ва социал техникалар билан одамларга ёндашуви, социал воқеликни билиши, гуруҳнинг бошқа аъзолари хулқ-атворига мослашувчанлик, ҳамда нотанишларнинг вақтли кайфиятлари ёки яширин шахслик хислатларини кўра олиш қобилияти”.

Дж.Гилфорднинг социал интеллект муаммосини ўрганишдаги улушини унда кўпроқ методик муаммоларга қаратилганлиги билан изохлаш ўринлидир. У социал интеллектни ўрганиш асосида ўзининг шахсий интеллект концепциясини яратишга муяссар бўлди. Олим социал интеллект муаммосига умумий интеллект омилига боғлиқ бўлмаган ахлоқий ахборотларни билиш билан боғлиқ қобилиятлар тизими сифатида қаради. Социал интеллектни бу тарзда тушуниш модели Дж.Гилфорд интеллект структурасининг умумий моделидан келиб чиқди. Социал интеллект таркибига олти та билиш қобилияти ва олти та тузган тестлари ёрдамида ўрганишга йўналтирилган дивергент тафаккур қилишга қобилиятлилики кирипти. Ғояларнинг кейинги тараққиёти борасидаги янги тушунчалар шахслараро муносабат соҳасидаги масалаларни ечишга ёрдам берувчи малакаларни ўзи-

да мужассамлаштирган “социал интеллект” тушунчаси мазмунига кўшимча тарзда “креатив социал интеллект” тушунчасини ажратиб кўрсатди. Шундай қилиб, Дж.Гилфорд таклиф этган методикалари ёрдамида социал интеллектнинг мустақил феномен сифатидагина эмас, балки унинг билиш ва ахлоқий жабҳаларини ўрганишга эътибор қаратди.

Социал интеллект табитини мантиқан тушуниш борасида олиб борилган изчил изланишлар С.Космитский ва О.Джоннинг изланишлари улушига тўғри келади. Уларда социал интеллект концепциясининг етти асосий ташкил этувчиси қуйидаги келтирилган икки гуруҳ бўйича ажартилди:

– когнитив элементлар: истиқбол баҳоси, инсонларни тушуниш, социал қоидаларни билиш, шахслараро муносабатларда очиклик;

– хулқ-атвор элементлари: одамлар билан ишлашга қобилиятлилик, социал мослашувчанлик, шахслараро муносабатларда дилгирлик, илиқлик.

Бу ғоялар янги элементларни ёритишга хизмат қилувчи кўшимча тадқиқотларни талаб этади. Улар шахслараро муносабатлардаги илиқлик ва бошқа инсонлар билан муносабатдаги очиклик қабилирдир.

Рус олими Г.П.Геранюшкина социал интеллектни фақат бошқаларни тушуниш қобилиятигина эмас, балки психик ҳолатлар ва шахслараро муносабатларнинг ўзгаришига мувофиқ равишда ўзини доимо ўзгартириб бориш, шахслараро муносабатда ўзини ва шеригининг хулқ-атворини англаш ва ўзаро таъсирлашув натижаларини башоратлаш қобилияти сифатида талқин қилди. У ўзининг ёндашуви асосида шахс социал интеллектининг уч даражали моделини тақдим этди. Ушбу моделни ташкил этувчи компонентлар қуйидагилар:

– потенциал қобилиятлар даражаси (эмотив ва когнитив компонентлардан иборат);

– долзарб қобилиятлар даражаси (социал интеллект факторларидан иборат);

– натижавийлик даражаси (коммуникативлик, ташкилотчилик ва комплекс компонентлардан иборат).

Тадқиқотимиздаги таҳлиллардан шуни хулосалаш мумкинки, социал интеллект борасидаги ёндашувларнинг бугунги кун ҳолати ушбу масаланинг ҳали ягона талқини яратилмаганлигини кўрсатмоқда. Социал интеллект кўп қиррали қобилиятлар тарзида талқин этилиб, шу бонс у инсон фаолияти билан узлуксиз боғлиқдир.

1.2. Социал интеллектнинг касбий фаолият доирасида тадқиқ этилганлиги

Ўқитувчи фаолиятига қўйиладиган талабларнинг анчагина масъулиятли эканлиги кўп ҳолларда социал интеллектга боғлиқдир. Бу даража ўқитувчининг ўзини ижтимоий аҳамиятга молик ахборотларни ташувчиси, ижтимоий бирликларни амалга оширувчи субъект сифатида ўзини англашига имкон беради. Ўқитувчи социал интеллектнинг шаклланганлиги ўқувчиларнинг эмоционал-иродавий соҳаси психологик ривожланишидаги нуксонларни тузатишига, билиш фаолияти фаоллашувига, билим, кўникма ва малакалари шаклланишига, атрофдагилар билан ўзининг ижтимоий роллари идентификациялашуви ва ижтимоий муҳитда ижтимоий тимсол ҳамда мустақил ўзaro таъсирлашувини тузатишга кўмаклашади.

Бундан кўринадики, ўқитувчи касбий фаолиятида социал интеллектнинг аҳамиятини психологик жиҳатдан тадқиқ этишда юқорида санаб ўтилган психологик жабҳаларга таяниш муҳимдир.

Аммо ҳалигача психология фанида социал интеллектнинг хусусиятларини баҳолашга доир асосий назарий ёндашувлар етарлича аниқлангани йўқ. Бу борада рус психологларининг ишларини эътиборга олиш муҳимдир (А.И. Щербаков, И.М. Юсупов, Е.И. Рогов, А.Д. Гонеев, Н.И. Лифинцева, Н.В. Ялпаева).

Социал интеллект психологиянинг бир қатор соҳаларида муаммо сифатида ўрганилди: социал психологияда – Г.М. Андреева, Е.А. Абульханова-Славская, А.Л. Южанинова, Д. Майерс, В.А. Лабунская, Е.С. Михайлова, В.П. Бедерханова, А.А. Бодалев; умумий ва ёш психологиясида – С.Л. Рубинштейн, Д.А. Леонтьев, А.В. Петровский.

Кейинги йилларда социал интеллектни психологияда ўрганиш касбий фаолиятга йўналтирилди (В.А. Слостенин, О.А. Абдулина, Г.Г. Кит, Н.М. Назарова, И.Ф. Исаев, В.Н. Келасьева).

Ўқитувчининг социал интеллектни муаммоси фаолият ва шахслик методологияси жиҳатидан ҳам ўрганилган (С.Л. Рубинштейн, Б.Г. Ананьев, А.А. Бодалев, А.Н. Леонтьев, А. Маслоу, А.Г. Асмолов, Г. Олпорт).

Республикамизда амалга оширилган кўпгина тадқиқотлар ҳам ўқитувчи шахси, унинг ўқувчилар билан ҳамкорликдаги фаолияти, ўқув фаолиятини бошқаришдаги ролига бағишланган (М.Г. Давлетшин, Э.Ф. Ғозиев, Р.З. Гайнутдинов, З.Климова, Л.С. Бекназарова, С. Жалилова ва бошқ.).

Социал интеллектнинг шахс касбий фаолияти ва таълим жараёни билан боғлиқлиги бир қатор тадқиқотчиларнинг диққат марказида бўлди. Бу борада кейинги йилларда олиб борилган жиддий изланишлардан бири россиялик олим И.Б. Кудинованинг тадқиқотлари бўлиб, улар юқори синф ўқувчилари ва талабаларда социал интеллект шаклланишининг психологик шарт-шароитларини ўрганишга бағишланган.

И.Б. Кудинованинг ишида юқори синф ўқувчилари ва талабаларда социал интеллект ривожланишида оилавий тарбия услублари, шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари ролига алоҳида аҳамият қаратилган. Тадқиқотда шахсда социал интеллект ривожланишининг асосий шарт-шароити сифатида шахснинг мулоқотмандлик ва қизиқувчанлик хусусиятлари алоҳида олиб ўрганилган.

Социал интеллект фақат педагогик жараённинг эмас, балки жамиятнинг барча соҳаларида ҳам тадқиқот предмети ва объекти сифатида ўрганилган. Бу йўналишда О.Е. Бойконинг бошқарув соҳасида социал интеллект аҳамияти тадқиқ этилган иши долзарбдир. Тадқиқотда социал интеллект бошқарув соҳасининг асосий компонентларидан бири сифатида ўрганилган. Ушбу иш социал интеллект соҳиби бўлган шахснинг бошқарув соҳасидаги ролини ўрганишга қаратилганлиги билан ажралиб туради.

Социал интеллект муаммоси ва унинг касбий фаолиятга алоқадорлик томонлари республикамиз психология фани вакиллари

томонидан ҳам ўрганилганлигини эътироф этиш ўринли. Аммо муаммога социал интеллект туси берилган бўлмаса-да, унинг асосий компонентлари ҳисобланадиган шахслараро муносабат, педагогик мулоқотга қобилиятлилик, ўзаро бир-бири тушуниш ва идрок этиш, педагогик ҳамкорлик ва фаолиятни бошқариш масалалари ўрганилган ишлар ҳам аҳамиятга эга. Агар Республикамизда амалга оширилган ушбу тадқиқотларнинг умумий тавсифига мурожаат қиладиган бўлсак, профессор Э.Ғ.Ғозиев ва шогирдлари томонидан шахснинг мулоқотмандлик, муомаланинг ўқув фаолиятини бошқаришдаги роли, ҳамкорлик фаолиятини ёритишга қаратилган ишлари билан аҳамиятли натижаларни қўлга киритганлигини эътироф этишга тўғри келади.

Э.Ғ.Ғозиев ҳамкорлик фаолиятининг асосий босқичлари таксаномиясини ишлаб чиққан ва бу билан таълим берувчи ва таълим олувчи ҳамкорлик фаолиятини изчил ташкил этиш механизмини тизимлаштирган.

М.Г.Давлетшин ўз изланишларида замонавий мактаб ўқитувчисининг психологияси ҳақида алоҳида тўхталади. У замонавий ўқитувчининг шахсий ва касбий хислатлари таълим жараёнида ўқитувчи билан ўқувчи ўзаро муносабатларининг меъёрларини белгиловчи энг муҳим омил эканлигини қайд этади ва замонавий ўқитувчи ижтимоий психолог бўлмаслиги мумкин эмас, шунинг учун ҳам ўқувчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларни йўлга сола олиши, болалар жамоасида ижтимоий-психологик механизмлардан фойданишни билиши зарурдир, деган хулосани тақдим этади.

В.М.Каримованинг тадқиқотларида таълим жараёнида ўқитувчи ва ўқувчи ҳамкорлигининг самарадорлигини таъминлашда таълим олувчининг мустақил ва эркин фикрлаши зарур деган хулоса илгари сурилган. Бинобарин, у ҳамкорлик фаолияти, таълим олувчиларнинг мустақил фикр юритиш кўникма ва малакаларини шакллантиришда ўқитувчи-ўқувчи, талаба-профессор ўзаро муносабатларини кескин ўзгартириш, таълим олувчини таълим жараёнининг фаол субъекти сифатида қабул қилиш керак деб ҳисоблайди.

Б.Р. Қодировнинг бу борадаги изланишлари ўқувчиларнинг индивидуал-психологик имкониятларини чуқур ўрганиб, шунга мос ўқув-

тарбия жараёнларини ташкил этиш; ўқитувчининг ўқувчи билан ишлаши ва мулоқотга киришишининг мос ва қулай усулларини танлаш ва ўзгартириб туриш; таълим ва тарбия жараёнларини ўқувчиларнинг психик ривожланганлик даражалари ва муносабатларига қараб мослаш ҳамда ўқувчиларда шахсий ва касбий қутилаётган психологик имкониятларнинг намоён бўлиши ва ривожланиши учун зарур шарт-шароитларни яратишда таълим субъектларига яқиндан ёрдам бериб боришга бағишланган илмий кўрсатмаларни ўз ичига олган.

Ғ.Б.Шоумаровнинг тадқиқотлари таълим жараёнида ўқитувчи-ўқувчи ҳамкорлиги ва ўзаро таъсирлашувини оптимал даражада ташкил этишда таълим муассасаларида психологик хизмат йўл ва усулларини белгилаш ҳамда уни ташкил этишга бағишланган.

Шунингдек, таълим жараёнида ўқитувчининг ҳамкорликдаги фаолияти ва тарбиячи сифатидаги таъсири ҳамда ўзаро муносабатлари яна бир қатор тадқиқотларда ўрганилган. Уларда, жумладан: таълим ва тарбия жараёнига таъсир этувчи ижтимоий-психологик ва миллий-маданий омиллар; ўзбек мактаби ўқитувчисининг психологик ва этник хусусиятлари; ўқитувчи-ўқувчи ҳамкорлигининг миллий-психологик омиллари; “ўқитувчи-ўқувчи” ҳамкорлигининг муҳим психологик омили мустақил фикрлаш, ўқувчилар билан мулоқот ўрнатишда ҳамкорлик ва индивидуал билиш фаолиятларининг ўзаро боғлиқлигини таъминлашга йўналтириш лозимлиги; ақлий ривожланиши сулғашган ва соғлом ўқувчиларда шахслараро муносабатлар ва унда педагог муносабат услубларининг аҳамияти; муомала маромининг ёш хусусиятлари ва динамикаси; ўсмирларда индивидуал муомала услуби шаклланиш масалалари; ўқитувчи билан ўқувчи ўзаро муносабатлари ва унда педагогнинг тарбиячилик таъсири; “устоз-шоғирд” муносабат тизими масалалари тадқиқ этилган.

Фақат биргина тадқиқотда социал интеллект муаммоси алоҳида йўналиш сифатида ўрганилган. Бу Ш.Усмоновнинг талабалар касбий шаклланиш жараёнида умумий интеллект ва социал интеллект ўзаро алоқадорлиги махсус ўрганилган тадқиқотидир.

Мамлакатимиз психология фанида социал интеллектни касбий фаолиятга ёки, хусусан, педагоглар мисолида ўрганилмаганлиги қу-

затилди. Биз юқоридаги илмий манбаларда қўлга киритилган илмий хулосалар кадр-қимматини эътироф этган ҳолда ўз тадқиқотимизда касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг касбий фаолиятида социал интеллектнинг ролини ўрганишни лозим топдик. Ушбу доирадаги тадқиқотларимиз натижалари монографиямизнинг кейинги бобларида батафсил ёритилади.

1.3. Социал интеллект муаммосини амалий жиҳатдан ўрганиш

Тадқиқот ишимизнинг назарий таҳлилини амалга ошириш жараёнида социал интеллектни амалий жиҳатдан ўрганиш, унинг шаклланганлик даражасини баҳолашга имкон берувчи психодиагностик воситалар ўтган асрдаёқ олим ва мутахассисларнинг диққат марказида бўлганлиги ва маълум даражада ўзининг тадқиқ этиш инструментариёсига эга эканлигини кайд этиб ўтгандик. Мазкур параграфда айнан тадқиқотимиз учун зарур бўлган методикалар, уларни қўллаш учун танлашнинг аҳамияти ва уларнинг ўзаро алоқадорлиги масаласига тўхталиб ўтамыз.

Интеллект психодиагностикаси энг тарихий ва энг баҳсли муаммолардан биридир. Интеллектни ўлчаш ва уни таҳлил этиш бир қатор саволларга жавоб топишни тақозо этади: интеллект тестлари нимани ўлчайди? Бугунги кунда интеллектни ўлчашнинг қандай воситалари мавжуд?

Кейинги вақтда мутахассислар эътиборини ўзига жалб этаётган инсоннинг жамиятда эришаётган ютуқларини ўзида акс эттирувчи “социал интеллект ёки эмоционал интеллект” мавжудлигига қандай жавоб бериш мумкин?

Муаммонинг назарий маълумотларини таҳлил этганимизда социал ва эмоционал интеллектнинг Д.В. Ушаков ва Д.В. Люсиян (Люсин, 1999; Люсин, Марютина, Степанова, 2004; Робертс, Мэттьюс, Зайднер, Люсин, 2004) изланишларида етарлича ёритилганлигига гувоҳ бўламыз. Бу эса социал интеллектнинг психодиагностик илк илдизларига эътибор қаратишимизга мажбур этди.

Э. Торндайк, Дж. Гилфорд, Г. Айзенклар ушбу соҳанинг етакчи мутахассислари сифатида социал интеллект тушунчаси, уни ўлчаш воситаларининг яратувчилари тўғрисидаги таассуротни эслатиб туради. Интеллектнинг кўп қирралилиги борасидаги ғоя асосчиси Х. Гарднер интеллектни “шахснинг ички интеллекти” ва “шахслараро интеллект” тушунчаларига ажратди.

Психологияда социал интеллект билан бир қаторда “эмоционал интеллект” тушунчаси ҳам қўлланилмоқда. Мазкур тушунчани П. Сэлов ва Дж. Мэйерлар фанга олиб кирдилар. Уларнинг ғоясига кўра, эмоционал интеллект – эмоцияни ифода этиш ва баҳолаш қобилияти; эмоцияни тушуниш ва эмоционал билимларга эгалик қобилияти; шунингдек, шахснинг эмоционал ва интеллектуал камолотини ўзаро боғловчи хиссий бошқарув қобилияти тарзида талкин этилади.

Социал интеллект шахснинг академик ва индивидуал хусусият даражаларига караганда академик ва социал муваффақиятларини изоҳлашга мансуброқдир деган мулоҳазалар бор. Бирок А. Анастасининг бир қатор тадқиқотларида ишотланган маълумотларига кўра, интеллект тестларининг прогностик имкониятлари мотивация ва шахс хусусиятларини ўрганиш тестлари натижалари билан бирлаштирилганда янада ўсади. Шу сабабли муаммони ўрганишда янги конструктларни киритиш зарурати билан эмас, балки диагностиканинг мавжуд методларидан фойдаланиш муҳим.

А.И. Савенков эмоционал ва социал интеллектларни психологик иқтидори ва эришган юкори ютуқлари билан боғлиқ шахснинг ҳаётий муваффақиятларини таъминловчи сифатлар тарзда ажаратади. Биз ҳам айнан касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг касбий камолотини ўрганишда ўзаро алоқадорлигига эътибор қаратамиз.

А.И. Савенковнинг моделига кўра, эмоционал интеллектни социал интеллектнинг таркибий қисми сифатида диагностика қилиш тавсия этилади.

Албатта, социал интеллект психодиагностикаси масаласи интеллектнинг тадқиқ этиш сингари ўзига хос ғоявий йўналиши, амалий воситаларига эгалиги учун амалиётда қўлланилган ва тажрибаларда

ўзининг психометрик талаблар бўйича ўрганилаётган жиҳатларни ўлчаш учун қуйида танлаб олинган тадқиқот методикалари тўғрисида батафсил тўхталиб ўтамиз.

Бизнинг тадқиқотимиз мақсади касб-хунар коллежи ўқитувчилари касбий камологида социал интеллектнинг ўрни ва аҳамиятини белгилашдан иборат бўлганлигини инобатга олиб, мазкур тушунчанинг моҳиятини очиб берувчи мезонларни ўзида акс эттирган методикалар сирасига Дж.Гилфорднинг “Социал интеллектни ўлчаш” тестидан фойдаланишни лозим топдик. Мазкур методиканинг ўқитувчилар социал интеллектини ўрганишимизда қўллашимизнинг асосий сабаблари қуйидагилардан иборат:

- социал интеллектни соф ҳолатда ўрганиш имконини беради;
- тестнинг стимуллари вазиятли характердаги топшириқларни ҳал этишга мўлжалланган;
- хулқ-атвор, шахслараро муносабат вазиятлари, шахснинг экспрессиясини баҳолаш, муносабатли ҳолатларни ўрганишга қаратилган.

Методика амалиётда индивидуал ва гуруҳий қўллаш учун ҳам қулай;

- баҳолаш мезонлари аниқлиги;
- натижаларни психологик талқин этиш учун қулайлиги ва бошқа ҳолатлар инобатга олинган.

Тадқиқот ишининг бошқа методикаларини танлашда ҳам шахснинг социал интеллект билан боғлиқлигини инобатга олиш муҳимдир.

Методика натижаларининг даражавий ҳолатини акс эттирувчи стандарт балларга мурожаат қилинса, қуйидаги кўринишга эга (Дж. Гилфорднинг тести бўйича ўқитувчиларнинг хулқ-атворни англаш қобилиятини англаувчи стандарт балл мазмуни):

- 1 балл – инсон хулқ-атворини паст англашга қобилиятлилик;
- 2 балл – инсон хулқ-атворини англашга ўртачадан паст қобилиятлилик;
- 3 балл – инсон хулқ-атворини ўртачадан меъёрдаги қобилиятлилик;
- 4 балл – инсон хулқ-атворини англашга ўртачадан юқори қобилиятлилик;
- 5 балл – инсон хулқ-атворини англашга юқори қобилиятлилик.

Кейинги йилларда социал интеллект тушунчаси замирида вужудга келган интеллект турларидан бири сифатида эмоционал интеллект тушунчаси ҳам қўлланилмоқда. Юқоридаги таҳлилимизда ҳам эмоционал интеллект билан социал интеллект тушунчалари ўртасида ўзаро боғлиқлиги ёритиб ўтилган эди. Социал интеллект сингари эмоционал интеллектни ўрганишда ҳам психодиагностик методикалар ишлаб чиқилган бўлиб, ўз ўрнида ушбу интеллект турлари умумий интеллект тузилишида бир-бирини мазмунан тўлдириши инobatта олинса, уларнинг алоҳида ўрганган ҳолатимизда ҳам ўзаро боғлиқликда таҳлил этишга зарурат туғилади.

Муаммони ёритишда социал интеллект хусусиятларини эмоционал интеллект билан ўзаро боғлиқликда тадқиқ этишимиз муҳимдир. Социал интеллектни тадқиқ этиш методикаси, айнан текширилувчиларнинг шахслараро муносабати, социал тажрибалари билан ўзаро боғлиқ ривожланганлигини аниқлашимизда қўл келади. Бунинг учун Холлнинг “Эмоционал интеллектни ўрганиш” тестидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Мазкур тест 30 саволдан иборат бўлиб, улар бешта шкалага мужассамлашган. Методиканинг шкалаларини қуйидаги тартибда келтириб ўтамыз:

- эмоционал билимдонлик;
- ўз эмоциясини бошқариш;
- ўз-ўзини рағбатлантириш;
- эмпатия;
- ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш.

Натижаларни таҳлил этишда ҳар иккала тест натижалари орасидаги ўзаро корреляцион алоқадорликка эътибор қаратилса яхшироқ бўлади. Уларни татбиқ этишдан олинган натижалар хусусида кейинчалик тўхталиб ўтамыз.

Олдинги назарий таҳлилларимизда шахснинг социал интеллекти билан шахс хусусиятларини ўзаро боғлиқлиги хусусида ҳам сўз борди. Чунки социал интеллектнинг касбий фаолиятда намоён бўлиши унинг шахслилик хусусиятлари билан ўзаро боғлиқдир. Бунинг учун биз иккита методикани амалиётда қўллашни муҳим деб ҳисобладик.

Улардан биринчиси, психологик тадқиқотларда кенг қўлланилган ва амалий жиҳатдан ўзининг ишончлилик ҳамда валидлигига эга бўлган Р.Б.Кеттелнинг “Шахсни ўн олти омил ёрдамида ўрганиш” ҳамда иккинчиси Г.Ю.Айзенкнинг “Экстрверсия–интroversия ва невротизмни аниқлаш” сўровномасидир. Бу сўровномаларни танлашимизнинг бир жиҳати социал интеллектнинг ўқитувчи касбий ва шахсий камолоти орасидаги ўзаро боғлиқлик бўлса, иккинчи томони эса шахс типлари мутахассиснинг социал интеллектга таъсири масаласини ёритишдан иборатдир.

Биз Р.Б.Кеттел сўровномасининг 10 омилли шаклидан фойдаландик, чунки унинг таркибидаги омиллarning кўпчилиги шахснинг ижтимоий хусусиятларини ёритишга ҳам қаратилган. Ушбу омиллар қуйида келтирилган:

- киришимлилиқ (А);
- ҳиссий барқарорлик (С),
- хукмронликка интилиш (Е),
- ижтимоий етуқлик (Qr),
- ижтимоий дадиллик (Н),
- ишонувчанлик (J),
- ўзига ишониш (Q),
- мустақиллик (Q₂),
- ўзини назорат қилиш (Q3.),
- кўзгалувчанлик ва зўриқиш (Q₄).

Биз Г.Ю.Айзенк сўровномасидаги экстрверсия ва интroversия, невротизм ва сохталик шкалаларидан фойдаландик. Чунки ўқитувчи шахси типларининг социал интеллект билан боғлиқ деган тахминни илгари сурган ҳолда фойдаланишнинг маъқул топдик. Шахснинг экстрверт типни интroversитларга қараганда ижтимоий муҳитга мослашувчан, вазиятларни тез таҳлил эта оладиган, шахслараро муносабатга киришимли, лидерликка мойил.

Шунингдек, тадқиқотимизда алоҳида эътибор берилган методикалар ўзимиз томонимиздан ишлаб чиқилган сўровномадир. Ушбу сўровнома “Социал интеллектни эксперт баҳолаш” сўровномаси

(Ш.Р.Баротов ва Д.А.Собирова) деб номланиб, унда асосий мезонлар шахснинг мулоқотга киришувчанлиги, вазиятларни таҳлил этувчанлиги, инсонлар хатти-ҳаракатларини баҳолай олиши билан боғлиқдир.

Тадқиқот методикаларини амалиётда қўллаш борасида олиб бораётган изланишларнинг ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизимидаги коллежларда фаолият олиб бораётган ўқитувчилардан иборат. Тадқиқот объекtlари касбий камолоти масаласига аниқлик киритишда биз уларнинг Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2008 йил 29 августда 1845-сон билан рўйхатга олинган Меҳнат ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими маркази, Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат тест марказининг 2008 йил 25 августдаги 39, 36/ҚҚ, 01-275-сон қарори билан тасдиқланган Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари ходимлари асосий лавозимларининг малака тавсифлари бўйича йўриқномасига таяниб иш тутдик. Ушбу малака тафсифлари йўриқномасига кўра касб-ҳунар коллежи ўқитувчиларининг қуйидаги тоифалари тадқиқот объекти сифатида иштирок этдилар:

- бош ўқитувчи;
- етакчи ўқитувчи;
- катта ўқитувчи;
- олий маълумотли ўқитувчи;
- ўрта махсус маълумотли ўқитувчи.

Ўқитувчиларнинг малака тавсифларига кўра касбий фаолият номён этишларида таълим-тарбия жараёнида амалга оширишлари лозим бўлган лавозим вазифалари: ўқув ишлари, ўқув-услубий ва илмий ишлар, ташкилий-услубий ишлар, маънавий-маърифий ва тарбиявий ишлар, бошқа мажбуриятлар, билиши лозим, малака талабларида акс этган. Ўқитувчиларнинг тоифалар бўйича ўсиб боришлари айнан белгиланган лавозимий вазифаларини бажара олиш имкониятларига кўра белгиланади. Бизнинг тадқиқотимиз эса касб-ҳунар коллежларида ушбу малака талаблари асосида иш олиб бораётган ўқитувчиларнинг социал интеллектини ёритишга қаратилган. Биз айнан йўриқномадаги

кайд этилган талаблар касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг касбий камолот даражасини белгилловчи мезонлар сифатида олинди. Ўқитувчиларнинг лавозимий вазифаларидаги ўқув ишлари, ўқув услуги ва илмий ишлари, бошқа мажбуриятлари, малака талабларини бажаришда касб-хунар коллежининг маъмурияти, ўқитувчилар жамоаси, ўқитувчилари, ўқувчилари ҳамда ўқувчиларнинг ота-оналари билан муносабати, ҳамкорликдаги фаолиятидаги инсонларнинг тушунishi, уларнинг идрок эта олиши, муомала тактларига риоя қилиши ҳамда социал муҳитга мослашувчанлик қобилиятини акс эттирувчи социал интеллектини намоён этишлари шубҳасиздир. Мазкур ҳолатдан келиб чиқиб, касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг касбий камолотида социал интеллектнинг ўрни масаласини тадқиқ этишга эътибор қаратмоқчимиз. Тадқиқот методикаларини тағбиқ этишдан олинган эмпирик қийматлар бўйича таҳлилиминизни навбатдаги бобларда атрофлича ёритишга ҳаракат қиламиз.

Биринчи боб бўйича хулосалар

1. Социал интеллект муаммоси психологияда ўзининг етарлича назарий-методологик базасига эга бўлса-да, у юзасидан олиб борилаётган тадқиқотлар ҳали ўзининг яққол тавсияларини тақдим этган эмас.

2. Социал интеллект шахснинг инсонлар билан ўзаро муносабатга қобиллиги, юқори даражада мулоқотмандлиги, мулоқот вазиятларини таҳлил этувчанлиги, суҳбатдошнинг хулқ-атвори, хатти-ҳаракатлари, кечинмаларига нисбатан сезувчанлик қобилияти ва муносабатларни ташкил этувчи турли хил вазиятларга мослашувчанлик қобилияти сифатида тавсифланади.

3. Социал интеллектни экспериментал ўрганишда психологик тадқиқотларда тажрибадан ўтган методикалар ҳам борки, улар асосида бир шахснинг интеллектуал хусусиятларини бошқа шахснинг хусусиятлари билан боғлаб ўрганиш имконияти мавжуд.

4. Социал интеллектни шахснинг касбий фаолияти билан боғлиқликда ўрганиш психологик тадқиқотларнинг энг долзарб йў-

1-БОБ. Социал интеллектни ўрганишнинг назарий-методологик асослари

налишларидан биридир. Ушбу муаммони ҳар хил маданий муҳитда, турли хил касбий камолот даражаси билан боғлаб ўрганиш янги илмий маълумотлар тақдим этади.

5. Касб-ҳунар коллежи ўқитувчиларининг касбий фаолиятида социал интеллектнинг роли ватанамиз психологиясида янги тадқиқот предмети сифатида илк бора ўрганилади.

2-БОБ.

Ўқитувчи СОЦИАЛ ИНТЕЛЛЕКТИНИ ЎРГАНИШНИНГ ЭМПИРИК НАТИЖАЛАРИ

- 2.1. Ўқитувчилар социал интеллектнинг умумий ҳолати

- 2.2. Социал интеллектнинг касб-ҳунар коллежи ўқитувчилари касбий камолот даражасига (лавозимий вазифасига) кўра шаклланганлиги

- 2.3. Ўқитувчиларнинг социал ва эмоционал интеллекти орасидаги муносабатлар

Социал интеллектни тадқиқ этишнинг назарий таҳлилида келтириб ўтилган маълумотлар эмпирик натижаларни шарҳлашда методологик асос сифатида хизмат қилиши хусусида мулоҳаза юритган эдик. Ўз навбатида ўқитувчилар социал интеллектини касбий камолоти билан боғлаб тадқиқ этиш бугунги кун психологиясининг долзарб муаммоларидан бири сифатида танлаб олинishiда ҳам таълим-тарбия жараёнида педагог фаолият самарадорлиги касбий кўникма ва малакаларга мувофиқ ижтимоий тажриба, шахслараро муносабат кўникмалар, “субъект—субъект” муносабат тизимида ўз-ўзини назорат қилиши, ҳамкасблар ва ўқувчиларни тушуниши, уларнинг кайфиятига мос муомалани амалга ошириши диққат марказимизда бўлади. Тадқиқотимиз натижаларининг эмпирик таҳлилини қуйидаги параграфларда амалга ошираемиз.

2.1. Ўқитувчилар социал интеллектининг умумий ҳолати

Социал интеллектнинг илк ва ундан кейинги таърифлари мазмунидан унинг шахс ижтимоий тажрибаларининг шакллантирилганлиги ва социаллашувига хизмат қилувчи муҳим қобилиятлар мажмуи сифатида изоҳланганлиги гувоҳи бўламиз. Ўқитувчининг касбий фаолиятида эришадиган ютуқларида бундай қобилиятлар ва тажрибаларнинг ролини аниқлашимиз асосида касб-ҳунар коллежларида тайёрланаётган кичик мутахассисларнинг шахс ва мутахассис сифатида шаклланишларида социал интеллектнинг ҳам роли катталигини кўришимиз мумкин.

Касб-ҳунар коллежи ўқитувчиларининг социал интеллект, эмоционал интеллект, шахс типи, шахслик хусусиятлари, ақлий интеллект даражасининг умумий ҳолатини кўриб чиқиб, сўнгра унинг

хусусий ҳолатларига тўхталишга ҳаракат қиламиз. Ўқитувчиларнинг социал интеллекти ва у билан ўзаро таъсирлашувда бўладиган шахслик хусусиятларининг ҳамда эмоционал интеллектининг умумий кўриниши 1-жадвалда келтирилган.

1 – жадвал

Касб-ҳунар коллежи ўқитувчилари социал интеллекти, эмоционал интеллекти, шахс хусусиятларининг умумий натижалари

Методикалар	Шкалалар	X	y	t
Социал интеллектни ўрганиш тести	Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	3,51	0,92	35,9
	Новербал хулқ-атворни тушуниш	3,44	0,99	32,8
	Вербал экспрессияни тушуниш	3,41	1,12	28,8
	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	3,44	1,16	28,11

Ўқитувчи социал интеллектига хос бўлган турли хил хусусиятлар унинг касбий камолот жараёнидаги таъсирини аниқлашга хизмат қилишни назарда тутиш лозим бўлади. Назарий манбаларни ўрганишда баён этилган таҳлиллар асосида, хусусан, турли оилавий муносабатларнинг бола социал интеллектига ривожланиши сингари, ўқитувчиларнинг касбий камолоти давомида намоён бўладиган социал интеллекти ўқувчилар ёки ҳамкасблар билан муносабатда ўзига хос ўрин тутишини эмпириядан тақлиф этиш мумкин. Шунингдек, кейинги эмпирик кўрсаткичларнинг таҳлилида ҳам биз бир нарсани эътироф этиб ўтишимизга тўғри келадик, одатий ҳолатда ҳам инсоннинг ёши улғайган сари унинг касбий камолотида маълум миқдорда ўзгариш бўлиши, ҳаётининг тажрибасининг ўсиши, ўз фаолиятидаги ютуқ ва камчиликларини фарқлай олиши, фаолият натижаларини олдиндан башоратлаши мумкин.

Биз касб-ҳунар коллежи ўқитувчиларининг социал интеллекти билан шахслик хусусиятлари ўртасидаги ўзаро муносабатларни ўрга-

нишдан олдин барча тоифадаги педагоглар шахсига хос хусусиятларнинг умумий кўринишини таҳлил этамиз. Кейинги таҳлилларимиз эса айнан социал интеллект билан шахслилик хусусиятларининг касбий камолотдаги аҳамиятига бағишланади.

Касб-хунар коллежи ўқитувчилари социал интеллектининг умумий ҳолатини ўрганишда Дж.Гилфорд тестини татбиқ этишдан олинган қийматлар устида таҳлил амалга оширилади (1-жадвал).

Дж.Гилфорднинг тести бўйича ўқитувчиларнинг хулқ-атвори ни англаш қобилиятини олдинги параграфда келтирилган стандарт баллар бўйича баҳолаймиз.

Ўқитувчиларнинг социал интеллекти даражаси таҳлили Дж.Гилфорд методикасининг тўртта субтестиде кўзда тутилган, булар: мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш; новербал хулқ-атвори ни тушуниш; вербал имо-ишораларни тушуниш; шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этишдан иборат қобилиятлари орқали амалга оширилади.

Ўқитувчилар социал интеллектининг умумий шарҳига тўхталиб ўтайлик. Биринчи навбатда уларнинг “мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” қобилиятига мурожаат қилинади. Ўқитувчиларнинг бу шкала бўйича кўрсаткичлари 3,51 га тенг бўлди. Бу эса стандарт балл бўйича инсон хулқ-атворини ўртачадан меъёрдаги қобилиятлиликдан юқорирок эканлигини англатади. Ўқитувчилар касбий фаолият жараёнида раҳбарият, ҳамкасблари, ўқувчилари ва атрофдаги бошқалар билан муомалада хулқ-атвор оқибатини олдиндан кўра олиш қобилиятини шакллантиришган. Улар муомаладаги реал вазиятдан келиб чиқиб, унинг нима билан яқунлашини баҳолай олишлари, баъзан баъзан одамлар билан кутилмаган, нотипик ҳолатларда хатти-ҳаракатларни прогноз қилишда янглишишлари мумкинлиги, қўйган мақсадга эришишда ўз режаларини пухта ишлаб чиқа олишга хайрихоҳдикларини англатмоқда.

Ўқитувчиларнинг “новербал хулқ-атвори ни тушуниш” бўйича кўрсаткичи (3,44) эса уларни шахслараро вазиятларни яхши англашга, инсонлар орасидаги мураккаб вазиятларни таҳлил эта олишга, улар

ривожланишини мантиқан тушуниш қобилиятини ривожлантиришга ҳамда мураккаб вазиятларда мулоқот иштирокчилари иштироқига қараб вазиятларни баҳолаш қобилиятини ўстиришга имкониятлари борлигини кўрсатмоқда.

Социал интеллектда яна бир ўзига хослик вербал тарзда ифодаланаётган экспрессияларни тушуниш қобилиятидир. Бу борада ўқитувчилар социал интеллектининг умумий кўриниши 3,41 бўлиб, бошқа субтест натижаларига қараганда бир оз қуйи қиймат акс этган.

Бу эса ўқитувчиларнинг шахслараро муносабат характерига кўра бир-бири билан суҳбатлашадиган инсонларни тез ва яхши тушунишга мойилликлари, мулоқотда ҳар қандай инсонлар билан тил топишиб кетишга имконлари борлигини кўрсатмоқда. Ўйлаймизки, ушбу қобилият ўқитувчилар учун нафақат инсонлар билан муносабат, балки фан доирасида ўқувчиларнинг билдирадиган фикр-мулоҳаза ва муносабатларига қараб ҳам уларнинг шахсига хос таърифлар бера олишларидан далолат бермоқда.

Социал интеллектни баҳоловчи навбатдаги шкала “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” бўлиб, у бўйича ўқитувчилар 3,44 балл қийматига эга бўлдилар. Бу балл ўқитувчиларнинг новербал хулқ-атвори тушуниш шкаласи билан бир хил қийматни акс эттирмоқда ва қуйидаги психологик маънога эга бўлган ижтимоий қобилиятни ўзида акс эттиради: шахслараро вазиятларни яхши англашга, инсонлар орасидаги мураккаб вазиятларни таҳлил эта олишга, улар ривожланишини мантиқан тушунишга, мураккаб вазиятларни мулоқот иштирокчилари фаолигига қараб вазиятларни баҳолаш қобилиятларини ўстиришлари мумкин.

Юқоридаги ўқитувчилар социал интеллектининг умумий ҳолатини сифат жиҳатидан таҳлил қилиш учун методика шкалаларининг кўрсаткичлари ўртасидаги корреляцион муносабатларни аниқлашга эришилди. Қўлга киритилган натижалар қуйидаги 2-жадвалда ўз аксини топган.

Ўрта махсус маълумотли ўқитувчининг социал интеллекти кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабати

Шкалалар	Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	Новербал хулқ-атворни тушуниш	Вербал экспрессияни тушуниш	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш
Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	1	0,382**	0,131	0,153
Новербал хулқ-атворни тушуниш	0,382**	1	0,024	0,294*
Вербал экспрессияни тушуниш	0,131	0,024	1	-0,151
Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	0,153	0,294*	-0,151	1

Изоҳ: ** $p \leq 0.01$; * $p \leq 0.05$.

Ўқитувчилар социал интеллектининг умумий натижалари қийматлари ўртасидаги корреляция муносабатларида иккита аҳамиятли корреляцион салмоққа эга коэффицентлар аниқланди. Улардан биринчиси, “мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” қобилияти билан “новербал хулқ-атворни тушуниш” қобилияти орасида аниқланди: $r=0,382$, $p \leq 0.01$. Социал интеллект шкалаларининг бундай салмоқли корреляция коэффиценти ўқитувчиларнинг касбий фаолиятида “мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” қобилиятини ривожлантириб боришлари “новербал хулқ-атворни тушуниш” қобилияти ўсиши билан узвий бораётган экан. Бу эса касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг касбий фаолиятда ўқувчи ва ҳамкасблари билан ўзаро муносабатларда хулқ-атвор оқибатини олдиндан кўра олиш, муомалада реал вазиятдан келиб чиқиб, унинг нима билан яқунлашгани баҳолай олишлари, қўйилган мақсадга эришишда ўз режаларини пухта ишлаб чиқишлари, инсон хулқ-атворини бошқариши, ролли меъёрлари ва

қоидаларига доир билим ва ўзаро таъсирлашуви, иштирокчилари билан боғлиқ новербал реакцияларда тўғри мўлжал ола билишлари туфайли инсон кечинмалари, мақсади ва ҳолатини новербал намоён бўлиши, мимикаси, позаси, имо-ишорасига кўра тўғри баҳолашга, мулоқот иштирокчиларининг новербал реакцияларини кузатувчанлигига, новербал экспрессияларга сезгирликни, бошқаларни тушунишларига имкон берар экан.

Ўқитувчилардаги “новербал хулқ-атвори тушуниш” қобилиятнинг ривожланиши сабабли “шахсларо ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” қобилиятини яхшироқ намоён этишга олиб келар экан. Буни улар ўртасидаги корреляцион таҳлил киймаглари ифода этмоқда ($r=0,294$, $p \leq 0.05$). Бу икки қобилият орасидаги ўзаро ижобий корреляцион алоқадорлик қуйидаги социал интеллектнинг ифодаловчи хусусиятлари камол топишига олиб келади: ўқитувчиларнинг инсон кечинмалари, мақсади ва ҳолатини новербал намоён бўлишини, мимикаси, позаси, имо-ишорасига кўра тўғри баҳолашлари, новербал мулоқотга эътибор қаратишлари ва мулоқот иштирокчиларининг новербал реакцияларига эътиборлилик, новербал экспрессияга сезгирлик ва бошқаларни тушунишнинг ривожланиши шахсларо вазиятларни яхши англашга қобилиятлиги, инсонлар орасидаги мураккаб вазиятларни таҳлил этишлари, мулоқот иштирокчиларини иштирокига қараб вазиятларни баҳолашлари шахсларо вазиятларни яхши англашга қобилиятлиликни, мураккаб вазиятларни мулоқот иштирокчиларини иштирокига қараб баҳолаш қобилиятларини ривожлантираётган эканлар.

Ўқитувчиларнинг социал интеллектини ўрганишга доир дастлабки миқдорий таҳлиллар (ўртача киймаг ва корреляция коэффициентлари) умумий ҳолат бўйича бўлиб, хусусий ҳолатлар, яъни касбий камолот даражаси бўйича навбатдаги параграфда ёритилади.

2.2. Социал интеллектнинг касб-ҳунар коллежи ўқитувчилари касбий камолот даражасига (лавозимий вазифасига) кўра шаклланганлиги

Навбатдаги эмпирик натижалар таҳлилида касб-ҳунар коллежи ўқитувчиларининг лавозимий вазифалари (касбий камолоти) асоси-

да тўхталиб ўтамиз. Тадқиқот объектлари тўғрисида тўхталганимизда ўқитувчиларнинг касбий камолотини уларнинг лавозимий вазифалари бўйича ишлаб чиқилган йўриқномага таяниб ажратганмиз. Шу сабабли Дж.Гилфорднинг “Социал интеллектни ўрганиш” тести натижаларини ўқитувчиларнинг тоифалари ёки касбий камолот даражасига боғлиқ психологик нуқтаи назардан ёритамиз (3–жадвал).

Ўқитувчилар социал интеллектининг тоифалари бўйича таҳлилда, нисбатан бўлса-да, фарқлар кузатилган дейиш мумкин. Ўртача қийматларига кўра ўқитувчиларнинг социал интеллектида ўзига хосликни кузатиш мумкин.

Касб–хунар коллеж ўқитувчилари орасида малака ва лавозими вази-фасига кўра ўрта махсус маълумотли ўқитувчиси энг қуви камолот даражасини ифодалайди дейиш мумкин. Ушбу тоифа ўқитувчиларнинг социал интеллект шкалаларини бўйича кўрсаткичлари бошқа тоифаларнинг қийматларидан бир оз паст бўлди: мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш (2,59); новербал хулқ-атворни тушуниш (2,24); вербал экспрессияни тушуниш (2,63); шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш (2,78). Бу эса ушбу тоифа ўқитувчиларнинг социал интеллектини акс эттирувчи хусусият ва қобилиятлар стандарт баллга кўра ўртача даражани акс эттирмоқда. Бу ўрта махсус маълумотли ўқитувчиларни касбий фаолият жараёнида инсон хулқ-атворини англашга ўртачадан паст қобилиятлиликни кўрсатмоқда. Бу орқали ушбу тоифа ўқитувчиларда хулқ-атвор ва у билан боғлиқ ҳаракатларни оқибатини ёмон тушуниш, тез-тез янглишиш ва низоларга гушиб қолишлари, хавфли ҳолатларда ўз хатти-ҳаракатлари ва бошқаларнинг ҳаракатларини яхши тушунмасликлари, хулқ-атвор ва умум қабул қилинган қоидаларни яхши ориентирлай олмаслик; қарашлар ва имо-ишора орқали мулоқот қилишда уқувсиз, мулоқотда сўзли маълумотларга алоҳида эътибор қаратадиган, суҳбатдошни вербал ҳаракатларни яхши илғамасликлари оқибатида сўзларини тушунишга ҳам қийналиш; ҳар хил маъноларни бир хилда қабул қилишга мойиллик, улар мулоқотдаги шерикларини гапини тушунишда қийналишлари ва ноўрин гапириб қўйиш; шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил қилишда қийналиш, инсонлар орасидаги ўзаро муносабатларда мослашишга қийналиш хосдир.

Касб-хунар коллежи ўқитувчилари социал интеллектнинг мутахассисликлар бўйича кўрсаткичлари

Социал интеллект		Мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	Новербал хулқ-атворни тушуниш	Вербал экспрессияни тушуниш	Шахсларо ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш
Тоифалар					
Урта махсус маълумотли	X	2,59	2,24	2,63	2,78
	y	0,93	1,12	1,30	1,27
Олий маълумотли	X	3,36	3,15	2,94	3,15
	y	0,83	0,89	1,02	1,21
	t	-2,63*	-2,75*	0,459	0,359
Катта ўқитувчи	X	3,06	2,57	3,12	2,95
	y	0,68	0,90	1,01	1,16
Ётақчи ўқитувчи	X	3,84	4,05	4,00	3,84
	y	0,68	0,77	0,57	1,06
	t	-2,632*	-2,971**	2,955*	2,575*
Бош ўқитувчи	X	4,05	4,57	4,00	4,00
	y	0,97	0,96	0,88	0,88
	t	1,00	2,406*	1,862	1,500

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, *** $p \leq 0,01$.

Ўқитувчиларнинг лавозимий вазифаларини ўзгариши билан эса уларнинг социал интеллект кўрсаткичларида ҳам ўсиш юз берганлиги аниқланди. Олий маълумотли ўқитувчининг социал интеллекти кўрсаткичлари Ўрта махсус маълумотли ўқитувчининг қийматлари билан солиштирганда фарк килди. Олий маълумотли ўқитувчи касбий фаолият жараёнида ўқувчилари, педагогик жамоа аъзолари, маъмурият билан мулоқот ўрнатишда, инсон хулқ-атворини бошқариш, ролли меъёрлар ва қоидаларга доир билимларни бойитишда ва ўзаро таъсирлашувда иштирокчиларнинг новербал реакцияларда тўғри мўлжал ола билишда нисбатан устун эканлиги кузатилди: 2,58 ва 3,36; улар орасидаги статистик фарқлар ишончилиги $t=2,63$ бўлганда, яъни $p \leq 0,05$ даражага эга бўлди. Шунингдек, ушбу икки тоифа ўқитувчиларнинг новербал хулқ-атворни тушунишга қобилиятлари бўйича ҳам фарқлар ишончилиги аниқланди, яъни 2,4 ва 3,15 бал-

ли, улар орасидаги статистик фарқлар ишончлилиги $t=2,75$ бўлганда, яъни $p \leq 0,05$ даражани кўрсатди.

Катта ўқитувчилар билан етакчи ўқитувчиларнинг натижалари таққосланганда эса кийматлар ўртасидаги фарқлар анчагина эканлиги кузатилди. Етакчи ўқитувчилар катта ўқитувчига нисбатан социал муносабатларда, шахслараро ўзаро таъсирлашувда, педагогик тажрибанинг ўсиб боришида социал интеллект табиатига хос қобилиятлар ўсишини таъминлар экан. Натижаларнинг қиёси ҳам буни тасдиқлайди: етакчи ўқитувчи муомаладаги реал вазиятдан келиб чиқиб, унинг нима билан яқунлашини баҳолашда, қўйилган мақсадга эришишда ўз режаларини пухта ишлаб чиқа олишда. ўқувчиларнинг хулқ-атворини бошқаришда, ҳамкасблари билан муносабатларда меъёрлари ва қоидаларига доир билим ва ўзаро таъсирлашув иштирокчилари билан боғлиқ новербал реакцияларда тўғри мўлжал олишда қобилиятли (3,06 ва 3,84 балли, улар орасидаги статистик фарқлар ишончлилиги $t=-2,632$ бўлганда, яъни $p \leq 0,05$ даражани кўрсатди); таълим жараёнида ва ҳаётий вазиятларда инсон кечинмалари, мақсади ва ҳолатини новербал намоён бўлиши, мимикаси, позаси, имо-ишорасига кўра тўғри баҳолашда, новербал мулоқотга қобилиятликда ва мулоқот иштирокчиларининг новербал реакцияларини тез илғашда, муносабатлар жараёнидаги новербал экспрессияга сезгирликда, бошқаларни тушунишга имконининг яхши эканлиги билан (2,57 ва 4,05 балли, улар орасидаги статистик фарқлар ишончлилиги $t=-2,971$ бўлганда, яъни $p \leq 0,01$ даражани кўрсатди); шахслараро муносабатда суҳбатдошнинг тез ва яхши тушунишга мойиллиги, муомала ўрнатишда ҳар қандай инсон билан тил топишиб кетишга қобилиятлилиги (3,12 ва 4,00 балли, улар орасидаги статистик фарқлар ишончлилиги $t=-2,995$ бўлганда, яъни $p \leq 0,01$ даражани кўрсатди); улар шахслараро вазиятларни яхши англаш қобилияти, ўзаро таъсирлашувдаги мураккаб вазиятларни таҳлил этувчанлиги, мураккаб вазиятларни мулоқот иштирокчиларини иштирокига қараб баҳолаш уқуви билан (2,95 ва 3,84 балл, улар орасидаги статистик фарқлар ишончлилиги $t=-2,575$ бўлганда, яъни $p \leq 0,05$ даражани кўрсатди) ажралиб туришларни намоён этмоқда. Аммо шу ўрин-

да барча тоифа ўқитувчиларнинг жадвалдаги натижаларини визуал тарзда кузатганда айрим кўрсаткичлари, масалан, олий маълумотли ўқитувчиларнинг натижаларни етакчи ўқитувчиникига нисбатан юқорирок қийматни акс эттирганини кўриш мумкин: новербал хулқ-атворни тушуниш (3,15 ва 2,57) ёки шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш (3,15 ва 2,95). Бу билан ўқитувчиларнинг касбий камолоти давомида социал интеллектнинг аҳамияти ўсиб борса-да, айрим ўринларда унинг баъзи жиҳатлари ўзининг индивидуал тарзда ўқитувчиларнинг турли тоифаларида юқори қийматни акс эттириши мумкин деган фикрни келтириб чиқаради. Акс ҳолда социал интеллектнинг таркибий тузилмалари бир-бирининг ўзаро боғлиқ ривожланишини таъминлаши лозим бўлади. Бундай ҳолатларда ўқитувчи ўз педагогик фаолиятида шахслараро муносабатни ўрнатиши ва бошқариши, муомала вазиятларини тўғри таҳлил этиши, низоли вазиятлардан чиқиб кета олиши, ўқувчиларга шахс сифатида таъсир кўрсата олиши, суҳбатдош фикрини ўқий олиши ва унга мос муомала маромини танлашига шубҳа қолмайди. Тадқиқотимизда кузатилган яна бир ҳолат етакчи ўқитувчи билан бош ўқитувчининг социал интеллект кўрсаткичларига ташқаридан назар солганда фарқларни акс эттирса-да, аммо статистик жиҳатдан тафовутлар кузатилмади (фақат новербал хулқ-атворни тушунишда 4,05 ва 4,57 балл, улар орасидаги статистик фарқлар ишончилиги $t = -2,40$ бўлганда, яъни $p \leq 0,05$ даражани кўрсатди). Аксинча уларнинг натижаларида визуал кузатилганда сезилар-сезилмас фарқлар бор: мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш (3,84 ва 4,05 балл); новербал хулқ-атворни тушуниш (4,05 ва 4,57); шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш (3,84 ва 4,00). Бундан кўринадики, ўқитувчиларнинг касбий камолоти орасидаги яқинлик таъминлаб борилган сари улар ўртасида кескин фарқларни кузатиш бироз қийинчилик туғдириши ёки уларнинг социал интеллектга хос сифатларнинг ўзаро яқин ривожланишига эришилишини аниқлатади.

Навбатдаги таҳлилларда ҳар бир тоифа ўқитувчининг социал интеллекти қийматларининг ўзаро муносабатини ўрганишга эътибор қаратилади. Бунинг учун ўқитувчиларнинг социал интеллекти

қийматлари орасидаги корреляция муносабатларини аниқлашдан олинган қийматлар изоҳланади.

Олий маълумотли ўқитувчининг социал интеллекти кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабатлар навбатдаги 4-жадвалда келтирилган.

Олий маълумотли ўқитувчилар социал интеллектининг корреляцион коэффицент натижалари биргина ижобий салмоқдаги қиймат билан чекланмоқда. Уларда новербал хулқни тушуниш билан шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш орасида ($r=0,538$, $p \leq 0,01$.) аниқланди. Бундай коэффицент олий маълумотли ўқитувчилар ўқувчилар билан муносабатларда уларнинг хатти-ҳаракатларига алоҳида эътибор қаратаётганликлари ва бу орқали уларга ўз таъсирларини ўтказишга мойил бўлишларини таъминлаётганлигини кўрсатмоқда. Қолган ҳолатларда эса бирор бир аҳамиятли корреляция коэффиценти кузатилмади.

4-жадвал

Олий маълумотли ўқитувчининг социал интеллекти кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

	Мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	НOVERбал хулқ-атворни тушуниш	Вербал экспрессияни тушуниш	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш
Мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	1	0,164	-0,187	-0,171
НOVERбал хулқ-атворни тушуниш	0,164	1	-0,212	0,538**
Вербал экспрессияни тушуниш	-0,187	-0,212	1	-0,116
Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	-0,171	0,538**	-0,216	1

Изоҳ: ** $p \leq 0,01$.

Катта ўқитувчининг социал интеллект кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

	Мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	Новербал хулқ-атворни тушуниш	Вербал экспрессияни тушуниш	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш
Мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	1	0,166	0,194	-0,004
Новербал хулқ-атворни тушуниш	0,166	1	-0,351*	0,513**
Вербал экспрессияни тушуниш	0,194	-0,351*	1	-0,184
Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	-0,004	0,513**	-0,284	1

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Катта ўқитувчиларнинг социал интеллект кийматлари орасидаги муносабатларда эса янада ўзгачароқ ҳолат аниқланди (5-жадвал). Уларнинг кўрсаткичларида битта салбий ва биргина ижобий салмокли коэффициенти акс этди. Улардаги новербалл хулқ-атворни тушуниш имкониятларининг ўсиб борганлиги, вербал муносабатлардаги тушунишнинг пасайишига сабаб олиб келаётган экан. Катта ўқитувчилардаги новербал хулқни тушуниш билан шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш орасида ($r = -0,351$, $p \leq 0,05$.) ги коэффицент касбий фаолиятлари жараёнида новербалл экспрессияларга ортикча эътибор беришлари ёки уларнинг визуал қобилиятни ривожланишга бўлган лаёқатларини ўсиб бориши ва вербал муносабатларга эътиборни сусайтирганликлари оқибати ҳам бўлиши мумкин. Бундан кўринадики, катта ўқитувчиларнинг фаолиятида вербал экспрессияларни ёки одатий ҳолда айтиладиган қочиримли сўзлар, илмоқли гаплар, мақол ёки нақлларнинг мазмунини идрок этишга диққатларини қаратишлари керак бўлади. Уларнинг иккинчи кўрсаткичлари новербал хулқ-атворни тушуниш, имкониятлари ўза-

ро бир-бирига мувофиқ ривожланиши мумкинлигини кўрсатмоқда. Бундан кўринадики, олий маълумотли ўқитувчилар сингари катта ўқитувчилар ҳам ўқувчилар билан муносабатларда уларнинг хатти-харакатларига алоҳида эътибор қаратаётганликлари ва бу орқали уларга ўз таъсирларини ўтказишга мойил бўлишларини таъминлаётганлигини кўрсатмоқда. Қолган ҳолатларда эса бирор бир аҳамиятли корреляция коэффициенти кузатилмади.

Таҳлилнинг навбатдаги вакили етакчи ўқитувчилардир. Уларнинг социал интеллект тести бўйича қийматлари орасидаги корреляция кўрсаткичларида бошқа тоифа педагогларга қараганда анчагина ижобий салмоқли коэффициентлар аниқланди.

Етакчи ўқитувчиларнинг ушбу кўрсаткичлари касбий фаолиятида социал интеллект аҳамият кўрсата олган дейиш мумкин. Улар муолададаги реал вазиятдан келиб чиқиб, унинг нима билан яқунлашини баҳолай олади.

6-жадвал

Етакчи ўқитувчининг социал интеллекти кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

	Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	Новербал хулқ-атворни тушуниш	Вербал экспрессияни тушуниш	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш
Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	1	0,387*	0,340*	0,304*
Новербал хулқ-атворни тушуниш	0,387*	1	0,123	0,544**
Вербал экспрессияни тушуниш	0,340*	0,123	1	0,380*
Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	0,304*	0,544**	0,380*	1

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Улар ўқувчилар, коллеж жамоаси, ўқувчиларнинг ота-оналари ва раҳбарият билан қутилмаган, нотипик ҳолатларда ҳам муносабат ўрнатишда, ўқувчиларнинг хулқ-атворини бошқариш, кадр-киммат ва меъёрларга амал қилишлари, ўзаро таъсирлашув иштирокчилари билан боғлиқ новербал реакцияларда тўғри мўлжал ола билишларидаги ижобий қобилиятларни намоён эта олсалар ($r=0,387$, $p \leq 0.05$.) уларда инсон кечинмаларини, мақсадини ва ҳолатини новербал намоён бўлишини, мимикасини, позасини, имо-ишорасига кўра тўғри баҳолай олишда, новербал мулоқотга эътиборлилик, новербал экспрессияга сезгирлик, атрофдагиларнинг тана ҳаракати, қарашлар ва имо-ишора орқали мулоқот қилишда уқувли, мулоқотда сўз орқали таъсир кўрсатишга алоҳида эътиборлилик, суҳбатдошнинг новербал ҳаракатларини яхши илғай олишлари ва унинг сўзларини тушунча билан боғлаш қобилиятини таркиб топтиришга ($r=0,340$, $p \leq 0.05$.); шахслараро муносабатда суҳбатдошнинг кечинма ва туйғуларини яхши тушуниш, муомала, мулоқотда ҳар қандай инсон билан тил топиша олиш, ҳар хил маъноларнинг ўз мазмунига мувофиқ идрок этиши, муомаладаги шериклари гапини осон идрок этиши ва тушунишда, сўзларни ўз ўрнида қўйиб сўзлай олиш қобилиятларини ўстиришга; шахслараро муносабат вазиятларини яхши англашга қобилиятлиликни, таълим жараёнидаги инсонлар орасидаги мураккаб вазиятларни таҳлил эта олишлари, вазиятлардаги кескинликлар ривожланишини мантиқан тушунишлари, шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил қилувчанлик қобилиятларини камол топтиришга эришишлари мумкин экан ($r=0,304$, $p \leq 0.05$.)

Шунингдек, етакчи ўқитувчида новербал хулқ-атвори тушуниш қобилиятининг ривожланишини таъминлашлари уларда шахслараро ўзаро таъсирлашувни, суҳбатдошларга сўз орқали таъсир кўрсатиш, таъсир натижаларини пайқаш, социал перцепция қоидаларига тўлақонли амал қилиш қобилиятини таъминлаши, ўзининг ва суҳбатдошларнинг хатти-ҳаракатларини тўғри баҳолаши ва назорат қилишдан иборат қобилиятни камол топтирганликларини ижтимоий тажрибанинг яна бир кўриниши сифатида қабул қилиш мумкин ($r=0,544$, $p \leq 0.01$.) .

Социал интеллект тестининг бошқа шкалалари сингари вербал экспрессияни тушуниш қобилиятини камол тотиришлари етакчи ўқитувчиларнинг шахслараро ўзаро таъсирлашуви, ишда ўқувчиларга шахс сифатида таъсир эта олиши, ҳамкасблари билан эса самарали ҳамкорликка эришиши, улар атрофдагиларнинг кайфияти, темпераменти, мотивацияси ва ниятларини тез илғаш қобилиятига эга бўладилар ($r=0,380$, $p \leq 0.05$). Бундай қобилиятлар айнан етакчи ўқитувчиларнинг фаолиятида намоён бўлаётганлигини тадқиқотимиз натижалари тасдиқламоқда.

Шунингдек, бош ўқитувчиларнинг социал интеллекти кўрсаткичларидаги корреляцион муносабатларда ҳам етакчи ўқитувчи сингари ижобий ва салмоқли коэффицентларни намоён этди (7-жадвал).

7-жадвал

Бош ўқитувчининг социал интеллекти кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

	Мулоқот ишти- рокчисининг ҳиссиёти, фи- кри ва ниятла- рини тушуниш	Новербал хулқ- атворни тушуниш	Вербал экспрес- сияни тушуниш	Шахслараро ўзаро таъ- сирлашувни таҳлил этиш
Мулоқот иштирок- чисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	1	0,363*	-0,195	0,365*
Новербал хулқ- атворни тушуниш	0,363*	1	0,362*	0,327*
Вербал экспрессияни тушуниш	-0,195	0,362*	1	0,314*
Шахслараро ўза- ро таъсирлашувни таҳлил этиш	0,365*	0,327*	0,214	1

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Бош ўқитувчиларда мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш қобилияти новербал хулқ-атворни тушуниш ($r=0,363$, $p \leq 0.05$) ва шахслараро ўзаро таъсирлашувнинг таҳлил этиш қобилиятларининг ҳам ривожланишини таъминлашга

хизмат қилаётган экан ($r=0,365$, $p \leq 0.05$). Бу бош ўқитувчиларнинг ўқувчиларини ютук ва камчиликларини тез илғаши, уларнинг машғулотлар вақтида тортиниши, уялиши, қўрқаётганлигини новербал хатти-ҳаракатлари орқали ва улар билан хулқ-атвор характериға қараб муносабат ўрната олиш қобилиятини камол топтирганликлари кузатилмоқда.

Бош ўқитувчиларда новербал хулқ-атвор ва вербал экспрессияларни тушуниш қобилиятларининг ўзаро алоқадорликда ривожланганлиги ($r=0,362$, $p \leq 0.05$) Г.Гарднер томонидан тақдим этилган “шахслараро муносабат интеллекти” (социал интеллект) табиатига мос келмоқда. Унга кўра, бош ўқитувчилар ўзга инсонларнинг вербал ва новербал хулқ-атворларини тўғри тушунишлари, гўёки “инсонларни ўқий олиш қобилияти”ни ифодаламоқда. Бу эса социал интеллектнинг энг муҳим жиҳати ҳисобланади. Шу ўринда А.Алдер социал интеллект универсал, у ҳаётнинг ёки хулқ-атворнинг маълум бир типига боғлиқ эмас, деган фикрни илгари суради. Аммо у чет кишилар эмас, оила, дўстлар, ҳамкасблар ҳақида сўз борганда ақлнинг фойдаланиш хусусиятидир. Биз яқин муносабатларда кўпроқ муаммоларга дуч келамиз, улар билан ўз туйғуларимизни баҳам кўрамиз, айнан, ушбу дамда социал малакалар мақсал ва ниятларимизга кўпроқ таъсир кўрсатади. Айрим ўринларда вербал экспрессияни тушуниш қобилиятининг ривожланиши “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” қобилиятининг ўсишига таъсир кўрсатади ($r=0,314$, $p \leq 0.05$). Бу эса бош ўқитувчиларнинг вақти келиб социал донишмандликка оид маълумотларни ўрганишга жазм эттириши ҳам шубҳасиз.

2.3. Ўқитувчиларнинг социал ва эмоционал интеллекти орасидаги муносабатлар

Биз социал интеллектга доир назарий манбаларни ўрганганимизда унга алоқадор бўлган иккинчи тушунча ҳам мавжудлиги ҳақида илмий хулосалар борлигини таъкидлаган эдик. Ушбу таҳдиллар тадқиқотимизда касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг социал интеллектини уларнинг касбий камолоти жараёнига боғлиқлигини яна

бир жабҳадан ёритишга ундади. Бу социал интеллект тупунчасининг “қондоши” бўлган эмоционал интеллектни ўқитувчилар мисолида ўзаро алоқадорликда талқин этишга уринишдир. Эмоционал интеллектни ўрганиш учун Н.Холлнинг “Эмоционал интеллектни ўрганиш” тестини татбиқ этдик. Тест натижаларининг дастлаб умумий натижалари хусусида тўхталиб, сўнгра уни социал интеллект билан ўзаро алоқадорликда ўрганишга ҳаракат қиламиз. А.Алдер эмоционал интеллект ҳақида тўхталар экан, шахснинг муомалага қобилиятини IQ эмас, балки унинг эмоционал эквиваленти бўлган эмоционал интеллект (EQ)ни энг муҳим кўрсаткич сифатида белгилайди.

Бугунги кунда эмоционал интеллектни характерловчи бешта асосий элементни келтириб ўтиш мумкин:

- ўз эмоциясини билиш;
- ўз эмоциясини бошқариш;
- шахсий мотивциясини шакллантириш;
- бошқа инсонларнинг эмоциясини аниқлаш;
- ўзаро муносабатларни бошқариш.

Энди асосий натижалар шарҳига мурожаат этайлик (8-жадвал). Агар эмоционал интеллектнинг табиатига эътибор қаратилса, унинг социал интеллектни тўлдирадиган томони борлигига гувоҳ бўлиш мумкин.

Касб-ҳунар коллежи ўқитувчиларининг эмоционал интеллектини татбиқ этилган тестнинг бешта шкаласига таяниб амалга оширамиз.

8-жадвал

Касб-ҳунар коллежи ўқитувчилари эмоционал интеллектининг умумий кўрсаткичлари

	Шкалалар	X	y
	Эмоционал интеллектни ўрганиш тести	Эмоционал билимдонлик	14,71
Ўз эмоциясини бошқариш		13,03	10,41
Ўз-ўзини рағбатлантириш		13,40	1,86
Эмпатия		14,22	2,23
Ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш		14,18	2,28

Касб-ҳунар коллежи ўқитувчилари эмоционал интеллектининг умумий натижалари учта шкаласи бўйича юқори ва иккита шкаласи

бўйича ўртача натижани қайд этмоқда. Улардаги эмоционал билимдонлик (14,71 балл) юкори даражада эканлиги уларнинг инсон кечинмалари, шахслараро муносабатлардаги туйғуларни хис этиш, эмоционал интеллектнинг икки томони, яъни ўзининг эмоцияларини тушуниш учун интеллектуал бошқарувга ёки аксинча касбий фаолият жараёнида ижодий импульслар ва интуицияларни таъминлашда эмоцияга зарурат борлигини англаш, инсон эмоциясининг вазифалари тўғрисидаги билимларга, иш жараёнида эмоционал барқарорлик ва беқарорлик, стрессли ҳолат, депрессия ва улардан чиқиш йўлларини излаш тўғрисидаги психологик ва ҳаётий тажрибадан бохабарликларини англатади. Шу нарсани айтиб ўтиш лозимки, айнан эмоционал саводхонлик EQнинг муҳим жиҳати сифатида шахс хусусиятлари ва индивидуаллигига сингиб боради. Ўйлаймизки, ўқитувчи эмоционал саводхонлигининг бу даражаси касбий фаолият жараёнида вужудга келадиган руҳий бузилишлар, эмоционал зўриқишлар, ўқитувчи билан ўқувчилар ўзаро муносабатларини ҳиссий тушунишига назарий жиҳатдан етарлича тайёрлигини англатади.

EQнинг иккинчи кўрсаткичи “ўз эмоциясини бошқариш”. Бу шкала бўйича касб-хунар коллежи ўқитувчилари ўртача қийматни намоён этган бўлиб, унда ўқитувчилар эмоция тўғрисидаги назарий маълумотларни амалиётда жорий этишда бир оз ортда қолаётганликлари, қийин вазиятларга дуч келганда эмоционал зўриқишларга берилиши, атрофдагиларни тушунишда асабийлашишлари мумкинлигидан далолат бермоқда (13,03 балл). Балки бу ҳолат ўқитувчилик касбининг машаққатли меҳнат эканлиги оқибатидир.

Эмоционал интеллектнинг яна бир функцияси бу шахснинг руҳий кўтаринкилигини қувватлаб туриш, унда ўзига ишонч туйғуси ва рағбатни таъминлашдан иборатдир. Ўқитувчиларнинг мазкур йўналишдаги эмоционал жиҳатларини “ўз-ўзини рағбатлантириш” шкаласи қийматлари билан изохлашга тўғри келади. “ўз-ўзини рағбатлантириш” шкаласидаги қийматлар ўртача даража билан чекланган (13,40 балл). Касб-хунар коллежи ўқитувчилари эмоционал интеллектнинг ушбу жабҳасида ҳам умумий респондентлар бўйича шахс эмоциясининг муҳим функциялари ва имкониятидан фойдала-

ниш йўл ва усулларини кўрсатиш лозим бўлади. Таҳлил этилаётган натижалар умумий бўлганлиги боис, ўқитувчиларнинг лавозимий вазифалари бўйича социал интеллект билан боғлиқ ҳолати таҳлил этилаётганда янги маълумотлар билан тақдим этиш имконияти туғилади. Агар “ўз-ўзини рағбатлантириш” шкаласи натижаларига кўра ўқитувчининг эмоционал имкониятини ўз-ўзини рағбатлантириш, тушкунликлар, рухий зўриқишлар ва кези келганда ютуқларга эришганда ҳам ундан етарлича қониқиш ҳосил қилишнинг психологик усулларини билиши керак.

Аmmo навбатдаги “эмпатия” шкаласи қийматлари анча ижобийдир (14,22 балл). Эмпатия ўқитувчи касбий фаолиятини таъминлашнинг муҳим шарти бўлиб, ўқитувчининг ўқувчиларни, ҳамкасбларини ва атрофдагиларни тушунишида муҳим аҳамият касб этади. Педагог амалиётда эмпатиянинг етишмаслиги низолар ва ўзаро тушунмовчиликларни келтириб чиқаради. Бундай ҳолатдан ўқитувчилар анчагина йироқ дея оламиз. Назарий таҳлилларда эмпатия социал интеллектнинг асосий компонентлардан бири эканлиги тўғрисида сўз борганди.

“Ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш” шкаласи натижалари ҳам айнан эмпатияники сингари юқори қийматлидир (14,18 балл). Ўқитувчиларнинг социал интеллект тести натижаларида ҳам касбий камолотига кўра шахслараро муносабатларда ўзаро тушуниш, ўзга инсонларни кечинмаларини ҳис этиш, уларга ўз муносабатини билдира олиши, вербал ва новербал хулқ-атворидаги ўзгаришларни баҳолашга қобилиятлиликлари эмоционал интеллект натижаларида ҳам ўз аксини топмоқда. Ҳар икки тест натижалари бир-бирига мос қийматларни акс эттира олган. Бу эса бизнинг муаммода кўзда тутилган маслани янада кенгрок ўрганиш вазифасини юклади. Вазифани ҳал этиш учун эса касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг социал ва эмоционал интеллектлари ўртасидаги ўзаро муносабатларни лавозимий вазифаларига мувофиқ таҳлил этилди. Олдинги параграфлардаги таҳлиллар сингари ўқитувчиларнинг социал ва эмоционал интеллектни ўртасидаги ўзаро муносабатлари кўрсаткичлари барча босқичлар бўйича кўриб чиқилди. Натижаларда умумий қийматлар ўз аксини

топганлиги учун, ўртача қиймат нуктаи назаридан эмас, балки интеллектлар орасидаги ички муносабатлар корреляцион таҳлилига таънилды.

8-жадвал

Ўрта махсус маълумотли ўқитувчиларнинг социал интеллекти билан эмоционал интеллекти кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

Интеллект турлари ва шкалалари		Эмоционал интеллект				
		Эмоционал битлим-донлик	Ўз эмоциясини бошқариш	Ўз-ўзини рағбатлантириш	Эмпатия	Ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш
Социал интеллект	Мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	0,374*	-0,183	-0,049	0,339*	0,349*
	Новербал хулқ-атворни тушуниш	0,144	-0,153	-0,055	0,287	0,145
	Вербал экспрессияни тушуниш	-0,338*	-0,298	0,009	0,203	0,307*
	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	0,246	-0,139	0,279	0,223	-0,023

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Ўрта махсус маълумотли ўқитувчиларнинг социал ва эмоционал интеллектлари қийматлари орасидаги корреляцион муносабатлар 8-жадвалда келтирилган. Ушбу тоифа ўқитувчиларнинг касбий фаолиятида социал ва эмоционал интеллекти ўртасидаги муносабатлар бўйича олтита салмоқли коэффициент аниқланди. Булар социал интеллект билан эмоционал интеллектнинг қуйидаги шкалалари орасида кузатилди. Тадқиқот натижаларига мувофиқ, ўрта махсус маълумотли ўқитувчиларнинг бугунги кунги касбий фаолиятида “мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ният-

ларини тушуниш” қобилиятларининг ўсиб боришга эътибор берганликлари “эмоционал билимдонлик”ни ($r=0,349$), “эмпатия”ни ($r=0,339$), “ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш” ($r=0,349$)га бўлган қобилиятлари камол топишини таъминлаши мумкинлигини ифодаламоқда. Ўйлаймизки, ҳар қандай касб эгаси сингари педагог бўлиб иш бошлаган ўқитувчи ўзининг келажак истиқболи учун курашиши мумкинлиги, атрофдагилар билан ўзаро ҳамкорликда, ҳамжиҳатликда ишлаш давомида инсонларни тушуниш, улар билан тил топиша олиш, бошқаларнинг эришган ютуқларидан ортада қолмасликка, шарт-шароит ва муҳитга ўзини мослашишини таъминлашга интилиши юқорида келтирилган қийматларда мужассамлашмоқда. Бунга эса уларнинг касбий фаолиятининг дастлабки босқичларида ўқувчилар, ҳамкасблари ёки атрофдаги бошқа шахслар билан дуч келган зиддиятлари, низоли вазиятлари ва муаммолари сабаб бўлган дея олаемиз.

Касбий фаолиятининг дастлабки босқичларида ўқитувчиларда новербал хулқ-атворни тушунишга унчалик эътибор берилмас экан, бу социал интеллектнинг ушбу компоненти билан эмоционал интеллектнинг ҳеч бир жабҳаси ўртасида ички муносабат шаклланмаганлиги эмпирик кўрсаткичларда кузатилмоқда. Ҳатто бу ҳолатни уларнинг “вербал экспрессияни тушуниш” қобилияти билан “эмоционал билимдонлик” ўртасидаги салбий корреляция коэффициентини ҳам тасдиқламоқда ($r=-0,338$). Натижалардан кўринадики, ўрта махсус маълумотли ўқитувчиларда ўқувчилар билан психологик ишлашлари учун социал ва эмоционал интеллектнинг ҳали бир қатор жиҳатлари, хусусан, эмоционал билимдонлик, ўз эмоциясини бошқариш, тушқунлик ҳолатларида ўзини ҳиссий жиҳатдан рағбатлантириш, шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш, ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш бўйича социал кўникмаларни камол топтириш зарур бўлади. Оддий тил билан айтганда, бу ҳолат мазкур тоифа ўқитувчиларида ижтимоий кўникма ва малакалар ўрнида ёшлиқдаги жўшқинлик, етук ёшдагиларида эса психологик саводхонлик ва педагогик муомала маҳоратлари етишмаётганлигидан далолат беради.

Олий маълумотли ўқитувчининг социал интеллекти билан эмоционал интеллекти кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

Интеллект турлари ва шкалалари		Эмоционал интеллект				
		Эмоционал битлим-донлик	Ўз эмоциясини бошқариш	Ўз-Ўзини рағбатлан-тириш	Эмпатия	Ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш
Социал интеллект	Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	0,456*	0,357*	0,186	0,341*	0,132
	Новербал хулқ-атвори тушуниш	-0,077	0,181	-0,182	0,130	-0,099
	Вербал экспрессияни тушуниш	0,290*	0,174	0,017	0,336*	0,370*
	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	0,428*	0,106	-0,134	0,551**	0,481*

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Психологик таҳлилнинг навбатдаги вакили олий маълумотли ўқитувчининг социал ва эмоционал интеллектлари орасидаги муносабатлар қийматлари 9-жадвалда келтирилган.

Олий маълумотли ўқитувчиларнинг социал ва эмоционал интеллектининг ички муносабатларида ўзига хос бўлган ҳолат кузатилди. Уларнинг ўрта махсус маълумотли ўқитувчиларга нисбатан касбий фаолиятга доир билимларни академик билим доираси нуктаи назаридан ўзлаштириши, гуруҳий муносабатларда таълим-тарбия муҳитининг юқори поғонаси (олий ўқув юрти)да таълим олганлиги, унинг лавозимий вазифалари, билиши лозим бўлган, малака талаблари жиҳатидан ҳам ажралиб туриши билан изоҳласа бўлади. Аслида буни жадвалдаги қийматлар орқали таҳлил этиш янада ижобийроқ мулоҳазаларни тақдим этиши шубҳасиз.

Катта ўқитувчининг социал интеллекти билан эмоционал интеллект кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат қийматлари

Интеллект турлари ва шкалалари		Эмоционал интеллект				
		Эмоционал билимдонлик	Ўз эмоциясини бошқариш	Ўз-ўзини рағбатлантириш	Эмпатия	Ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш
Социал интеллект	Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	0,332*	0,379*	0,144	0,431*	0,420*
	Новербал хулқ-атворни тушуниш	0,376*	-0,322*	-0,043	-0,072	0,173
	Вербал экспрессияни тушуниш	0,335*	0,356*	0,149	0,481**	0,435*
	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	-0,092	-0,172	-0,166	0,427*	0,342*

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Олий маълумотли ўқитувчиларнинг “мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” қобилиятини камол топтиришлари ўз навбатида эмоционал билимдонлик ($r=0,446$), ўз эмоциясини бошқариш ($r=0,357$), эмпатия ($r=0,341$); вербал экспрессияни тушуниш қобилиятларида ўсишга эришишлари эмоционал билимдонлик ($r=0,290$), эмпатия ($r=0,336$), ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш ($r=0,370$) билан; шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш қобилиятлари эса эмоционал билимдонлик ($r=0,428$), эмпатия ($r=0,551$), ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш ($r=0,481$) билан мувофиқликда камол топаётганлиги акс этиб турибди. Аммо ушбу тоифа ўқитувчилари касбий камолоти учун социал ва эмоционал интеллект компонентлари орасида новербал

хулқ-атвори тушуниш қобилияти, ўз эмоциясини бошқариш, ўз-ўзини рағбатлантириш, ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш қобилиятларини ривожлантиришга эътибор қаратмасалар бўлмайди. Улар шу орқали айнан педагогик фаолиятларида вужудга келётган қийинчиликларни ҳал этишга хизмат қилувчи социал кўникма ва тажрибаларни намоён эта оладилар.

Бу борада катта ўқитувчиларнинг касбий фаолиятидаги психологик профилига 10-жадвалда келтирилган қийматлар орқали ўрганишга эътибор қаратилди.

Жадвалдаги қийматларга назар ташлашнинг ўзидаёқ олдинги таҳлилларга караганда ижобий салмоққа эга бўлган коэффицентлар кўплиги аён бўлади. Буни ҳам ўқитувчиларнинг касбий фаолиятидаги, социал ва эмоционал интеллектидаги ўсиш, социал муҳитнинг, касбий ва ижтимоий тажрибанинг ўсиши, шахснинг камолотига ҳам боғлиқдир, дейиш учун асос бўлади.

Катта ўқитувчиларнинг “мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” қобилияти эмоционал билимдонлик ($r=0,332$), ўз эмоциясини бошқариш ($r=0,379$), эмпатия ($r=0,431$), ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш ($r=0,420$) билан; “новербал хулқ-атвори тушуниш” қобилиятлари эса эмоционал билимдонлик ($r=0,376$); “Вербал экспрессияни тушуниш” эмоционал билимдонлик ($r=0,335$), ўз эмоциясини бошқариш ($r=0,356$), эмпатия ($r=0,481$), ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш ($r=0,435$) билан; “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” эмпатия ($r=0,427$), ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш ($r=0,342$) билан уйғун камол топаётганлигини кўрсатмоқда. Кўрсаткичлар катта ўқитувчиларнинг касбий ўсишида социал ва эмоционал интеллект ўзаро боғлиқлиги акс этишида лавозимий вазифаларни, малакавий талабларини мақсадга мувофиқ бажаришларида асосий омиллар сифатида хизмат қилмоқда дейиш мумкин. Бирок ушбу тоифа ўқитувчиларнинг социал ва эмоционал интеллектлари орасида айрим ривожлантиришни тақозо этадиган ҳолатлар мавжуд. Катта ўқитувчиларда касбий фаолиятдаги рухий зўриқишлардан холи ва ютуқлардан мамнун бўлишда, стресс ва депрессия ҳолатларини баргараф этишда ўз-ўзини рағбатлантириш қобилиятларини шаклланти-

ра олмаганлар, таълим-тарбия жараёнида шахслараро таъсирлашувни таҳлил қилишдаги эмоционал билимдонликнинг етишмаслиги, ўз-ўзини бошқаришнинг етарлича шаклланмаганлиги ўқувчилар, педагогик жамоа аъзолари билан муносабатларда англашилмовчиликлар келиб чиқишига сабаб бўлиши ҳам мумкин. Катта ўқитувчилардаги новербал хулқ-атворни тушуниш қобилияти билан ўз эмоциясини бошқариш ўртасидаги салбий корреляция коэффициенти улар инсоннинг новербал хулқига хос хатти-ҳаракат элементларини тўғри англай олмаганликлари оқибатидир. Катта ўқитувчиларнинг социал ва эмоционал интеллект кўрсаткичларини касбий фаолиятда самаралироқ қўллашлари учун таҳлилда кўрсатилган камчиликларни бартараф этишларига тўғри келади.

Социал ва эмоционал интеллект ўртасидаги муносабатлар масаласи етакчи ўқитувчилар касбий фаолиятида қандай ўрин тутишини навбатдаги психологик шарҳларимизда ёритиб ўтамиз (II-жадвал).

Етакчи ўқитувчиларнинг эришган ютуқларини куйидаги ҳолатлар ҳамда жадвалда келтирилган миқдорий қийматлар ёрдамида кўриб чиқамиз. Етакчи ўқитувчилар касбий фаолиятида социал ва эмоционал интеллектнинг ўзаро боғлиқ ривожланганлиги ёритиб ўтилган бошқа тоифа педагогларникидан анча фарк қилмоқда. Бу етакчи ўқитувчининг касбий фаолиятидаги белгиланган лавозимий вазифаларнинг анча кенглиги, пухталиги ва юкорилиги туфайли мутахассислар ўзларини шунга мувофиқ камол топтиришга интилишлари оқибати бўлиши шубҳасиз. Миқдорий қийматларда етакчи ўқитувчилардаги “мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” қобилияти эмоционал билимдонлик ($r=0,359$), ўз эмоциясини бошқариш ($r=0,380$), ўз-ўзини рағбатлантириш ($r=0,303$); эмпатия ($r=0,350$), ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш ($r=0,450$) билан; “новербал хулқ-атворни тушуниш” қобилиятлари эса эмоционал билимдонлик ($r=0,345$), эмпатия ($r=0,332$), ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш ($r=0,338$) билан; “вербал экспрессияни тушуниш” эмоционал билимдонлик ($r=0,307$), ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш ($r=0,410$) билан; “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” эмоционал

билимдонлик ($r=0,299$), ўз эмоциясини бошқариш ($r=0,291$), эмпатия ($r=0,375$), ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш ($r=0,470$) билан мосликда таркиб топганлигини кўрсатмоқда.

11-жадвал

Етакчи ўқитувчининг социал интеллект билан эмоционал интеллект кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

Интеллект турлари ва шкалалари		Эмоционал интеллект				
		Эмоционал билимдонлик	Ўз эмоциясини бошқариш	Ўз ўзини рағбатлантириш	Эмпатия	Ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш
Социал интеллект	Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	0,359*	0,380*	0,303*	0,350*	0,450*
	Новербал хулқатворни тушуниш	0,345*	-0,450*	-0,146	0,332*	0,338*
	Вербал экспрессияни тушуниш	0,307*	0,095	-0,458**	0,174	0,410*
	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	0,299*	0,291*	-0,093	0,375*	0,470**

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Етакчи ўқитувчиларнинг касбий фаолиятида социал ва эмоционал интеллектлари компонентлари орасидаги ўзаро уйғунлик таъминланганлигининг сифат жиҳатдан бошқа тоифаларникидан тафовутланиши касбий камолотга эришишга интилиш, лавозимий вазифаларни бажаришга талабчанлик ва уларга эришишда педагогнинг қаъгият, сабр-тоқат ҳамда фаол меҳнат қилиши маҳсулидир. Уларнинг оқибатида эса етакчи ўқитувчилар коллеж жамоаси, раҳбарият, ҳамкасблари, ўқувчилар ва уларнинг ота-оналари олдидаги социал статуси, обрў-эътиборининг ўсиши ва касбий камолот пиллапоаяларини мақсадли босиб ўтиши таъминланади.

Бош ўқитувчиларнинг тадқиқ этиш натижалари навбатдаги 12-жадвалда келтирилган. Бош ўқитувчилар касб-хунар коллежида-

ги ўқитувчилар тоифасининг лавозимий вазифасига кўра энг юкори боскичи сохиблари ҳисобланади. Олинган миқдорий кўрсаткичларга муурожаат қилиб кўрайлик.

Бош ўқитувчиларнинг социал ва эмоционал интеллектлари орасидаги ўзаро ҳамоҳангликда ривожланиши етакчи ўқитувчиларники сингари кўриниш олган дейиш мумкин. Аммо айрим компонентлари ўртасида мосликнинг йўқлиги касбий фаолиятга бўлган муносабатларни англаувчи психологик омилларга боғлиқдир.

12-жадвал

Бош ўқитувчининг социал интеллекти билан эмоционал интеллекти кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

Интеллект турлари ва шкаллари		Эмоционал интеллект				
		Эмоционал билимдонлик	Ўз эмоциясини бошқариш	Ўз-ўзини рағбатлантириш	Эмпатия	Ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш
Социал интеллект	Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	0,387*	0,311*	-,096	0,322*	0,371*
	Новербал хулқ-атворни тушуниш	0,315*	0,052	0,219	0,446*	0,332*
	Вербал экспрессияни тушуниш	0,426*	0,541**	0,255	0,160	0,112
	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	-0,213	0,142	-0,223	0,441*	0,374*

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Бош ўқитувчиларнинг социал ва эмоционал интеллекти бўйича олинган миқдорий қийматлар куйидаги психологик сифат таҳлилинини ўзида акс эттирган:

“мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” қобилияти эмоционал билимдонлик ($r=0,387$), ўз эмоциясини бошқариш ($r=0,311$), эмпатия ($r=0,322$), ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш ($r=0,371$) билан; “новербал хулқ-атворни тушуниш” қобилиятлари эса эмоционал билимдонлик ($r=0,315$), эмпатия ($r=0,446$),

Ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш ($r=0,332$) билан; “вербал экспрессияни тушуниш” эмоционал билимдонлик ($r=0,426$), ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш ($r=0,541$) билан; “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” эмпатия ($r=0,441$), ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш ($r=0,374$) билан мувофиқликда ривожланган.

Бош ўқитувчи йўриқномада ўқитувчиларнинг лавозимий вазифасига кўра касб-хунар коллежида энг юқори даража саналади. Бундай даражага эришган ўқитувчининг касбий фаолияти камолотида ўсиш билан бир қаторда фаолият мотивларида ҳамда педагогнинг эришиши лозим бўлган фаолиятининг якуний босқичи эканлиги ҳам бир оз бўлса-да ижтимоий кўникма ва малакаларни шакллантиришларида пасайишни келтириб чиқарган бўлиши ҳам мумкин. Бу ҳолатни бир жиҳатдан К.Левин ва Б.В.Зейгарник томонидан илгари сурилган фаолият эффеқтига, яъни “фаолиятни якунланганлик характери мотивацияни янада тўлақонли таъминланишида пасайишни келтириб чиқарувчи” эффеқтига боғлиқ дейиш мумкин. Бу эса бош ўқитувчиларнинг касбий камолотини ўрта махсус, касб-хунар таълими тизимидаги педагогик ходимларнинг юқори лавозим вазифаларига ўсишларини таъминловчи талабларга йўналтиришга эҳтиёж туғдиради. Шу тарзда бош ўқитувчилар фаолиятига янгилик олиб кириш уларнинг касбий ва шахсий камолотини таъминлаш учун муҳим бўлган социал тажрибаларни бойитишга зарурат ҳосил қилади ва уни амалга оширишда шахсий масъулиятларини оширади.

Бизнинг касб-хунар коллежи ўқитувчилари касбий камолотида социал интеллектнинг роли ва аҳамиятини ўрганиш бўйича тадқиқотларимиз муаммони ёритишнинг бир поғонаси эканлиги гувоҳи бўлдиқ. Бу эса ушбу йўналишда амалга оширилган тадқиқот натижалари таҳлили юзасидан бир қатор хулосаларни чиқаришга имкон берди. Бироқ касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг касбий камолотида социал интеллектнинг ўрни бўйича янги илмий маълумотларни тақдим этувчи ҳамда тадқиқот мақсад, вазифалари ва илмий фаразида кўзда тутилган шахслилик омилини ўрганишга ҳам даъват этмоқда. Бу борадаги эмпирик маълумотлар таҳлилини монографиянинг кейинги бобида амалга оширамыз.

Иккинчи боб бўйича хулосалар

1. Касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг касбий камолотида социал интеллектнинг ўзига хос ўрни мавжуд, аммо у мутахассисларнинг лавозимий вазифаларига кўра тафовутланади. Бунга сабаб ўқитувчиларнинг касбий камолотига йўналтирилган лавозимий вазифалар, малакавий талабларнинг ўсиб борганлиги ҳамда ижтимоий тажрибаларнинг шаклланганлигидир.

2. Ўқитувчилар социал интеллектнинг касбий камолотдаги ролини кўрсаткичларнинг умумий ҳолати бўйича аниқлаш қийин. Тафовутлар ўқитувчиларнинг лавозимий вазифаларига қараб намоён бўлди.

Ўқитувчилар лавозимий вазифаларининг ўзгариши билан эса уларнинг социал интеллект кўрсаткичларида ўсиш кузатилди. Олий маълумотли ўқитувчи касбий фаолият жараёнида ўқувчилари, педагогик жамоа аъзолари, маъмурият билан мулоқот ўрнатишда, инсон хулқ-атворини бошқариш, роҳли меъёрлари ва қоидаларга доир билимни бойитишда ва ўзаро таъсирлашувда иштирокчиларнинг новербал реакцияларида тўғри мўлжал олишди. Бу эса ўқитувчилар лавозим вазифаларининг юқори босқичида социал интеллектга хос бўлган шахслараро муносабат иштирокчиларини, уларнинг вербал ва новербал экспрессияларини тушуниш ва шахслараро муносабатда иштирокчиларга таъсир кўрсатиш қобилиятлари ўсиб борганлигини кўрсатади.

3. Ўқитувчиларнинг касбий камолоти орасидаги яқинлик таъминлаб борилган сари улар ўртасида кескин фарқларни кузатиш бироз қийинчилик тугдириши ёки уларнинг социал интеллектига хос сифатларнинг ўзаро яқин ривожланишига эришилишини кўриш мумкин.

4. Ўқитувчилар касбий камолотининг юқори босқичига эришганда ўсиш билан бир қаторда фаолият мотивларида ҳамда педагогнинг эришиши лозим бўлган фаолиятининг якуний босқичи эканлигидан келиб чиққан ҳолда бир оз бўлса-да ижтимоий кўникма ва малакаларни шакллантиришларида пасайишни келтириб чиқарар экан.

5. Ўқитувчилар касбий камолотида социал интеллект роли фаолиятнинг ўсиши билан бир қаторда шахслик омилларига ҳам боғлиқдир. Бу эса навбатдаги тадқиқотларни амалга оширишга йўналтиради.

3-БОБ.

Ўқитувчилар шахслилик хусусиятлари ва социал интеллект муносиблиги

**3.1. Ўқитувчиларнинг шахслилик типлари
ва социал интеллекти**

**3.2. Ўқитувчиларнинг шахслилик
хусусиятлари билан социал
интеллекти муносабатлари**

**3.3. Касб-ҳунар коллежи
ўқитувчиларининг фан соҳаси
бўйича социал интеллекти
хусусиятлари**

3.1. Ўқитувчиларнинг шахслилик типлари ва социал интеллекти

Тадқиқотимиз давомида қўлга киритилган амалий натижаларнинг яна бир жиҳати шундаки, унда касб-ҳунар коллежи ўқитувчилари социал интеллектининг касбий камолотдаги аҳамиятини белгилашда шахслилик тамойилига таянилди. Шахс ўз навбатида фаолият самарадорлигини таъминловчи субъектив омил сифатида муҳим хусусиятларни намоён этади. Ўқитувчи социал интеллектининг маълум жабҳалари эса шахслик хусусиятлари билан уйғунлашувни тақозо этади. Бу эса социал интеллект замиридаги ўзга инсонларни тушуниш, социал тажриба ва бир жиҳатдан шахснинг типларига хос хусусиятлар билан боғлиқ. Психология оламининг таникли вакиллари-дан К.Г.Юнгнинг инсонларни типларга ажратишдаги классификациясида экстравертлик ва интровертлик асосида ҳам катта психологик аҳамиятга эга бўлган мазмун ётади. Биз куйида ушбу типларнинг қисқача шарҳини беришга ҳаракат қиламиз:

Экстраверсия – “ичкаридан ташқарига йўналтирилган” деган маънони англатиб, бу типга мойил шахслар кўпроқ одамлар ичида бўлишни ёқтиришади, ўз кечинмаларини кўпроқ атрофдагилар билан баҳам кўради. Мулоқотга киришувчан, танишлар доираси кенг. Баъзи ҳолларда жиддийлик етишмайди. Одамларнинг тез ишончини қозона олади ва, шунингдек, тез хафа қилишга ҳам мойил.

Интроверсия – “ташқаридан ичкарига йўналтирилган” деган маънони англатиб, бу типга хос шахслар оғир, вазмин, кўнгли нозик, бепарво, дўстлик қоидаларига катъий амал қиладиган, мулоқот доиралари чекланган, тортинчоқ, кўпроқ ўзларининг ички дунёлари

билан банд ва ёлғизликни ёқтирадиган шахслар. Таърифдан кўри-
наяпдики қайси типга мансуб шахслар социал алоқаларга, шахслар-
аро муносабатни ижобий ташкил этадиган, ижтимоий муҳитга тез
мослаша оладиган инсонларни пайқаш мумкин. Ўқитувчиларнинг
шахслик типларини аниқлашда Г.Ю.Айзенкнинг “Экстраверсия–ин-
троверсия ва невротизмни аниқлаш” сўровномасидан фойдаландик.
Уларнинг қайси шахс типига мансублигини қуйидаги 13-жадвалдаги
қийматларда кўриш мумкин.

13-жадвал

Касб-ҳунар коллежи ўқитувчиларининг шахс типлари бўйича ман-
сублиги қийматлари

	Шкалалар	X	y
Ю.Айзенк методикаси	Экстраверт	17,63	1,97
	Интроверт	11,13	1,59
	Невротизм	13,65	1,58
	Сохталик	3,75	0,98

Сўровнома натижаларини амалга қабул қилиш учун респон-
дентларнинг жавоби ҳолислигини аниқлаш учун “сохталик” шкаласи-
га таянамиз. Сўровнома талабларига кўра мазкур шкала қиймати
тест меъёридагидан кичик, яъни меъёрга кўра 5 балл атрофидаги
қиймат ҳолисликка эга. Ушбу шкала натижаси ҳам (3,75) таҳлил
этиш ваколатини беради. Энди асосий шкалалар таҳлиliga эътибор
қаратамиз.

Ўқитувчиларнинг экстраверсия типига мансублари меъёрдаги
ҳолатда экан (17,63). Бу ўқитувчиларнинг экстравертликка мансубла-
ри мулоқотманд, инсонлар орасида бўлишни ёқтирадиган, фаол, ўз
туйғуларини очиқ ифода эта оладиган, вазиятларга тез мослашув-
чан эканликларидан далолат бермоқда. Шунингдек, ушбу типдаги-
ларнинг социал тажрибаларни ўзлаштиришга хайрихоҳликларини
сўровноманинг натижаларидан билиб олиш мумкин. Ушбу натижага
кўра уларнинг невротизм шкаласи қиймати (13,65) шахснинг асаб ти-
зимиде зўриқишлар учраб туриши ва уни бошқариш имкониятига эга
эканликларини кўрсатмоқда.

Тадқиқотимизда интроверт типига мансуб ўқитувчиларнинг кийматлари (11,13) уларнинг анча вазмин, асаб тизимини бошқариш имкониятига эгалликларидан далолат беради. Аммо бизнинг мақсадимиз ўқитувчиларининг шахслик типларини эмас, балки типнинг социал интеллект шаклланишидаги таъсирини аниқлашдан иборат эди. Шунинг учун натижаларни шахс типи ва социал интеллект муносабатларини ўқитувчиларнинг лавозимий вазифалари асосида ёритишга ҳаракат қилдик.

Ўрта махсус маълумотли ўқитувчилар социал интеллектнинг шахс типлари билан боғлиқлигини қуйидагича изоҳлаймиз (14-жадвал).

14-жадвал

Ўрта махсус маълумотли ўқитувчининг социал интеллект билан шахс типлари кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

Интеллект \ Типлар		Шахс типлари		
		Экстраверт	Интроверт	Невротизм
Социал интеллект	Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	0,355*	0,020	-0,582(**)
	Новербал хулқ-атворни тушуниш	0,092	0,337*	-0,342*
	Вербал экспрессияни тушуниш	0,323*	0,152	-0,352*
	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	0,148	0,182	-0,124

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Ушбу тоифа ўқитувчиларнинг социал интеллектга ҳос қобилиятларда шахс типи билан ҳосил қилинган салмоқли корреляция коэффицентларида қуйидаги манзарани кузатиш мумкин, яъни мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш экстраверт ўқитувчиларда ўзаро боғлиқлик ҳосил қила олган ($r=0,355$)

ва ўз навбатида бу уларнинг касбий фаолиятида кузатилиши мумкин бўлган рухий бузилишлар пасайишига имкон яратар экан ($r = -0,582$). Новербал хулқ-атворни тушунишда интроверт ўқитувчилар экстравертларга караганда анча сезгир ва кузатувчан бўлишлари эҳтимолдан холи эмас. Ўз навбатида улардаги невротизмнинг пасайишида ҳам ўқитувчининг кузатувчанлиги, хатти-ҳаракатларни, новербал муносабат усуллари тушуниш имкониятини келтириб чиқарар экан ($r = -0,342$). Улардаги вербал экспрессияга қобилиятнинг мавжудлиги ва унинг ривожлантрилиши эса экстраверт типда яққолрок акс этиши ($r = 0,323$) ва ўзини рухий жиҳатдан бошқариш, ортиқча асабий бузилишлардан ўзини халос этар экан ($r = -0,352$).

Олий маълумотли ўқитувчиларда эса шахс типи билан социал интеллект муносабатларидаги ўзига хосликни куйидаги таҳлилий натижалар ўзида мужассамлаштирган (15-жадвал).

15-жадвал

Олий маълумотли ўқитувчиларнинг социал интеллект билан шахс типлари кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

Интеллект \ Типлар		Шахс типлари		
		Экстрроверт	Интроверт	Невротизм
Социал интеллект	Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	0,386*	0,219	-0,425**
	Новербал хулқ-атворни тушуниш	0,368*	0,331*	-0,428**
	Вербал экспрессияни тушуниш	0,373*	-0,190	0,235
	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	-0,223	0,419*	0,093

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

“Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” қобилияти ўрта махсус маълумотли ўқитувчиларнинг кўрсаткичлари сингари ҳолатни намоён этди, яъни бу шахс типдаги ўқитувчилар мулоқот иштирокчиларининг ҳиссиётларини, бил-

дираётган фикр ва ниятларини осон илгайдилар ($r=-0,352$), бу эса мулоқот позицияларини тўғри ташкил этиш имкониятини беради. Ўйлаймизки, улардаги бу қобилият таълим жараёни ва кундалик турмушда ҳам шахслараро муносабатда кўзда тутилган мақсадларни амалга оширишни ижобий ҳал этиш учун хизмат қилади. Оқибатда эса асаб тизимида ортикча зўриқиш, кайфиятнинг пасайиши, стресс ва бошқа руҳий тарангликлардан халос бўладилар ($r=-0,425$).

Олий маълумотли ўқитувчиларнинг новербал хулқ-атворларини тушуниш қобилиятининг мавжудлиги экстраверт ($r=0,368$) ва интроверт ($r=0,331$) ўқитувчиларга ҳам хос экан. Бундай қобилиятлар ушбу тоифадаги ўқитувчиларнинг касбий фаолиятида анча қўл келади ҳамда уларнинг ўқувчилар ва ҳамкасблари билан ўзаро муносабатида, ҳамкорлик фаолиятида қўл келади. Социал интеллектга хос хусусиятларнинг бу тарзда шахс типлари билан уйғунлашуви нерв тизимининг меъёрда ишлашини таъминлар экан ($r=-0,428$).

Олий маълумотли ўқитувчиларнинг экстраверт типдагилари вербал экспрессияни тушуниш қобилиятларини интровертларга нисбат яхшироқ ўзлаштира олган эканлар ($r=0,373$). Уларнинг интровертлари эса бу ҳолатдан фарқли ўлароқ шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этишда экстраверт ҳамкасбларидан яхшироқ шакллантирган эканлар ($r=0,419$). Ўйлаймизки, олий маълумотли ўқитувчиларнинг шахс типлари шахслараро муносабатни ташкил этиш усулларини ўзларининг педагогик маҳоратлари билан уйғунлаштиришни бир оз бўлса-да таъминлай олганлар.

Катта ўқитувчилик лавоизимидагиларнинг социал интеллекти ва шахс типлари муносабатида олдинги икки тоифа тадқиқот объектларига хос бўлган қийматларнинг тенденциялари кузатилиши билан бир қаторда мазкур тоифадаги ўқитувчиларнинг ўзига хосликларини акс эттирувчи миқдорий қийматлар ҳам кузатилди (16-жадвал).

Ушбу тоифа ўқитувчиларнинг экстраверт типдагилари мулоқотни синчковлик билан олиб боришлари, суҳбатдошнинг ҳиссиёти, кечинмаси, хоҳиш-истакларини тушуниш қобилиятлари яхши ривожланганлигидан далолат беради ($r=0,447$). Бу эса уларнинг педагогик фаолиятни хушқайфият билан амалга оширишлари, муносабатларда

дуч келиши мумкин бўлган нохушликларни вазминлик, босиқлик ва ортикча эхтиросларга берилмасдан ҳал этишга киришишларини билдиради ($r=0,498$), новербал хулқ-атворни тушуниш қобилияти ($r=0,326$) ва невротизмнинг пасайиши ($r=-0,355$) ҳам экстраверт типдаги ўқитувчиларда анчагина хос. Ўқитувчилар вербал экспрессияга қобилиятлилиқ ҳам экстраверт типдагиларга хос ($r=0,335$). Аммо экстравертларда “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш”нинг пасайиши ($r=-0,436$) ва интровертларда ўзаро таъсирлашувларда ўсишни қайд этмоқда ($r=0,378$). Буни ўқитувчиларнинг кузатувчанлиги, шахслараро ўзаро таъсирлашувларда вазминлик билан ёндашишлари, суҳбатдошларга муносабат билдиришда сўзларни ўз ўрнида қўйиб ишлатишлари, муомала жараёнидаги кескинликларда ортикча асабийлашмаслик ва эҳтиёткорлик билан иш тутишларида кўриш мумкин.

16-жадвал

Катта ўқитувчининг социал интеллекти билан шахс типлари кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

Интеллект		Типлар	Шахс типлари		
			Экстраверт	интроверт	Невротизм
Социал интеллект	Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш		0,447**	-0,089	-0,498**
	НOVERбал хулқ-атворни тушуниш		0,326*	-0,101	-0,355*
	Вербал экспрессияни тушуниш		0,335*	-0,030	-0,084
	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш		-0,436**	0,378*	-0,071

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Етакчи ўқитувчиларнинг социал интеллекти билан шахс типлари ўртасидаги алоқадорлик юқоридаги респондентларнинг кўрсаткичларига қараганда ўзагачароқ кўриниш олди. Бу лавозим-

3-БОБ. Ўқитувчилар шахслик хусусиятлари ва социал интеллект муносиблиги

ли ўқитувчиларнинг экстраверт ($r=0,383$) ва интроверт ($r=0,356$) типдагиларда “мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” қобилиятида ўсишнинг намоён бўлганлиги ва невротизмнинг пасайганлиги шахснинг ижтимоий тажрибаси ақлий тараққиёт таъминланишига, шахслараро ўзаро муносабат ва мулоқот маданиятига хос хусусиятларини камол топишига ҳам боғлиқ деган хулосага олиб келмоқда. Бундан кўринадики, касбий камолотининг ўсиб бориши шахснинг ижтимоий етилишига, хусусан, социал интеллектга таъсир кўрсатмасдан қолмас экан (17-жадвал).

Етакчи ўқитувчиларнинг “новербал хулқ-атворни тушуниш” қобилияти фақат экстравертлар ($r=0,370$)да ўсганлиги уларнинг шахслараро муносабатда инсонлар ёки ўқувчилар хатти-харакатларида экспрессияларни тез ва осон илғай олишлари сабаб бўлган бўлиши мумкин. Бу эса ўқитувчиларнинг касбий фаолияти жараёнида экстравертликка хос хусусиятлар – мулоқот, инсонлар орасида бўлишни ёктиришлари ва зийракликлари оқибатидир.

17-жадвал

Етакчи ўқитувчининг социал интеллекти билан шахс типлари кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

Интеллект		Тип	Шахс типлари		
			Экстраверт	Интроверт	Невротизм
Социал интеллект	Мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш		0,383*	0,356*	-0,375*
	Новербал хулқ-атворни тушуниш		0,370*	0,136	0,242
	Вербал экспрессияни тушуниш		0,365*	0,394*	-0,348*
	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш		0,435**	0,326*	-0,336*

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Етакчи ўқитувчиларнинг касбий камолоти ҳар иккала тип учун вербал экспрессиянинг тушуниш қобилиятни ўсишини таъминла-

масдан қолмас экан ($r=0,365$ ва $r=0,394$). Ўқитувчиларда ижтимоий кўникмалар суҳбатдошнинг фикр ва мулоҳазалари ҳамда билдираётган сўзларни мазмунан таҳлил қилиб кўришларини англатади. Улар асабийлашиш, ортикча стресс ва аффект ҳолатларда ўзларини бошқара олишлари, хатти-ҳаракатларини назорат қилишлари ва бу эса эришиладиган ютуқларни ижобий бўлишига хизмат қилишини тушуниб етганлар ($r=-0,348$).

Етакчи ўқитувчиларнинг “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” қобилияти ҳам ҳар иккала типга мансуб педагогларнинг натижаларида ижобий корреляцион муносабатларни акс эттирди ($r=0,435$ ва $r=0,326$). Ўқитувчиларнинг шахслараро вазиятларни яхши англашга, инсонлар орасидаги мураккаб вазиятларни таҳлилга олишлари, мураккаб вазиятларни мулоқот иштирокчиларини иштирокига қараб вазиятларни баҳолаши, шахслараро ўзаро таъсирлашувни осон таҳлил қилиши, инсонлар орасидаги ўзаро муносабатларда енгил мослашнинг қобилиятларини шакллантира олишлари касбий камолотнинг ушбу босқичи учун мос бўлди. Шахслараро муносабатларга қобилиятликни камол топганлиги ўқитувчида ортикча руҳий зўриқишлардан халос бўлишни таъминлар экан ($r=-0,336$).

Социал интеллект ва шахс типлари муносабатлари бўйича таҳлилимизни бош ўқитувчиларнинг тадқиқотда намоён қилган кўрсаткичлари асосида ёритамиз (18-жадвал).

Ўқитувчиларнинг ушбу тоифасидаги социал интеллект ва шахс типларининг корреляцион муносабатлари анча ўзига хос қийматларга эга. Уларда мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш, новербал хулқ-атворни тушуниш, вербал экспрессияни тушуниш, шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш қобилиятлари ўртасида ижобий корреляция коэффициентларни ўзида акс эттирди. Ушбу тоифа ўқитувчиларидаги салмоқли корреляция коэффициентлари етакчи ўқитувчиларники сингари кўриниш олдди. Ўқитувчилар “мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” қобилиятлари экстраверт ва интровертларда ижобий корреляцион боғланишга эга бўлди ($r=0,558$ ва $r=0,307$). Социал малака ва тажрибалар ўқитувчининг касбий камолоти жараё-

нида ҳар икки тип учун муҳим ўринга эга экан. Уларнинг новербал хулқ-авторни тушунишлари бу узок йиллик педагогик ва ҳаётий тажрибанинг натижаси эканлигини экстраверт ($r=0,574$) ва интроверт ($r=0,371$) типдаги ўқитувчиларнинг натижалари тасдиқлаб турибди. Ўқитувчининг педагогик маҳоратининг ўсиши, бир неча йиллик тажрибалари ва турли хил хулқ-атворли ўқувчилар билан муносабатда бўлганликлари бунга имкон бергандир.

18-жадвал

Бош ўқитувчи социал интеллекти билан шахс типлари кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

Интеллект		Шахс типлари		
		Экстраверт	Интроверт	Невротизм
Социал интеллект	Мулоқот иштирокчисининг хиссиети, фикри ва ниятларини тушуниш	0,558**	0,307*	-0,351*
	НOVERбал хулқ-авторни тушуниш	0,574**	0,371*	-0,423*
	Вербал экспрессияни тушуниш	0,399*	-0,074	-0,357*
	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	0,366*	0,421*	-0,358*

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Аmmo натижаларнинг вербал экспрессияни тушуниш қобилиятлари экстраверт типдаги ўқитувчиларда ижобий корреляцияни ҳосил қилганлиги уларнинг тўғрисиўзлиги, ўзига етарлича ишонишлари, ҳақиқатни сўзлашга ва керакли ўринда ҳақиқат учун “тўғри сўз келганда отангни ҳам аяма” қабалида иш тутишларидан далолат. Бу эса аксинча атрофдагилардан салбий жавоблар қабул қилиб олишларига олиб келганлиги, натижада рухан тушкунликда ҳам ўзларини тартибга солишларини ифодаламоқда ($r=-0,357$).

Шахс хусусиятлари ва социал интеллект муносабатларини ўрганишнинг дастлабки натижаларига таяниб, навбатдаги тадқиқот вазифаси амалга оширилди. Бунда биз касб-хунар коллежи

Ўқитувчиларнинг лавозимий вазифалари бўйича социал интеллект ва шахслилик хусусиятлари орасидаги ўзаро боғлиқликларини ўргандик. Ушбу масала юзасидан таҳлилларимизни навбатдаги параграфда амалга оширамыз.

3.2. Ўқитувчиларнинг шахслилик хусусиятлари билан социал интеллект муносабатлари

Касб-хунар коллежи ўқитувчилари социал интеллект билан шахслилик хусусиятлари ўртасидаги муносабатларни ўрганишни амалга оширишда Р.Б.Кеттеллнинг “Шахсни 16 омил ёрдамида ўрганиш” сўровномасига таяндик. Бизнинг изланишимизга қадар олиб борилган тадқиқотларда ҳам ушбу методикадан кенг фойдаланилган. Бу эса бизнинг амалиёт учун объектив илмий маълумотлар беришга хизмат қилувчи психодиагностик методика сифатида татбиқ этишимизга қўл келди. Методика олдинги методикалар сингари тадқиқот объектига татбиқ этилди. Сўровноманинг умумий ва хусусий ҳоллардаги натижаларини қуйида батафсил таҳлил этамыз. Социал интеллект ва шахслилик хусусиятлари муносабатини ўрганишдан олдин ўқитувчиларнинг шахсига хос умумий қийматлар устида тўхталиб ўтамыз (19-жадвал).

Касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг Р.Б.Кеттеллнинг “Шахсни 16 омил ёрдамида ўрганиш” сўровномасига таяниб олган натижаларимизда шахслилик хусусиятлари қуйидаги психологик тавсифларга эга. Деярли барча омиллар бўйича ўқитувчиларнинг кўрсаткичлари ўртачадан юкори зонадан ўрин олди.

Уларнинг ушбу шахслилик хусусиятлари кўрсаткичини омиллар бўйича хусусий ҳолларда талкин этилади:

Мулоқотга мойиллик (А) шкаласи (5,28). Бу қиймат касб-хунар коллежи ўқитувчиларини бошқалар билан ҳамкорлик қилишга тайёр, диққат-эътиборли, қаттиқ ғазабланиш ёки хурсанд бўлиш ҳолатларига (ички ҳаяжонланиш, эҳтирос) тушмасликлари, хулқини бошқара олиш қобилиятига эга, раҳмдил ва самимий, лекин талабчанликларини англатади.

Касб-ҳунар коллежи ўқитувчиларининг шахслилик хусусиятларининг умумий кўрсаткичлари

Р.Б.Кеттелнинг “Шахсни 16 омил ёрдамида ўрганиш” сўровно- маси	Омиллар	X	y
	Мулоқотга мойиллик (A)	5,28	1,61
	Ҳиссий барқарорлик (C)	5,20	1,76
	Ҳукмронликка интилиш (E)	5,34	1,57
	Ижтимоий етуклик (Qr)	5,31	1,52
	Ижтимоий дадиллик (H)	5,56	1,61
	Ишонувчанлик (J)	5,06	1,68
	Узига ишониш (Q)	5,11	1,58
	Мустақиллик (Q ₁)	5,66	1,74
	Узини назорат қилиш (Q3.)	5,58	1,67
Кўзгалувчанлик ва зўриқиш (Q ₂)	5,25	2,01	

Ҳиссий барқарорлик (C) (5,20±1,76). Бу кўрсаткичда педагогларга хос ўз хисларини ва кайфиятини бошқара оладиган, “Мен тимсоли” кучи юқори эканлиги, “Мен” концепциясини ижобий бўлишига интилувчанлиги, педагогик фаолиятда маълум даражада муваффақият билан ишлашлари мумкинлигини билдиради. Агарда ўқитувчиларда ҳиссий барқарорлик янада юқори даражада бўлса, мақсадга мувофиқ бўлади, дейиш мумкин.

Ҳукмронликка интилиш (E) (5,34±1,57). Омилнинг бу даражаси ўқитувчиларнинг атрофидаги одамлар таъсирига берилувчанлиги, атрофдагилар талабини ҳам ҳисобга олиши, мустақиллигини белгиловчи ҳуқуқингизни химоя қилишда агрессив эмасликлари, шу билан бирга уларда коллеж раҳбарияти билан эркин муносабатда бўлишга мойиллигидан далолат беради.

Ижтимоий етуклик (Qr) (5,31±1,52). Мазкур омилнинг ушбу даражаси ўқитувчиларнинг ҳаётга ва ишга енгил қарашлари, жавобгарликни ҳис қилмасликлари, тежамсизлик каби ҳислатлардан тўла озод эмасликлари, бироқ бундай ҳолат уларнинг “Мен-концепцияси”нинг салбий эканлигини англатмайди, балки ўз ҳулқини бошқара олиш ва қаътийликнинг етарли эмаслиги оқибати бўлиб ҳисобланади. Улар умуминсоний кадр-қимматларни тан олишга ва ахлоқ қоидаларига риоя қилишга интилувчи шахслар сифатида мавқега эгадирлар.

Ижтимоий дадиллик (Н) (5,56±1,61). Бундай киймат касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг етарли даражада ботирликлари, одамлар билан алоқага эркин кира олиши, муомаладаги қийинчиликларни енга олиши, қутилмаган ҳолатларга тушиб қолганида ўзини йўқотмаслигидан далолат бермоқда.

Ишонувчанлик (J) (5,06±1,68). Ишонувчанлик омилининг ушбу кўрсаткичи ўқитувчиларнинг касбий фаолият ва ҳаётий масалаларни ҳал этишда ақлга асосланиб ишлашлари ва шу орқали фаолиятда самарага эришишлари мумкинлигини билдиради.

Ўзига ишониш (Q) (5,11±1,58). Омилнинг ушбу даражаси ўқитувчини ўзига бўлган ишончи, муваффақиятсизликларини бошқариш имкониятини, бўлаётган воқеаларни тўғри баҳолаш ва уларга муносиб жавобни бера олишини, ўз имкониятларига ишончни юзага келтиради. Уларда ўзини камситишга мойиллик бўлмасда, лекин бир мунча юкори даражадаги тез хафа бўлиш, таъсирчанлик бор. Улар ўзларига бўлган ишончни мустақамлашга ҳаракат қилишлари, касбий сифатларини такомиллаштиришга алоҳида эътибор беришлари мақсадга мувофиқ.

Мустақиллик (Q₁) (5,66±1,74). Ўқитувчилар ҳамма нарсани ўзлари бажаришни маъқул кўрсалар-да, атрофдагилар тавсияси ва тақлифларига ҳам қулоқ соладилар. Улар мустақил бўлишни ҳам, атрофдагиларга таянишни ҳам, уларнинг қўллаб-қувватлашларини ҳам хоҳлайдилар. Бу эса улардаги мустақиллик фаолиятларининг самарали бўлишини таъминлайди.

Ўзини назорат қилиш (Q₃) (5,58±1,67). Кўрсаткич касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг ижтимоий ва ахлоқ нормаларини бажаришда қатъиятли эканлиги, кўпчилик ҳолатларда тартибли ва режали ҳаракат қилишларини билдиради, аммо улар ҳар доим ҳам қийинчиликларни енгиб, бошлаган ишни охирига етказавермайдилар. Ўз фаолиятларини самарали ташкил қила олсалар-да, ҳар қалай ўзларини назорат қилишга кўпроқ эътибор берганлари маъқул.

Кўзгалувчанлик ва зўриқиш (Q₄) (5,25±2,01). Нағижа ўқитувчилар эҳтиёжларининг миқдори кўплиги туфайли уларда бир мунча зўриқиш бор, характери нотинч, асабий руҳий олами кўзгалувчан. Мураккаб

мақсадлардан ўзини олиб қочиш ва зўриқиш биринчи навбатда касбий фаолият натижаси бўлиб, бунга ўз навбатида, темперамент типларининг ўзига хос хусусиятлари маълум даражада ўз таъсирини ўтказди. Шу билан бирга қўзғалиш ва зўриқишнинг намоён бўлган даражаси уларда “толерантлик” шаклланганлигини кўрсатади.

Толерантлик – ёқимсиз омиллар таъсирига берилмаслик, руҳий чидамлилик. Бу ҳолат уларнинг фаолиятини муваффақиятли давом эттириши учун имконият беради.

Ўқоридаги ўқитувчиларнинг шахслилик хусусиятларини умумий ҳолати шарҳида ҳам ижобий, ҳам мўътадил ва айрим ўринларда педагогик фаолият учун тескари характерни акс эттирувчи хусусиялар кузатилганини кўрдик. Набатдаги вазифамиз эса ўқитувчиларнинг социал интеллекти ва шахслилик хусусиятлари ўртасидаги ўзаро ички алоқадорликни ўрганишдан иборат.

Таҳлилда ўқитувчиларнинг тоифаларига алоҳида тўхталиб ўтамиз. Ушбу масалада ўқитувчилар шахслилик хусусиятлари ва социал интеллектига алоҳида тўхатилишимизга сабаб шахснинг узок вақт давомида биологик, ижтимоий ва индивидуал хусусиятларнинг ўзаро боғлиқлиги асосида камол топадиган ижтимоий мавжудод эканлигидир. Чунки шахслилик хусусиятларининг умумий тавсифида ўқитувчиларнинг тоифаларига эътибор қаратилмаган эди.

Ўрта махсус маълумотли ўқитувчиларнинг шахслилик хусусиятлари билан социал интеллекти ўртасида бир қатор ижобий ва салбий муносабатларни ўзида акс эттирган корреляция коэффициентлари аниқланди. Мазкур тоифа ўқитувчиларининг “мулоқотга мойиллик”лари ҳали “мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” қобилияти ($r=-0,384$), “новербал хулқ-атворни тушуниш” ($r=-0,343$), “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” ($r=-0,508$) қобилиятлари билан етарлича уйғунлашувда ривожланмаганлигини кўрсатмоқда. Уларнинг социал интеллекти билан шахслилик хусусиятлари “хиссий барқарорлик” таъминланганда “мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш”га ($r=0,351$), “новербал хулқ-атворни тушуниш” ($r=0,311$) га эришишлари мумкинлигини кўрсатмоқда.

20-жадвал

Ўрта махсус маълумотли ўқитувчининг социал интеллект билан шахс хусусиятлари кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

Интеллект Факторлар	Социал интеллект			
	Мулоқот ишти- рокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	Новербал хулқ- атворни тушуниш	Вербал экспрес- сияни тушуниш	Шахслараро ўзаро таъ- сирлашувни таҳлил этиш
Мулоқотга мойиллик (А)	-0,384*	-0,343*	-0,191	-0,508**
Ҳиссий барқарорлик (С)	0,351*	0,311*	-0,121	0,275
Ҳуқмронликка инти- лиш (Е)	0,236	0,185	0,097	0,255
Ижтимоий етуклик (Q _r)	0,320	0,064	0,327*	0,256
Ижтимоий дадиллик (Н)	-0,299	-0,252	0,158	0,349*
Ишонувчанлик (J)	-0,287	-0,228	0,066	-0,035
Ўзига ишониш (Q)	0,570*	0,472*	0,297	0,398*
Мустақиллик (Q ₁)	0,148	0,203	0,582**	0,333*
Узини назорат қилиш (Q ₃)	-0,550**	-0,438**	-0,071	-0,212
Кўзгалувчанлик ва зўриқиш (Q ₄)	-0,116	-0,195	-0,302*	-0,170

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Шунингдек, ўрта махсус маълумотли ўқитувчилар ўзларини “ижтимоий етукдек” тутган пайтларида вербал экспрессияни тушуниш қобилиятлари анча яққолроқ намоён бўлар экан ($r=0,327$). Уларда “ижтимоий дадиллик”нинг ўсиб бориши билан шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этишга қобилиятлилики ($r=0,349$) камол топишини таъминлаш мумкин. Ўқитувчиларда “ўзига ишониш” хусусиятини шакллантиришлари ўқувчиларини ҳиссиёт ва фикрларини тушунишлари, уларга зарур муносабатларни билдиришлари ва уларга таскин беришга шайликларини ($r=0,570$), педагогик маҳорат учун шогирдларининг хатти-ҳаракатларини англаш ва унга мос тарзда ўз

муносабатларини шакллантиришларини ($r=0,472$), таълим-тарбия жараёнида шахсга таъсир кўрсатишга ҳаракат қилиш, мураккаб муносабат вазиятларини таҳлил қила олиш ва ўқувчилар билан ўзаро муносабатларда мослашиш қобилиятини таркиб топтириш ($r=0,457$) муҳимлигини аниқламоқда.

Шу ўринда ўрта махсус маълумотли ўқитувчиларда “ўзини ўзи назорат қилиш”нинг шаклланимаганлиги оқибатида ўқувчилар хулқ-атвори ва у билан боғлиқ ҳаракатларни ёмон тушунишлари, тез-тез янглишишлар ва низолабга тушиб қолишларига, хавфли ҳолатларда ўз хатти-ҳаракатлари ва бошқаларнинг ҳаракатларини яхши тушунмасликларига, хулқ-атвор ва умум қабул қилинган қоидаларни яхши мўлжал ололмастикларига ($r=-0,550$); муносабатларда тана ҳаракати, қарашлар ва имо-ишора орқали мулоқот қилишда укувсизликка, мулоқотда сўзли маълумотларга алоҳида эътибор қарата олмаётганликлари, суҳбатдошни новербал ҳаракатларни яхши илғамасликлари оқибатида сўзларини тушунишга ҳам қийналаётганликларини ифода қиламоқда. Бу ушбу тоифа ўқитувчиларининг социал интеллектини шахслилик хусусиятлари билан ҳали етарлича боғлиқ шаклланимаганлигидан дарак бермоқда.

Олий маълумотли ўқитувчиларнинг социал интеллектини ва шахслилик хусусиятлари орасидаги боғлиқлик масаласи бир оз бошқача кўриниш олди (21-жадвал). Бу тоифа ўқитувчилар ўқувчилари, ҳамкасблари ва кундалик турмушдаги суҳбатдошлари билан муносабатларида “мулоқотга мойиллик” хусусиятлари, ҳамкорлик қилишга тайёрлиги, диққат-эътиборли, қаттиқ ғазабланиш ёки хурсанд бўлиш ҳолатларига (ички ҳаяжонланиш, эҳтирос) тушмасликлари, хулқини бошқара олиш қобилиятига эгаллиги, раҳмдил ва самимий, лекин талабчанликлари ўқувчилар билан қўйилмаган, ногипик ҳолатларда хатти-ҳаракатларни прогноз қилишда янглишишлари ҳам мумкинлиги, аммо улар олдиларига қўйган мақсадга эришишда ўз режаларини пухта ишлаб чиқа олишлари, инсон хулқ-атворини бошқариши, роли меъёрлари ва қоидаларига доир билим ва ўзаро таъсирлашув иштирокчилари билан боғлиқ новербал реакцияларда тўғри мўлжал ола билишлари ($r=0,330$); инсон кечинмалари, мақсади ва

ҳолатини новербал намоён бўлиши, мимикаси, имо-ишорасига тўғри баҳолашлари, новербал мулоқотга кўпроқ эътибор қаратишлари, мулоқот иштирокчиларининг новербал реакцияларига тушунишлари ва новербал экспрессияга сезgirликларини ($r=0,329$); шахсларо вазиятларни яхши англашга қобилиятлиликни, инсонлар орасидаги мураккаб вазиятларни таҳлил эта билишни, мураккаб вазиятларни мулоқот иштирокчилари иштирокига қараб вазиятларни баҳолай олиш қобилиятлари билан мувофиқ шаклланаётганлигини ($r=0,323$) кўрсатмоқда.

21-жадвал

Олий маълумотли ўқитувчининг социал интеллект билан шахс типлари кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

Интеллект Факторлар	Социал интеллект			
	Мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	НOVERбал хулқ-атворни тушуниш	Вербал экспрессияни тушуниш	Шахсларо ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш
Мулоқотга мойиллик (А)	0,330*	0,329*	0,205	0,323*
Ҳиссий барқарорлик (С)	-0,429	-0,096	0,066	-0,027
Ҳукмронликка интилиш (Е)	-0,538**	-0,089	0,208	-0,007
Ижтимоий етуқлик (Q _г)	-0,289	-0,257	0,533**	0,457**
Ижтимоий дадиллик (Н)	-0,360*	0,246	0,014	0,062
Ишонувчанлик (J)	-0,135	-0,276	-0,320*	0,355*
Ўзига ишониш (Q)	-0,254	0,313*	0,143	0,092
Мустақиллик (Q ₁)	0,318*	0,057	-0,159	0,425*
Ўзини назорат қилиш (Q ₃)	-0,039	-0,032	0,284	-0,484
Кўзгалувчанлик ва зўриқиш (Q ₄)	-0,424	-0,305	0,120	-0,109

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Аммо ушбу тоифа ўқитувчилардаги “ҳукмронликка интилиш”, яъни ўз “Мен”ига ортиқча баҳо бериш, ўқувчилари ёки бошқа субъектларига нисбатан безтиборлик билан қараш суҳбатдошларнинг

хиссиёти, кайфияти, фикри ва ниятларини тушуниш ва қадриятларини англаш қобилиятини пасайишига ($r=-0,538$) олиб келаётган экан.

Агар олий маълумотли ўқитувчиларда “ижтимоий дадилликка” хос хусусиятларни камол топтириш баробарида умуминсоний қадриятларни тан олишга ва ахлоқ қоидаларига риоя қилишга интилувчанликлари билан бир қаторда ўқувчи ва ҳамкасбларига самимий муносабат ўрнатишга, фикрларни ўйлаб ва сўзлардан зарур ўринларда фойдаланишга, ўқувчиларни тез ва яхши тушунишга ($r=0,533$); мулоқот вазиятларини тўғри баҳолашга, ўқувчилар билан юз берадиган вазиятларни яхши таҳлил этишга қобилиятларини таъминлашга эришлари мумкин ($r=0,457$).

Олий маълумотли ўқитувчиларнинг шахслилик хусусиятлари билан социал интеллект компонентлари ўртасида бир қатор ижобий бўлмаган корреляция коэффициентлари учрамоқдаки, улар “ижтимоий дадиллик”нинг этишмаслиги билан мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш ($r=-0,360$); “ишонувчанлик”нинг пасайиши ўз навбатида “вербал экспрессияни тушуниш” ($r=-0,320$) ва “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” ($r=-0,355$) қобилиятида ҳам пасайишни келтириб чиқармоқда экан. Шунингдек, ушбу тоифа ўқитувчиларда ўзларини мустақил шахс сифатида идрок этган ва хатти-ҳаракатларни бажаришда мустақил ёндаша олганларида мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш ($r=0,318$) ва “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” ($r=0,425$) қобилиятларини ишончли намоён эта олар эканлар. Аммо улардаги “кўзгалувчанлик ва зўриқиш”нинг оқибати мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш ($r=-0,424$) ва “новербал хулқ-атвори тушуниш” ($r=-0,305$) қобилиятлари пасайишига сабаб бўлмоқда, дейиш мумкин.

Тадқиқотимизнинг ушбу босқичдаги эмпирик маълумотлар таҳлилида барча тоифа респондентларда мулоқотга мойилликлари социал интеллект компонентлари билан ижобий корреляцион боғланиш ҳосил қилмоқда. Бу ҳолат катта ўқитувчиларнинг кўрсаткичларида ҳам ўз аксини топмоқда. Уларда ҳам мулоқотга мойиллик

хусусиятлари ўсиб бориши “мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” ($r=0,595$), “вербал экспрессияни тушуниш” ($r=0,301$), “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” ($r=0,352$) қобилиятларини мос тарзда ривожланишини таъминлайди.

Катта ўқитувчиларнинг шахслилик хусусиятлари билан интеллект натижалари орасида ўзига хос бир ҳолат мавжудки, бу улардаги ҳиссий барқарорлик сифатининг мавжудлиги “мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” ($r=0,325$), “новербал хулқ-атворни тушуниш” ($r=0,336$) ва “вербал экспрессияни тушуниш” ($r=0,450$) қобилиятларининг ўсиши учун хизмат қилиши мумкин экан. Агар ушбу тоифа ўқитувчилар касбий фаолият жараёнида ўзларида ҳиссий барқарорликни яхшироқ таъминлашга эришсалар социал интеллектлари бир қатор компонентларининг муттасил ўсишига эришишлари мумкинлигини эмпирик натижалар тасдиқламоқда.

Катта ўқитувчиларнинг навбатдаги кўрсаткичларида “ҳукмронликка интилиш”га мойил бўлишлари оқибати “вербал экспрессияни тушуниш” ($r=-0,362$) ва “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” ($r=-0,368$) қобилиятлари пасайишига олиб келишини унутмасликлари лозим. Улардаги ижтимоий етуклик хусусиятлари фақат “мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” қобилияти ($r=0,321$) ривожланишини таъминлашга; “ижтимоий дадиллик” хусусияти “мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” ($r=0,382$) ва “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” ($r=0,388$); “ишонувчанлик” хусусиятлари “новербал хулқ-атворни тушуниш” ($r=0,378$) ва “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” ($r=0,522$); “ўзига ишониш” хусусияти эса “вербал экспрессияни тушуниш” ($r=0,391$) қобилиятлари ривожланишига хизмат қилаётган экан. Мазкур респондентларнинг шахслилик хусусиятлари ва социал интеллект орасидаги ўзига хос боғланишлари бошқа тоифа ҳамкаблариникидан “ўзини назорат қилиш” хусусияти камол топганлиги ва у муомала жараёнида “новербал хулқ-атворни тушуниш” ($r=0,322$) ва “вербал экспрессияни тушуниш” ($r=0,449$) қобилиятларини камол топтиришларида ижобий хизмат қилаётган экан.

Катта ўқитувчининг социал интеллекти билан шахс типлари кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

Интеллект Факторлар	Социал интеллект			
	Мулоқот ишти- рокчисининг ҳиссиёти, фи- кри ва ниятла- рини тушуниш	Новер- бал хулқ- атворни тушу- ниш	Вербал экспрес- сияни тушу- ниш	Шахслараро ўзаро таъ- сирлашувни таҳлил этиш
Мулоқотга мойиллик (А)	0,595**	-0,181	0,301*	0,352*
Ҳиссий барқарорлик (С)	0,325*	0,336*	0,452**	-0,072
Хукмронликка интилиш (Е)	0,158	0,154	-0,362*	-0,358*
Ижтимоий етуклик (Q _r)	0,321*	0,024	0,031	0,175
Ижтимоий дадиллик (Н)	0,382*	0,215	-0,209	0,388*
Ишонувчанлик (J)	-0,272	0,378*	-0,117	0,522**
Ўзига ишониш (Q)	0,210	-0,207	0,391*	0,056
Мустақиллик (Q ₁)	0,326*	0,374*	0,595**	0,078
Ўзини назорат қилиш (Q ₃)	-0,062	0,322*	0,449**	-0,057
Кўзгалувчанлик ва зўриқиш (Q ₄)	-0,190	-0,238	0,215	-0,090

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Шунингдек, касб-хунар коллежи ўқитувчилари касбий камолоти-ни ушбу тоифасида “мустақиллик” хусусиятларининг анча барқарор ривожланаётганлиги туфайли социал интеллект хусусиятларининг бир қатор компонентлари билан ҳам узвий боғланиш ҳосил қилган бўлиб, бу мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш ($r=0,326$), новербал хулқ-атворни тушуниш ($r=0,374$), вербал экспрессияни тушуниш ($r=0,595$)дв намоён бўлади. Ўйлаймизки ўқитувчиларнинг шахслилик хусусиятлари ва социал интеллект муносабатлари борасидаги тадқиқотимизнинг ушбу босқичида касбий камолот жараёнидаги сифат ўзгаришларининг педагог фаолияти учун зарур жиҳатлари кўзга ташланди. Кейинги натижаларимиз таҳлили ҳам бизга янада ижобийроқ кўрсаткичларни олиб қилиши мумкин.

Етакчи ўқитувчиларнинг социал интеллекти билан шахслилик хусусиятлари ўртасидаги муносабатларда ҳам анча салмокли корреляцион муносабатлар кузатилди (23-жадвал).

Уларнинг “мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” қобилиятларини камол топиши “мулоқотга мойиллик” (0,466), “ҳиссий барқарорлик” (0,497), “ижтимоий етуклик” (0,433), “ижтимоий дадиллик” (0,378), “ўзига ишониш” (0,340), “мустикаллик” (0,400), “ўзини назорат қилиш” (0,317) хусусиятларини мос тарзда ривожланиши ва “кўзгалувчанлик ва зўриқиш”га мойиллик хусусиятининг (-0,399) пасайиши билан характерланмоқда. Ўз навбатида уларнинг социал интеллектини ифодаловчи бошқа қобилиятларида ҳам ижобий муносабатлар мавжуд.

23-жадвал

Етакчи ўқитувчиларнинг социал интеллекти билан шахс типлари кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

Интеллект Факторлар	Социал интеллект			
	Мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	Новербал хулқ-атворни тушуниш	Вербал эжспрессияни тушуниш	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш
Мулоқотга мойиллик (А)	0,466**	0,362*	0,556**	0,460**
Ҳиссий барқарорлик (С)	0,407*	0,187	-0,150	0,319*
Ҳукмронликка интилиш (Е)	0,081	0,255	0,178	0,117
Ижтимоий етуклик (Ог)	0,433**	0,314*	0,328*	0,127
Ижтимоий дадиллик (Н)	0,378*	-0,013	-0,280	0,448**
Ишонувчанлик (J)	0,005	-0,025	-0,339*	-0,075
Ўзига ишониш (Q)	0,340*	0,370*	0,566**	0,270
Мустикаллик (Q ₁)	0,400*	0,360*	-0,140	0,379*
Ўзини назорат қилиш (Q ₃)	0,317*	0,341*	0,421*	0,140
Кўзгалувчанлик ва зўриқиш (Q ₄)	-0,399*	0,333*	0,314*	-0,132

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

“Новербал хулқ-атворни тушуниш” қобилияти ривожланишида “мулоқотга мойиллик” (0,362), “ижтимоий етуклик” (0,314), “ўзига ишониш” (0,566), “ўзини назорат қилиш” (0,421) хусусиятларининг мувофиқ тарзда ривожланиши ва “қўзгалувчанлик ва зўриқиш”га мойиллик хусусиятининг (-0,314) сусайиши; “вербал экспрессияни тушуниш” қобилияти учун “мулоқотга мойиллик” (0,556), “ижтимоий етуклик” (0,328), “ўзига ишониш” (0,370), “мустақиллик” (0,360), “ўзини назорат қилиш” (0,341) хусусиятлари уйғунлашиб бораётганлиги ва ва “қўзгалувчанлик ва зўриқиш”га мойиллик хусусиятини (-0,333) камайиши; “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” қобилияти ўсишида “мулоқотга мойиллик” (0,460), “ҳиссий барқарорлик” (0,319), “ижтимоий дадиллик” (0,448), “мустақиллик” (0,379) хусусиятлари ривожланиши сабабдир. Микдорий кўрсаткичларга қисқача шарҳ бериш орқали ўқитувчиларнинг социал интеллекти билан шахслик хусусиятларининг ўзаро муносиблиги тўғрисида мулоҳаза юритаётган бўлсак-да, аслида бу даражага ўсиб ўтиш узок вақт, турли хил зиддиятли вазиятлар ва уларнинг ечими борасидаги изланишлар, шахснинг ўз камолоти учун тинмай меҳнат қилиши, шахсий ва умуминсоний кадриятларнинг қимматини саклашга интилиши, қийинчиликларни бартараф этиш ва муваффақиятга эришиш йўллари излашнинг якуний натижалари эканлигини ёдда тутиш лозим.

Бош ўқитувчиларнинг социал интеллекти ва шахс хусусиятлари орасидаги ички алоқадорлик масаласи олинган эмпирик натижаларга кўра анчагина ижобий кўриниш олди (24-жадвал). Бу эса ушбу тоифа ўқитувчиларнинг касбий фаолияти жараёнида шундай даражага эришишлари бежиз эмаслигини кўрсатмоқда.

Бош ўқитувчиларнинг “мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” қобилиятларининг ривожланишида “мулоқотга мойиллик” (0,454), “ҳиссий барқарорлик” (0,361), “ижтимоий етуклик” (0,469), “ижтимоий дадиллик” (0,367), “ўзига ишониш” (0,349), “мустақиллик” (0,319), “ўзини назорат қилиш” (0,407) хусусиятларининг мос тарзда ривожланиши ва “ҳукмронликка интилиш” (-0,373), “қўзгалувчанлик ва зўриқиш”га мойиллик хусусиятининг (-0,315) пасайиши туфайли; “новербал хулқ-атворни тушуниш” қобилиятга эга бў-

лишларида “мулоқотга мойиллик” (0,332), “ҳиссий барқарорлик” (0,409), “ижтимоий етуклик” (0,367), “ижтимоий дадиллик” (0,317), “ўзини назорат қилиш” (0,326) хусусиятларининг ривожланиши ва “қўзғалувчанлик ва зўриқиш”га мойиллик хусусиятини (-0,366) йўқотишга интилишлари; “вербал экспрессияни тушуниш” қобилиятига эришишларида “мулоқотга мойиллик” (0,338), “ҳиссий барқарорлик” (0,586), “ижтимоий етуклик” (0,319), “ижтимоий дадиллик” (0,345), “ўзига ишониш” (0,341), “мустақиллик” (0,316), “ўзини назорат қилиш” (0,375) хусусиятларини ўстириш; “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” қобилиятини барқарор шакллантиришда эса “мулоқотга мойиллик” (0,319), “ҳиссий барқарорлик” (0,342), “ижтимоий етуклик” (0,427), “ижтимоий дадиллик” (0,316), “ўзига ишониш” (0,384 хусусиятини тарбиялашлари сабабли эришаётганликларини кўрсатмоқда.

24-жадвал

Бош ўқитувчининг социал интеллект билан шахс типлари кўрсаткичлари орасидаги корреляцион муносабат

Интеллект Факторлар	Социал интеллект			
	Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	Но-вербал хулқ-атворни тушуниш	Вербал экспрессияни тушуниш	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш
Мулоқотга мойиллик (А)	0,454**	0,332*	0,338*	0,3198
Ҳиссий барқарорлик (С)	0,361*	0,409*	0,586**	0,342*
Хукмронликка интилиш (Е)	-0,373*	0,191	0,198	-0,198
Ижтимоий етуклик (Q _г)	0,469**	0,367*	0,319*	0,427*
Ижтимоий дадиллик (Н)	0,367*	0,317*	0,345*	0,316*
Ишонувчанлик (I)	-0,180	0,076	0,221	0,100
Ўзига ишониш (Q)	0,349*	-0,157	0,341*	0,384*
Мустақиллик (Q ₁)	0,319*	-0,096	0,316*	0,135
Ўзини назорат қилиш (Q ₃)	0,407*	0,326*	0,375*	0,149
Қўзғалувчанлик ва зўриқиш (Q ₄)	-0,315*	-0,366*	-0,500**	0,032

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Юкоридаги таҳлилларимиз асосида ўқитувчиларнинг касбий камолотида социал интеллект ва шахс хусусиятлари ўртасидаги муносабатларда ҳар бир тоифа педагогларда бир хилликни кузатиш қийин, аммо уларнинг лавозимий вазифалари, иш ва социал тажрибаларининг ўсиб бориши баробарида ўзгаришлар бўлиши табиий экан. Касбий камолот жараёнида ўқитувчиларнинг социал интеллектга қобилиятлилик учун мулоқотга мойиллик, ҳиссий барқарорлик, ижтимоий дадиллик, ижтимоий етуқлик, мустақиллик, ўзини ўзи назорат қилиш хусусиятларининг ўсиши ва ҳукмронликка интилиш ҳамда қўзғалувчанлик ва зўриқишга мойиллик хусусиятларининг пасайиши орқали эришилар экан. Социал интеллект ва шахс хусусиятлари касбий камолотининг дастлабки босқичларида нисбатан тарқоқлашган, кейинги босқичларда эса улар орасида ўзаро уйғунлашув ва изчиллик кузатилди. Бундан кўринадики, биздан олдинги тадқиқотларда ҳам шахс хусусиятларини ўрганишга эътибор қаратилганлиги ва уларнинг тадқиқот объектларининг хусусиятидан келиб чиқиб, қизиқувчанлик ва мулоқотмандлик социал интеллект ривожланишини таъминлашга хизмат қилувчи сифатлар тарзида эслатиб ўтилган. Бизнинг тадқиқот объектимизнинг хусусиятига кўра эса бу хусусиятлар янада кенгрок кўриниш олганлиги юкорида изоҳлаб ўтилди.

3.3. Касб-ҳунар коллежи ўқитувчиларининг фан соҳаси бўйича социал интеллекти хусусиятлари

Ўрта-маҳсус касб-ҳунар таълими тизимида фаолият олиб бораётган ўқитувчилар касбий камолотида социал интеллектнинг ролини ўрганиш борасидаги тадқиқотимиздаги изланишларнинг ўзига хос жиҳатларидан яна бири уларнинг мутахассисликлар бўйича ўзига хослигини ўрганишдан иборат. Ўрта-маҳсус касб-ҳунар таълими тизимида фаолият олиб борувчи ўқитувчилар касб-ҳунар коллежларининг таълим йўналишлари ва кичик мутахассислар тайёрлаш жараёнига кўра таълим жараёнида умумтаълим ва маҳсус фанлардан

машғулот олиб борадиган ўқитувчилар ишлайдилар. Тадқиқотимизда респондентларнинг касбий камолотида социал интеллект ролини баҳолашда ўқитувчиларни умумтаълим ва махсус фанлар кесимида ҳам ўргандик. Респондентларни таълим бериш соҳаларига кўра ажратиш орқали бир қатор янги маълумотлар олишга муяссар бўлишимиз шубҳасиз. Мазкур изланиш босқичида ҳам олдинги анъаналарга содиқ қолган ҳолда тадқиқот методикаларини қўллашдан олинган миқдорий қийматларни умумтаълим ва махсус фан ўқитувчилари бўйича ажратиб, ўзаро қиёсий ўрганилди.

Умумтаълим ва махсус фан ўқитувчиларининг социал интеллектни кўрсаткичларининг ўртача қиймат кўрсаткичларида бирор бир фарқли жиҳатлари учрамади. Ўртача қиймат бўйича ҳар икки тоифа ўқитувчиларнинг кўрсаткичларида ўртачадан юқори натижалар кузатилди (24-жадвал). Уларнинг лавозимий вазифаларида социал интеллект бўйича қийматлари ўртачадан юқори бўлган эди. Бу эса тадқиқот методикалари ва натижаларининг ишончлилиги ҳамда репрезентативлигидан далолат беради.

Ўқитувчилар социал интеллектининг миқдорий кўрсаткичлари уларнинг лавозимий вазифаларига кўра тавсифлагандек, ўқувчилар, ҳамкасблар ва бошқа суҳбатдошларнинг хулқ-атворлари оқибатини олдиндан кўра олиши, муомалада реал вазиятдан келиб чиқиб, унинг натижаларини баҳолай олиши, мақсадга эришишда ўз режаларини пухта ишлаб чиқишлари, инсон хулқ-атворини бошқариши, ролли меъёрлари ва қоидаларига доир билим ва ўзаро таъсирлашув иштирокчилари билан боғлиқ новербал реакцияларда тўғри мўлжал олишлари, низоларни бартараф этишга, хавфли ҳолатларда ўзлари ва бошқаларнинг хатти-ҳаракатларини яхши тушунишга қобилиятлари борлигини (3,12 ва 3,37 балл) ифодалади.

Шунингдек, ўқитувчилар инсон кечинмалари, мақсади ва ҳолатининг новербал намоён бўлиши, мимикаси, имо-ишорасига кўра тўғри баҳолашга, кўпроқ эътиборни новербал мулоқотга қаратишда ва мулоқот иштирокчиларининг новербал реакцияларига тез илғашга, новербал экспрессияга сезгирликлари атрофдагиларни

тушуниш имкониятидан холи эмасликларини тасдиқлади (3,87 ва 3,25 балл).

24-жадвал

Умумтаълим ва махсус фан ўқитувчиларининг социал интеллекти хусусиятлари

	Умумтаълим фан ўқитувчилари		Махсус фан ўқитувчилари		t
	X	y	X	y	
Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниётларини тушуниш	3,12	0,35	3,37	1,18	-0,607
Новербал хулқ-атвори тушуниш	3,87	0,35	3,25	1,16	-1,000
Вербал экспрессияни тушуниш	3,62	0,51	3,81	1,24	-0,552
Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	3,80	0,35	3,64	1,40	-1,342

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Кўрсаткичлар ўқитувчиларни таълим-тарбия жараёнида шахслараро муносабат иштирокчиларининг характер хусусиятларига кўра тез ва яхши тушунишларини, мулоқотда ҳар қандай инсон билан тил топишиш қобилиятлари меъёрда эканлигини кўрсатди (3,62 ва 3,81).

Уларнинг шахслараро муносабат вазиятларини яхши англаши, мураккаб вазиятларни таҳлил эта олувчанлиги, мураккаб вазиятларни мулоқот иштирокчилари иштирокига қараб баҳолашга қобилиятлари яхши эканлиги ҳам кўриниб турибди (3,80 ва 3,64)

Ўқитувчиларнинг умумий ўртача кўрсаткичлари умумтаълим ва махсус фан ўқитувчилари социал интеллектида кескин тафовутларни аниқлашимизга имкон бермади. Тадқиқот натижаларини кенгрок қўламда кўриб чиқиш учун уларнинг социал интеллектини эмоционал интеллекти, шахс типлари ва шахслилик хусусиятлари бўйича ҳам ўрганишни лозим топдик.

Умумтаълим фани ўқитувчиларининг социал интеллекти билан эмоционал интеллекти ўртасида ўзаро муносабат аниқланган бўлиб,

уларда “мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” қобилияти “эмоционал билимдонлик” ($r=0,345$), “ўз эмоцияларини бошқариш” ($r=0,663$), “эмпатия” ($r=0,349$), “ўзга инсонларнинг кечинмаларини тушуниш” ($r=0,348$) билан ўзаро ўсиш таъминланган. Бундан кўринадики, умумтаълим фанлари ўқитувчиларининг социал интеллектни компонентларидаги ривожланиш эмоционал интеллектни ривожланиши билан мутаносиб борар экан.

25-жадвал

Умумтаълим фан ўқитувчилари социал ва эмоционал интеллектни ўртасидаги корреляцион боғланишлар

Интеллект турлари ва шкалалари		Эмоционал интеллект				
		Эмоционал билимдонлик	Ўз эмоциясини бошқариш	Ўз-ўзини рағбатлантириш	Эмпатия	Ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш
Социал интеллект	Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	0,345*	0,663**	-0,291	0,524**	0,349*
	Новербал хулқ-атворни тушуниш	0,356*	-0,135	0,100	0,369*	0,347*
	Вербал экспрессияни тушуниш	0,380*	0,387*	0,036	0,447**	0,513**
	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	0,445**	0,363*	-0,291	0,524**	0,349*

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Ушбу қобилият эмоционал интеллектнинг “ўз-ўзини рағбатлантириш” сифати билан ўзаро алоқадорликда ривожланмаган. Аслида улар ўртасида ўзаро ҳамоҳанг ривожланиш таъминланганда педагогик фаолият учун анча ижобий бўлар эди.

Умумтаълим фанлари ўқитувчиларининг “новербал хулк-атворни тушуниш қобилияти”нинг ўсиб бориши айтилган пайтда “эмоционал билимдонлик” (0,356), “эмпатия” (0,369), “ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш” (0,347) билан мувофиқ шаклланаётганлиги ижобий ҳолдир.

Улардаги вербал экспрессияга қобилиятлилик ҳам “эмоционал билимдонлик” (0,380), “ўз эмоциясини бошқариш” (0,387), “эмпатия” (0,369), “ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш” (0,347) қобилиятлари билан уйғунлашгандир. Шунингдек, “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” қобилияти ҳам “эмоционал билимдонлик” (0,445), “ўз эмоциясини бошқариш” (0,363), “эмпатия” (0,524), “ўзга инсонларнинг кечинмаларини сезиш” (0,349) қобилиятлари билан ўзаро мос равишда ривожланган. Тадқиқотимизда ўқитувчиларнинг лавозимий вазифаларига кўра социал интеллекти билан эмоционал интеллекти ўртасидаги ўзаро корреляцион муносабатларида ҳам эмоционал интеллектнинг “ўз-ўзини рағбатлантириш” компоненти билан боғланиш ҳосил қилмаган эди. Бу ҳолат умумтаълим фанлари ўқитувчиларида ҳам такрорланди. Демак тадқиқотимиз натижаларини бир неча йўналишда ўрганишимиз кўрсаткичларнинг бир-бирини такрорлашига имкон бермоқда.

Умумтаълим мактаб ўқитувчиларининг социал интеллекти ва шахс типлари орасидаги муносабатлар ҳам бир қатор ижобий ички муносабатларни ўзида акс эттирди (26-жадвал). Бунда экстраверт ва интроверт типидagi умумтаълим фанлари ўқитувчиларида социал интеллект компонентлари ўртасидаги нисбат мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш қобилияти (0,429) ўсиши ва невротизмнинг пасайиши билан характерланмоқда (-0,342).

Шунингдек, вербал экспрессияни тушунишга ва “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш”га қобилиятлилик ҳам экстраверт (0,402 ва 0,429) ва интроверт (0,321 ва 0,469) типдаги ўқитувчиларда ижобий кўриниш олганлиги ва невротизмнинг камайишига олиб келаётганлиги кузатилди (-0,345 ва -0,361).

Умумтаълим фани ўқитувчилари социал интеллекти ва шахс типлари

		Шахс типлари		
		Экстраверт	Интроверт	Невротизм
Социал интеллект	Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	0,429*	0,369*	-0,342*
	Новербал хулқ-атворни тушуниш	0,283	-0,100	-0,125
	Вербал экспрессияни тушуниш	0,402*	0,321*	-0,345*
	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	0,429*	0,469**	-0,361*

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Умумтаълим фан ўқитувчиларининг шахслилик хусусиятлари ва социал интеллекти ўртасидаги муносабатлар таҳлиliga эътибор қаратайлик.

Ўқитувчиларнинг “мулоқотга мойиллик”лари “мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” қобилияти ($r=0,559$), “новербал хулқ-атворни тушуниш” ($r=0,338$), “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” ($r=0,559$) қобилиятлари билан уйғунлашган. Ўқитувчиларнинг социал интеллекти билан шахслилик хусусиятлари “ҳиссий барқарорлик” таъминланганда “мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш”га ($r=0,347$), “вербал экспрессияни тушуниш” ($r=0,310$)га, “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” ($r=0,347$)га эришишлари мумкинлигини кўрсатмоқда. Шунингдек, ўқитувчиларнинг лавозимий вазибалари сингари соҳавий йўналиши бўйича кўрсаткичлари “ижтимоий дадиллик” ва “ижтимоий етуклик” сифатлари “мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш” (0,463 ва 0,401), “новербал хулқ-атворни тушуниш” (0,612), “вербал экспрессияни тушуниш” (0,323 ва 0,339), “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” (0,463 ва 0,362) қобилиятлари билан барқарор

боғланиш ҳосил қилган. Ўқитувчилар социал интеллектининг ўсишида мустақиллик, ўзига ишонч ва ўзини назорат қилиш хусусиятларининг таъсири юқори эканлиги кузатилди (27-жадвал).

27-жадвал

Умумтаълим фани ўқитувчилари социал интеллекти ва шахс хусусиятлари

	Социал интеллект			
	Мулоқот иштирокчисининг хиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	Но-вербал хулқ-атворни тушуниш	Вербал экспрессияни тушуниш	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш
Мулоқотга мойиллик (А)	0,559*	0,338*	0,329*	0,559*
Ҳиссий барқарорлик (С)	0,347*	0,287	0,310*	0,347*
Ҳукмронликка интилиш (Е)	-0,057	0,277	-0,252	0,057
Ижтимоий етуқлик (Q _г)	0,463**	0,612**	0,323*	0,463**
Ижтимоий дадиллик (Н)	0,401*	0,166	0,339*	0,342*
Ишонувчанлик (I)	-0,149	-0,210	-0,284	0,149
Ўзига ишониш (Q)	0,463**	0,533**	0,019	0,474**
Мустақиллик (Q _с)	0,320*	0,105	0,132	-0,020
Ўзини назорат қилиш (Q ₃)	0,105	0,563**	0,325*	-0,105
Кўзгалувчанлик ва зўриқиш (Q ₄)	-0,152	-0,401	-0,288	0,152

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Умумтаълим фанлари ўқитувчилари мулоқотга мойиллик, хиссий барқарорлик, ижтимоий дадиллик, ижтимоий етуқлик, мустақиллик, ўзини ўзи назорат қилиш сингари шахслик хусусиятларининг социал интеллекти ривожланишига таъсири мавжуд.

Махсус фан ўқитувчилари социал интеллекти хусусиятларининг эмоционал интеллекти хусусиятлари билан муносибатларини 28-жадвалдаги қийматлар орқали таҳлил этамиз.

Махсус фан ўқитувчилари социал ва эмоционал интеллектлари ўртасидаги корреляцион муносабатлар

Интеллект турлари ва шкалалари		Эмоционал интеллект				
		Эмоционал битлимонлик	Ўз эмоциясини бошқариш	Ўз ўзини рағбатлантириш	Эмпатия	Ўга инсонларнинг кечинмаларини сезиш
Социал интеллект	Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	0,356*	0,389*	0,253	0,411*	0,338*
	Новербал хулқ-атвори тушуниш	0,377*	0,385*	-0,213	0,421*	0,229
	Вербал экспрессияни тушуниш	0,419*	0,016	0,144	0,486**	0,407*
	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	0,564**	0,391*	-0,235	0,091	0,385*

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Махсус фан ўқитувчиларининг социал ва эмоционал интеллект кўрсаткичлари умумтаълим фани ўқитувчилариникидек, бир қатор салмоқли корреляция коэффицентига эга бўлди. Ушбу таҳлилда олдингилардан фарқ қилган ҳолда ижобий боғланишларни эмас, балки ички боғланиш ҳосил қилмаган компонентлар тўғрисида сўз юритамиз. Ўқитувчиларнинг социал ва эмоционал интеллект компонентлари ўртасида йигирмата боғланиш кузатилди.

Интеллект кўрсаткичлари орасида бешта боғланиш ҳосил қилмаган коэффицентлар аниқланди. Бу коэффицентлар статистик жиҳатдан ҳеч қандай аҳамият касб этмаган. Бу типдаги қийматлар социал интеллект компонентларнинг “ўз ўзини рағбатлантириш” билан муносабатларида кузатилган. Ўйлаймизки, педагоглар фаолиятида учрайдиган айрим рухий зўриқишлар балки ушбу хусусиятларнинг мутаносиб ривожланмаганлиги оқибати бўлиши ҳам

мумкин. Ўқитувчи касбий фаолияти жараёнида таълим-тарбия субъекти, яъни ўз ўқувчилари тарбиясини ўйлаш билан бир қаторда ўзларини рағбатлантириш ва руҳлантиришни эътибордан четда қолдирмасликлари муҳимдир.

29-жадвал

Махсус фан ўқитувчилари социал интеллекти ва шахс типлари ўртасидаги корреляцион муносабатлар

		Шахс типлари		
		Экстраверт	Интроверт	Невротизм
Социал интеллект	Мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	0,352*	0,354*	-0,315**
	Новербал хулқ-атворни тушуниш	0,309*	-0,212	-0,239
	Вербал экспрессияни тушуниш	0,598**	0,446**	-0,391*
	Шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш	0,428*	-0,205	0,297

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Махсус фан ўқитувчиларининг ҳам социал интеллекти билан шахс типлари ўртасидаги муносабатида, ҳам умумтаълим фан ўқитувчилари сингари социал интеллект борасида анча ижобий қийматга эга бўлдилар (29-жадвал). Экстраверт ва интроверт махсус фан ўқитувчиларининг “мулоқот иштирокчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш”и (0,309 ва 0,354) меъёрда эканлиги ва асаб тизими ортикча зўриқишларни бартараф этишга тайёрлиги (-0,315); экстравертлар “новербал хулқ-атворни тушуниш”га хайрихоҳ бўлсалар-да, аммо интровертларда бу борада муаммолар мавжудлиги аниқланди. Улар “вербал экспрессияни тушуниш” қобилияти борасида ҳар иккала тип ўқитувчиларининг ўзларида шахслараро муносабатда фикрни тўғри баён эта олиш, суҳбатдошни тушуниш ва унга ўз таъсирини ўтказишга интилиш, фикр-мулоҳазаларни керакли ўринда билдира олишлари билан характерланди (0,598 ва 0,446). Улардаги бундай қобилиятнинг шаклланганлиги шахслараро муносабатдаги турли хил вазиятларда ўзларини йўқотиб қўймасликлари,

асабий зўриқишлардан ўзларини холи тутиш имкониятлари борлигини ифодаламоқда (-0,391).

Махсус фан ўқитувчиларининг социал интеллекти ва шахс типлари ўртасида муносабатлар умумтаълим фанлари бўйича ҳамкасбларидан кескин тафовутланмаган. Балки тафовутлар уларнинг шахслилик хусусиятлари ва индивидуал фарқларида кузатилди. Ушбу йўналишдаги тадқиқотимизни навбатдаги шархимизда ёритамиз.

Махсус фан ўқитувчилари ҳам касбий фаолият жараёнида ўзлари учун зарур шахслилик сифатларини шакллантира олганлар десак янглишмаймиз (30-жадвал).

30-жадвал

Умумтаълим фан ўқитувчилари социал интеллекти ва шахс хусусиятлари

	Социал интеллект			
	Мулоқот ишироқчисининг ҳиссиёти, фикри ва ниятларини тушуниш	Но- вербал хулқ- атвори тушу- ниш	Вербал экспрес- сияни тушу- ниш	Шахсла- раро ўзаро таъсир- лашувни таҳлил этиш
Мулоқотга мойиллик (А)	0,556**	-0,278	0,335*	0,010
Ҳиссий барқарорлик (С)	-0,231	-0,054	0,479**	0,230
Хукмронликка интилиш (Е)	0,162	0,061	-0,458**	0,260
Ижтимоий етуклик (Qr)	0,415*	-0,114	0,558**	0,370*
Ижтимоий дадиллик (Н)	0,430*	-0,053	0,344*	-0,022
Ишонувчанлик (J)	0,125	-0,041	-0,089	0,038
Ўзига ишониш (Q)	0,483**	0,244	0,500*	0,491**
Мустақиллик (Q ₁)	0,459**	0,329*	0,377*	0,086
Ўзини назорат қилиш (Q3 ₁)	0,019	-0,119	0,263	0,252
Кўзгалувчанлик ва зўриқиш (Q ₂)	-0,553**	0,264	0,116	-0,452**

Изоҳ: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

Улар мулоқотмандликка мойиллик хусусиятларини камол топтиришлари, мулоқотда ортиқча қийналмасликлари, ўз ҳис-туйғуларини на-

зорат қилиш (0,556) билан бир қаторда дадил (0,430), ишончли (0,483), мустақил фаолият юрита олишлари (0,459), зўриқишлардан холи эканликларини (-0,533) кўрсатмоқда. Аммо махсус фан ўқитувчиларида шахслилик хусусиятлари билан новербал хулқ-атворни тушунишга қобилиятлилиқ ўртасида етарлича ички муносабат кузатилмади. Фақат “мустақиллик” хусусиятлари новербал хулқ-атворни тушуниш қобилияти билан ижобий боғланиш ҳосил қилди. Бундан кўринадики, махсус фан ўқитувчилари ҳамкасблари билан муносабатда ёки ўқувчилари билан ўзаро муносабатда новербал хатти-ҳаракатлар ва хулқ-атворга ҳос унсурларни тушунишга қийналар эканлар. Бирок уларнинг вербал экспрессияни тушуниш қобилиятлари умумтаълим фани ўқитувчилариникидан унчалик фарқ қилмаган (30-жадвал). Улар социал интеллектининг ушбу жабҳаси бир қатор шахслилик хусусиятлари билан мос тарзда ривожланаётганини кўрсатмоқда: мулоқотга мойиллик (0,335), ҳиссий барқарорлик (0,479), ижтимоий етуқлик (0,558), ижтимоий дадиллик (0,344), “ўзига ишонч” (0,500), мустақиллик (0,377). Агар махсус фан ўқитувчилари социал интеллект билан мулоқот, ўзаро ҳамкорлик ва ўзаро таъсирлашув шароитида ўзларини назорат қилиш хусусиятини камол топтирсалар янада ижобийроқ бўлади ва касбий фаолиятни муваффақиятли амалга оширишда бир қадам олдинга олимлаган бўлардилар.

Яна эътиборимизни ўзига тортган бир жиҳат махсус фан ўқитувчиларининг шахсларо ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш қобилияти шахслилик хусусиятлардан ижтимоий дадиллик (0,370) ва ўзига ишонч (0,491) билан ижобий корреляцион боғланишга эга бўлганлигидир. Аммо қолган сифатлар билан социал интеллект ўртасида мутаносибликни таъминлашлари лозим бўлади. Акс ҳолда педагогик фаолиятда кўзланган мақсадларга эришишда қийинчиликларга дуч келадилар.

Учинчи боб бўйича хулосалар

1. Тадқиқотимизда ўқитувчиларнинг экстраверсия типига мансублари меъёрда эканлиги (17,63), бу типга мансуб педагогларнинг

мулоқотманд, инсонлар орасида бўлишни ёқтирадиган, фаол, ўз туйгуларини очик ифода эта оладиган, вазиятларга тез мослашувчан эканликларидан далолат бермоқда. Шунингдек, ушбу типдагиларнинг социал тажрибаларни ўзлаштиришга хайрихоҳ эканликлари ва уларнинг таълим-тарбия жараёнида ўқитувчи касбий фаолиятини самарали ташкил этишга, шахслик ва социал интеллект ўртасидаги уйғун ривожланишни таъминлашга хизмат қилади.

2. Касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг шахс типлари ва шахслик хусусиятларининг уларни социал интеллектга мос ривожланганлиги лавозим вазифаларининг ўсиб боришига кўра ижобий қийматларга эга бўлди. Бу бош ўқитувчи шахсида янада яққолроқ акс этган.

3. “Новербал хулқ-атворни тушуниш” қобилиятга эга бўлишларида “мулоқотга мойиллик” (0,332), “ҳиссий барқарорлик” (0,409), “ижтимоий етуклик” (0,367), “ижтимоий дадиллик” (0,317), “ўзини назорат қилиш” (0,326) хусусиятларининг ривожланиши ва “қўзғалувчанлик ва зўриқиш”га мойиллик хусусиятини (-0,366) йўқотишга интилишлари; “вербал экспрессияни тушуниш” қобилиятга эришишларида “мулоқотга мойиллик” (0,338), “ҳиссий барқарорлик” (0,586), “ижтимоий етуклик” (0,319), “ижтимоий дадиллик” (0,345), “ўзига ишониш” (0,341), “мустақиллик” (0,316), “ўзини назорат қилиш” (0,375) хусусиятларини ўстириш; “шахслараро ўзаро таъсирлашувни таҳлил этиш” қобилиятини барқарор шакллантиришда эса “мулоқотга мойиллик” (0,319), “ҳиссий барқарорлик” (0,342), “ижтимоий етуклик” (0,427), “ижтимоий дадиллик” (0,316), “ўзига ишониш” (0,384) хусусиятини тарбиялашлари сабабли эришмоқдалар.

4. Барча тоифа ўқитувчиларнинг социал интеллекти ва шахслик хусусиятлари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва алоқадорликда ривожланишида мулоқотга мойиллик, ҳиссий барқарорлик, ижтимоий дадиллик, ижтимоий етуклик, ўзига ишониш, ўзини назорат қилиш хусусиятлари белгиловчи хусусиятлар саналар экан.

5. Ўқитувчиларнинг социал интеллекти билан шахслик хусусиятлари ўртасидаги мутаносиблик уларни шахслараро муносабатларда ҳиссий барқарор бўлишларини, ҳукмронликка интилмасликлари

ва рухий толиқиш, қўзғалиш ва зўриқишларни камайтиришни таъминлар экан.

6. Касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг фан йўналишлари бўйича социал интеллект билан эмоционал интеллект, шахс типи ва шахслик хусусиятлари ўртасида кескин тафовутлар кузатилмади. Улардаги айрим хусусият ва сифатлардагина тафовутлар мавжудлиги аниқланди. Ўқитувчилар касбий фаолиятларида мақсадни амалга оширишларида учрайдиган қийинчиликлар ушбу хусусиятлар ва социал инеллект билан мос ривожланмаганлиги оқибати бўлиши мумкин.

УМУМИЙ ХУЛОСАЛАР

Касб-хунар коллежи ўқитувчилари касбий камолотида социал интеллектнинг ўрни ва аҳамиятини ўрганиш юзасидан олиб борилган тадқиқотимиз қуйидаги умумий хулосаларга олиб келди:

Социал интеллект муаммосини тадқиқ этиш маҳаллий психологияда ҳам янги, ҳам эски характерга эга бўлган тадқиқот предмети-дир. Унинг эски тадқиқот предмети сифатида тавсифланиши, амалга оширилган олдинги тадқиқотларда социал интеллект тушунчаси қўлланилмаган, балки унинг ўрнида ўзаро муносабат, бир-бирини тушуниш, мулоқотмандлик, ҳамкорликка қобилиятлилиқ тарзидаги алоҳида элементлари ўрганилган. Янги талкинда ўрганилишида эса социал интеллект тушунчаси жаҳон психологиясида шакллантирилган илмий-методологик асос ва методикалар ёрдамида ўрганилиши билан характерланади.

Касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг социал интеллекти ва касбий камолотини ўзаро алоқадорликда ўрганишда фаолиятнинг касбий ривожланганлигини белгилашнинг энг асосий мезони сифатида педагоглар фаолиятининг лавозим вазибалари бўйича белгиланган талабларига таяниш муҳимдир. Айнан ушбу меъёрий ҳужжат асосида ўқитувчилар касбий камолоти жараёнида социал интеллектнинг аҳамиятини ёритиш оптимал ёндашув саналади.

Касб-хунар коллежалари ўқитувчиларининг социал интеллекти билан касбий камолоти ўртасидаги боғланишларни ўрганишда шахслилик тамойилига, социал интеллектнинг илмий тасдиқланган компонентлари, унинг ривожланишига таъсир кўрсатувчи хусусиятларини инобатга олиш ва ишончли илмий маълумотлар олишга хизмат қилувчи методикалардан фойдаланиш ишончли ва репрезентатив маълумотлар олишни таъминлайди.

Ўқитувчилар лавозимий вазифаларининг ўзгариши билан уларнинг социал интеллект кўрсаткичларида ўсиш кузатилди. Олий маълумотли ўқитувчи касбий фаолияти жараёнида ўқувчилар, педагогик жамоа аъзолари, маъмурият билан мулоқот ўрнатишда, инсон хулқ-атворини бошқариш, ролли меъёрлар ва қоидаларга доир билимни бойитишда ва ўзаро таъсирлашувда иштирокчиларнинг новербал реакцияларида тўғри мўлжал олиши аниқланди. Бу эса ўқитувчилар лавозим вазифаларининг юқори босқичида социал интеллектга ҳос бўлган шахслараро муносабат иштирокчиларини, уларнинг вербал ва новербал экспрессияларини тушуниш ва шахслараро муносабатда иштирокчиларга таъсир кўрсатиш қобилиятлари ўсиб боришини кўрсатади.

Барча тоифа ўқитувчиларнинг социал интеллекти ва шахслилик хусусиятлари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва алоқадорлик ривожланишида мулоқотга мойиллик, ҳиссий барқарорлик, ижтимоий дандиллик, ижтимоий етуклик, ўзига ишониш, ўзини назорат қилиш хусусиятлари белгилловчи хусусиятлар саналиши ўз исботини топди.

Ўқитувчиларнинг социал интеллекти билан шахслилик хусусиятлари ўртасидаги мутаносиблик уларнинг шахслараро муносабатларда ҳиссий барқарор бўлишларини, ҳукмронликка интилмасликлари ва руҳий толиқиш, қўзғалиш ва зўриқишларни камайтиришни таъминлаши аниқланди.

ТАВСИЯЛАР

Мазкур тавсиялар касб-хунар коллежида фаолият кўрсатаётган, аммо тадқиқотда социал интеллект кўрсаткичлари билан шахслилик хусусиятлари ўртасидаги ўзаро мутаносибликни таъминлашга эришмаган турли лавозимий вазифаларни бажараётган ўқитувчилар учун тақдим этилади.

1. Суҳбат жараёнида суҳбатдошнинг хиссиёти, унинг кечинмаларини тушунишга қийналиш ҳолатлари безовта қилган шароитларда биринчи галда кузатувчанлик хусусиятини шакллантириш мақсадга мувофиқ. Бунинг учун педагог кинофильмларни томоша қилиб, унинг қаҳрамонлари тўғрисидаги тавсифини бошқа томошабинлар билан солиштириш орқали эришиши мумкин.

2. Новербал хулқ-атвор ва хатти-ҳаракатларни баҳолаш учун ҳам худди шу сингари фаолиятни амалга ошириш ва фильмни овозсиз томоша қилиб, қаҳрамоннинг хатти-ҳаракатини баҳолаш муҳимдир.

3. Касб-хунар коллдежи амалиётчи психологи педагогик жамоадаги ўқитувчилар ўртасида мулоқотмандлик, шахснинг экспрессив ва новербал хатти-ҳаракатлари, муомала жараёнида ўз фикрларини назорат қилиш ва суҳбатдошни тинглашга доир социал тренинглар ташкил этиши мақсадга мувофиқ.

4. Ўқитувчилар учун социал малакалар, социал перцепция ва суҳбатдошга таъсир кўрсатиш ҳамда бошқаришга доир психологик маърифат машғулотларини ташкил этиш муҳимдир.

ИЛОВАЛАР

1-ИЛОВА

Социал интеллектни эксперт баҳолаш сўровномаси

Йўриқнома: Хурматли респондент сизга тақдим этилаётган бандлар бўйича ҳамкасбингиз (ўқитувчингиз – ўқувчилар учун) хос бўлган сифатлар мослигини 10 балли шкала бўйича баҳоланг. Сифатларнинг жуда мос келмаганлигини 1 балл ва жуда мос эканлигини 10 баллда ифодаланг. Танлаган жавоб вариантнингизни сўровноманинг жавоблар варағисида қайд этинг. Жавобларингиз учун сизга олдинда ташаккур билдирамиз!

Т/р		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Бошқалар эмоция-сига сезгир										
	Жамоа, гуруҳ аъзолари билан ҳамкорлик қила олади										
	Узаро фойдали муносабатлар ўрнатишга қобилиятли										
	Мулоқотни аниқ мақсадга йўналтира олади										
	Шахслараро муносабатда гавдани, хатти-ҳаракатларни тўғри тутади										
	Яхши тингловчи										
	Атрофдагилар назарида ишончли ва масъулиятли										
	Ҳар хил тоифа инсонлар орасида ўзини тута билиш қобилияти										

Мулоқот мақсадига эришишга шай																			
Шахслараро муносабатда овоз тонини тан олади																			
Инсонларнинг туйғуларини тез илғайди																			
Одамларга муносабатини тўғри амалга оширади																			
Инсоний муносабатларни ўрнатиш малакаси																			
Мулоқотнинг ўзаро тушуниш тамойилига амал қилиши																			
Муносабатда кадриятларга риоя қилиши																			
Инсонларнинг ҳаракати, овоз тони, сўзи орқали эмоциясини ўқий олади																			
Ҳамкорлик ҳаракатларини онгли амалга оширади																			
Муомала қоидаларини амалга оширишга шайлиги																			
Мулоқотни ҳамсуҳбат кимлигига кўра ўрнатади																			
Муносабатга эҳтиёжмандлик ва уни амалга оширишга тажрибаси																			

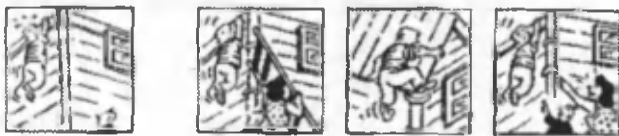
2-ИЛОВА

Биз Ж.Гильфорднинг “Социал интеллектни тадқиқ этиш” методи-касининг умумий тузилиши билан таништириш оркали уни амалиёт-га қўллаш учун зарурлигини эътироф этамиз. Методика ўзида тўрт гуруҳ субтестларни мужассамлаштирган бўлиб, уларнинг ҳар бири бўйича тавсифлар қуйида келтирилади. Социал интеллектни ўр-ганиш тести умумий мазмуни қуйида келтирилади. Бунинг учун ҳар бир субтест мазмунига алоҳида изоҳ берилади.

1. “Яқунланган хикоя” субтести расмлари

Бу субтестда текширилувчи Собир (Бартестнинг оригинал вари-антидаги қаҳрамоннинг исми) билан боғлиқ содир бўлган ҳаётий вазиятлар ифодаланган расмларга эътибор қаратиши сўралади. Бар-ни тақирбош киши бўлиб, у официант бўлиб ишлайди. Вазиятларда унинг рафикаси, кичкина ўғли ва Барнининг ўртоғи иштирок этади-лар.

Субтестнинг ҳар бир топширигини чап томонида маълум вазият-лар акс этган бир қатор расмлар жойлаштирилган. Текширилувчи ун-даги қаҳрамоннинг кечинмаси, мақсадини аниқлаши ва ўнг томонда-ги учта расмдан вазиятнинг узвий давоми бўлганини танлаши так-лиф этилади. Субтестдан намуна келтирилади:

Чапдаги расмда Собир (Бар)ни сармаст, томнинг қиррасида кўркиб, осилиб турган ва ўглидан ёрдам сўраётган ҳолати ва ташвиш-ланаётган фарзанд ҳолати ифодаланган.

1-расмда келтирилган вазият топшириқнинг тўғри жавоби бўлиб, уни тўғри жавоб сифатида жавоблар варақасида белгиланади. Чунки, 1-расмдаги Собирнинг ўғли билан рафикаси деворга нарвон қўйиб, унга ёрдам беришга шошилаётганлари ифодаланган ҳолат вазият-нинг мантиқий давоми ҳисобланади.

2-ва 3-расм унчалик тўғри жавоблар эмас. 2-расмда Барнининг томдан мустакил тушаётган ҳолати ҳамда 3-расмда рафиқаси билан ўғли унинг устидан кулиб турган ҳолатлар мантиқан тўғри келмайди.

Шундай қилиб, ҳар бир топшириқда чапдаги расмдаги вазиятдан кейин нима содир бўлганлигини қаҳрамонларнинг кечинмалари ва ҳаракатларига таяниб аниқлаши лозим.

Жавоб учун Сиз ўзингизга, энг кизиқарли бўлган расмни танлаб қолманг. Балки типик ва топширилган вазиятнинг мантиқан узвий давомини таклиф этинг. Танланган расмнинг қуйи қисмидаги рақамни жавоблар варақасида қайд этинг. Тест китобчасининг ўзига ҳеч қандай белги қўйилмасин.

Субтест 14 та топшириқдан иборат. Субтестни бажариш учун 6 дақиқа вақт ажратилган. Топшириқни бажарилиши учун ажаратилган вақт 1 дақиқа қолганда, текширилувчи огоҳлантирилади. Топшириқни тез бажаришга ҳаракат қилиш, алоҳида топшириқ учун кўп вақт ажратмаслик, топшириқ мураккаб бўлса, уни ечишга сўнгра қайтиш мумкинлиги, мураккаб вазиятларда ҳам, ҳаттоки, у текширилувчи учун ишончли бўлмаса-да, жавоб бериши тушунтирилади.

Ж.Гилфорднинг “Социал интеллектни тадқиқ этиш” тестининг умумий кўриниши

1. “Яқунланган ҳикоя” субтести расмлари

1

1

2

3

2

1

2

3

3

1

2

3

4

1

2

3

5

1

2

3

6

1

2

3

7

1

2

3

8

1

2

3

2. “Экспрессия гуруҳлари ” субтестнинг мазмуни

Навбатдаги субтестда текширилувчи инсоннинг гавдани тутиши, имо-ишораси, мимикаси, ифодали ҳаракатлари ва ҳолатини акс эттирган расмлар билан ишлайди.

Текширувчининг топширик мохиятини тушунтириш учун намуна келтирилган. Намунанинг чап тарафида инсоннинг фикри, туйғуси ва мақсадни ифодаловчи расмлар келтирилган.

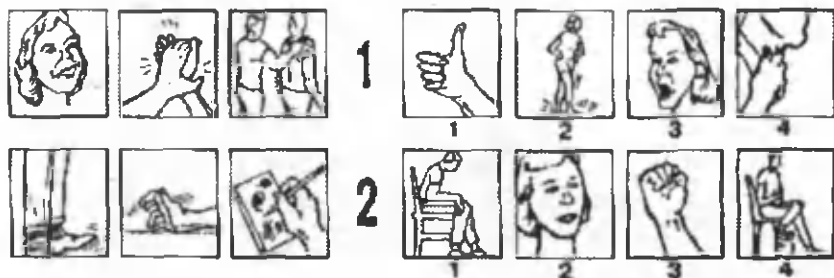
Унинг ўнг томондаги тўрта расмдан бири чап томондаги расмлар мазмунига мос ҳолатни, фикрни ёки мақсадни ифодалайди. Текширилувчи ўша расмни топиши керак.

Намунадаги топширикнинг тўғри жавоби 2-расмда бўлиб, у чап томондаги расмдаги сингари ҳолатни (зўриқиш ёки асабийлашиш-ни) ифодалаган. Шу сабабли, жавоблар варақида 2 рақамини айлана ичига олинади. 1, 3, 4-расмлар мос келмайди, чунки, улар бошқа ҳолатларни акс эттирган (қувонч ва муваффақиятли ҳолат).

Шундай қилиб, 2-субтестдаги барча топшириқларни ўнг томондаги расмларни чап томондаги расмга мос келганини топилади ва жавоблар махсус жавоблар варақасига белгиланади.

Субтест 15 та топшириқдан иборат. Субтестни бажариш учун 7 дақиқа вақт ажратилади. Вақт тугашига бир дақиқа қолганда, текширилувчига огоҳлантириш берилади. Топшириқни тез бажаришга ҳаракат қилиш, алоҳида топшириқ учун кўп вақт ажратмаслик, топшириқ мураккаб бўлса, уни ечишга сўнгра қайтиш мумкинлиги, мураккаб вазиятларда ҳам, хаттоки, у текширилувчи учун ишончли бўлмаса-да жавоб бериши тушунтирилади. Субтест 15 та топшириқдан иборат.

2. “Экспрессия гуруҳлари” субтести расмлари

Навбатдаги субтестда топшириқлар вербал характерга эга бўлиб, у “Вербал экспрессия” деб номланади. Унинг мазмуни билан куйида таништириб ўтилади.

3. “Вербал экспрессия” субтестининг мазмуни

Субтестда ҳар бир топшириқнинг чап томонида бир кишини бошқа киши ҳақида билдирган мулоҳазаси, ўнг томонида уч хил муомала вазиятлари келтирилган. Улардан бири бошқа маънони ифода қилади. Масалан, кар-соков инсон- дўстига: “Марҳамат қилиб, тахрорланг”. Чунки, кар-соков инсоннинг дўстига вербал тарзда илтимоси қилишини тасаввур этиб бўлмайди. Топшириқнинг 2-3- вазиятларини ифодаловчи жумлалар шундай маънога эга. Фақат 1-вазият-

даги бошқа маънони ифодалайди. Жавоблар варақасида 1-рақамни тўғри жавоб сифатида белгиланади.

Текширилувчига ҳар бир топшириқда чап томондаги қолган икки вазиятдан фарқ қилувчи бошқа мазмуннинг ифодаловчи жумлани танлаш таклиф этилади.

Субтест 12 та топшириқдан иборат. Субтестни бажариш учун 5 дақиқа ажаратилади. Вақт тугашига бир дақиқа қолганда текширилувчи огоҳлантирилади. Топшириқни тез бажаришга ҳаракат қилиш, алоҳида топшириқ учун кўп вақт ажратмаслик, топшириқ мураккаб бўлса, уни ечишга сўнгра қайтиш мумкинлиги, мураккаб вазиятларда ҳам, ҳаттоки, у текширилувчи учун ишончли бўлмаса-да жавоб бериши тушунтирилади.

3. “Вербал экспрессия” субтест топшириқлари

1. Киши – ўртоғига: “Сиз ажойибсиз”.	1. Миянатдор ходим – бошлиғига. 2. Яхши ўқувчи – ўқитувчисига. 3. Норози киши – танишига.
2. Сотувчи – харидорга: “Нима керак бўлса олинг”.	1. Илтифотли ўқитувчи – талабага. 2. Врач – мижозга. 3. Асабийлашган милиционер – зорланаётган маст кишига.
3. Судья – голибга: “Табриклиман”.	1. Ота – голиб чиққан ўғлига. 2. Дўст – голиб чиққан ўртоғига. 3. Мағлۇб – голиб чиққан рақибига.
4. Мағрурланган ота – дўстига: “Унга қаранг”.	1. Рашкчи қиз – дўстига. 2. Хурсанд бола – дўстига. 3. Завк-шавққа тўлган қиз – дўстига.
5. Киши – дўстига: “Нима қилаясан?”.	1. Аччиқланган она – боласига. 2. Қизиққон йўловчи – ўйнаётган болага. 3. Ўқитувчи – намунали ўқувчига.
6. Врач – бемор болага: “Буни эзфилама”.	1. Она – ўғлига. 2. Жангчи – душманга. 3. Иш билан банд аёл – турмуш ўртоғига.
7. Официантка – мижозга: “Сизга қандай ёрдам беришим мумкин?”.	1. Психиатр – мижозга. 2. Йўловчи – авариядан жабрланаётган кишига 3. Гид – туристга.

8. Уқитувчи-талабага: “Сен буни жуда яхши уддалай оласан”.	1. Рафиқа – турмуш ўртоғига. 2. Она – боласига. 3. Тренер – спортчига.
9. Ота-ўғлига: “Сен менга ёқасан”.	1. Ака – синлига. 2. Ёш йигит – дўстига. 3. Жиян – холасига.
10. Бошлиқ – ишчига: “Бу яхши”.	1. Мураббий – артистга. 2. Уқитувчи – талабага. 3. Жабрланаётган бола – уни урган рақибига.
11. Она – қочаётган болага: “Жим!”.	1. Асабийлашган ота – чинқираётган ўғлига. 2. Йўловчи– шофёрга. 3. Йўловчи – эҳтиётсиз болага.
12. Суғурта агенти – мижозга: “Марҳамат қилиб, имзо чекинг”.	1. Меҳмонхона маъмури – мижозга. 2. Автографлар коллекционерни – “юлдузга”. 3. Кассир – қарздорга.

Навбатдаги топшириқлар 4- “Тўлдирилган ҳикоя” субтести деб номланиб, унда 1-субтест топшириқлари сингари вазиятлар келтирилган

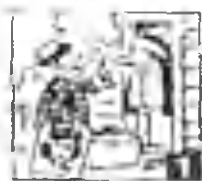
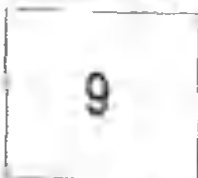
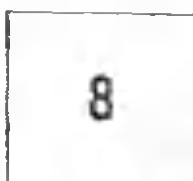
4. “Тўлдирилган ҳикоя” субтестнинг мазмуни

Субтестда текширилувчи Фозил (Фердинанд) фаолияти ҳақидаги тарихни ифодаловчи расмлар устида ишлайди. Фозил бошлиқ бўлиб ишлайди, оилали. Унинг рафикаси ва ўғли бор. Шунинг учун ҳикояда унинг оиласи ва ходимлари иштирок этади.

Субтестда 14 та топшириқ мавжуд. Субтестнинг ҳар бир топшириғи саккизта расмдан иборат. Юқоридаги тўрта расм Фозил билан боғлиқ юз берган воқеаларни акс эттирган. Расмлардан бири эса тушиб қолдирилган. Текширилувчи пастдаги тўрта расмлар орасидан тушиб қолдирилган суратни топиши ва ўрнига қўйиши лозим. Текширилувчи тушиб қолдирилган расмни тўғри топса, воқеанинг мазмуни, унда иштирок этаётган қаҳрамонларнинг кечинмалари ва максادلари тушунарли ва аниқ бўлади. Субтест бўйича намуна келтирилади:

“Социал интеллектни тадқиқ этиш” тест натижаларини
расмийлаштириш ва қайта ишлаш тизими
Тестнинг жавоблар варақаси

Ф.И.Ш. _____ Вақт _____
Ёш _____ Жинс _____ Мутахассислиги _____

	1-субтест 1	2-субтест	3-субтест	4-субтест
Мисол	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
1	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
2	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
3	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
4	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
5	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
6	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
7	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
8	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
9	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
10	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
11	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
12	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4
13	1 2 3	1 2 3 4		1 2 3 4
14	1 2 3	1 2 3 4		1 2 3 4
15		1 2 3 4		

Стандарт кўрсаткичларни аниқлаш учун меъёрий жадвал (18-55 ёш гуруҳи учун)

Стандарт киймат	Субтестлар			
	1	2	3	4
1	0-2	0-2	0-2	0-1
2	3-5	3-5	3-5	2-4
3	6-9	6-9	6-9	5-8
4	10-12	10-12	10-11	9-11
5	13-14	13-15	12	12-14

Методикани қайта ишлаш калити

№	1-субтест	2-субтест	3-субтест	4-субтест
1	2	1	3	4
2	2	4	3	3
3	2	3	3	3
4	3	3	1	2
5	1	2	1	1
6	3	1	2	1
7	3	2	2	4
8	3	2	1	1
9	3	1	2	1
10	3	4	3	2
11	3	1	1	1
12	1	1	2	2
13	1	2		2
14	2	4		1
15		4		

Тест натижаларининг шарҳи

Натижаларни қайта ишлаш тугагандан сўнгра ҳар бир субтест бўйича стандарт балл олинади. Бу даражалар хулқ-атворни англаш қобилиятини билдиради. Стандарт балл мазмуни қуйидагича

2 балл – инсон хулқ-атворини паст англашга қобилиятлилиқ;

2 балл – инсон хулқ-атворини англашга ўртачадан паст қобилиятлилиқ);

3 балл – инсон хулқ-атворини ўртачадан меъёрдаги қобилиятлилиқ);

4 балл – инсон хулқ-атворини англашга ўртачадан юқори қобилиятлилиқ;

5 балл – инсон хулқ-атворини англашга юқори қобилиятлилиқ.

3 – ИЛОВА

Р.Б.Кеттелнинг “Шахсни 16 омил ёрдамида ўрганиш” сўровномаси

1. Сиз бошқаларнинг талаблари ва муҳитга енгил мослаша оласизми? – “Ҳа”, “Йўқ”
2. Сизда уйку ҳолатида гаплашиш ҳоллари учраб турадими? “Ҳа”, “Йўқ”
3. Сиз ўзингизни баъзи бир муносабатларда бошқа кишилардан юкорирок деб ҳисоблайсизми? - “Ҳа”, “Йўқ”
4. Сиз одамдаги қайси фазилатларни кўпроқ кадрлайсиз? -
 - а) кучли ироданими
 - б) ҳаётий, ёрқин (ширин) ҳаёлними.
5. Мажлисларда сиз:
 - а) бажонидил сўзга чиқасиз?
 - б) жим гуришни маъқул кўрасиз?
6. Сиз ўзларини доимо бошқалардан устун тутувчи мактанчоқлар билан тотув яшай оласизми? - “Ҳа”, “Йўқ”
7. Муваффақиятсизликлар:
 - а) сиздаги ишга бўлган хоҳишни сўндирадими?
 - б) янги кучни кўзгатадими?
8. Одатда сиз масалани енгил ҳал этиш учун:
 - а) ўзингиз уни чуқурроқ ўрганасизми?
 - б) бошқалар билан муҳокама қиласизми?
9. Сиз ҳар бир ишни шошмасдан бажаришни афзал кўрасизми? - “Ҳа”, “Йўқ”
10. Сизда кўнгилга олмаса ҳам бўладиган икир-чикирлар учун “асабингиз бузилган” ҳоллар ҳам бўладими? - “Ҳа”, “Йўқ”
11. Сиз одамлар орасида кўп ва тез-тез бўлиб туришни ёқтирасизми? “Ҳа”, “Йўқ”
12. Сизни кўпроқ:
 - а) ён-атрофдагилар учун ихтиёрсиз, ёқимсиз ҳаркатлар ва қаттиқ йўтал ғазабланирадими?

б) жамиятдаги хатти-ҳаракат қоидаларининг онгли равишда бузилиши ғазаблантирадимми?

13. Агар бирор-бир баҳсда ҳамма сизга қарши бўлса, одатда сиз уларга ён берасизми? -“Ҳа”, “Йўқ”

14. Сиз ўзингизнинг хулқ-атворингизни бошқаришда аввало ҳаққонийлик ва ахлоқнинг умумий қоидаларига амал қиласизми? - “Ҳа”, “Йўқ”

15. Сизда янги таассуротларга, ноаниқликни аниқлашга хоҳиш тез-тез вужудга келадими? “Ҳа”, “Йўқ”

16. Кўпчилик одамлар ўз кизиқишларини одатда бошқалар учун истамасдан қурбон қиладилар деб ҳисоблайсизми? - “ҳа”, “йўқ”

17. Сиз ўзингизни ҳаёт ва унинг талабларига яхши мослашганман, деб ҳисоблайсизми? - “ҳа”, “йўқ”.

18. Сиз қандай иш билан шуғулланишни маъқул кўрасиз :

а) жуда қизақарли;

б) кизиқарли бўлмаса-да, аммо маълум бир (яхшироқ) ижтимоий аҳволингизни яхшилашга олиб келадиган .

19. Исрофгарчилик сизда кескин салбий муносабатни кўзғатадимми ?-“ҳа” “йўқ”.

20. Ғазабланган ҳолатингизда сиз бошқалар учун ёкмайдиган танбех беришга қодирмисиз ? ”ҳа “ йўқ” .

21. Теварак-атрофдагиларнинг таъсири туфайли паришонхотирликка тез-тез тушасизми ? ”ҳа” “йўқ”.

22. Сиз ётиш олдидан аччиқ чой ёки кофе ичган чоғингизда ҳам яхши ухлай оласизми ?-”ҳа” “йўқ”

23. Айрим вақтда, вақтда агар муваффақият қозониш учун имконият кам бўлса, таввақал қилиш мумкин , деб ҳисоблайсизми?- ”ҳа” “йўқ”.

24. Агар сиз таниш болалар бир-бири билан билан ўйинчоқ учун жанжанлашганлигини кўриб қолсангиз:

а) жанжаллашишларига қўйиб берасизми?

б) баҳсни ҳал қилиш учун аралашасизми?

25. Сиз ўзингизни юкори мартабали ёки нимаси биландир сиздан юкорироқ турувчи шахс олдида тортингандек хис қиласизми? - “ха”, “йўқ”

26. Агар одамлар сизнинг орқангиздан ҳеч бир сабабсиз ёмон гапирса, сиз бунга қайғурасизми? - “ха”, “йўқ”

27. Агар зарур бўлса, ҳаётий қийинчиликларга қарши чиқа оламан деб ҳисоблайсизми? - “ха”, “йўқ”

28. Агар сизга нотаниш шахарга боришга тўғри келиб қолса:

а) экскурсиячи хизматидан фойдаланишни афзал кўрасизми?

б) мустақил танишни афзал кўрардингизми?

29. Одамларга нисбатан сиз осонликча газабланасизми? - “ха”, “йўқ”

30. Баъзи пайтларда сиз ўзингизга –ўзингиз ачинасизми (раҳмингиз келадими)? - “ха”, “йўқ”

31. Агар сиз ким биландир танишишни истасангиз, у билан яқинлашишга сиз биринчи бўлиб қадам қўясизми? - “ха”, “йўқ”.

32. Сиз ўзингизда ҳолдан кетиб чарчаганликни тез-тез хис қиласизми? - “ха”, “йўқ”

33. Сиз ярим тунда кабрстонда (яқинида) ҳеч қандай ёкимсиз хис-ҳаяжонсиз юра оламан, деб соф виждон билан айта оласизми? - “ха”, “йўқ”

34. Одатда сиз ишни бошлаш туриб :

а) агар қийинчиликларга дуч келса, ва уларни енга оламан деб ҳисоблайсизми?

б) унга киришдан аввал унинг ечимини излайсизми?

35. Агар тўсатдан мавжуд кишиларнинг диққат марказида бўлиб қолсангиз, сиз хижолат тортасизми? - “ха”, “йўқ”

36. Сизда буйруқ беришни яхши кўрувчи ва сиздан фойдананишни истовчи кишиларга нисбатан қарши туриш истаги вужудга келадими? - “ха”, “йўқ”

37. Сизда сабабсиз ташвишланишга хоҳиш (майил) борми? - “ха”, “йўқ”

38. Сиз режаларингизни тузишда нимани афзал кўрасиз:

а) ўзингизни тушунасизми?

б) бошқалар билан маслаҳатлашиб тузишними?

39. Сиз одатда ҳис-туйғуларингизни яшира оласизми? -“ҳа”, “йўқ”

40. Майда камчиликлар сизни керагидан кўпроқ газаблантирадими? -“ҳа”, “йўқ”

41. Сизни рўзномадаги қайси сарлавҳа қизиқтиради:

а) физика соҳасидаги янги муҳим кашфиётми?

б) халқаро ҳамкорликнинг янги йўлларими?

42. Айнан керакли дақиқаларда, сизда етарли даражада қувват бўладими? -“ҳа”, “йўқ”

43. Агар суҳбат пайтида бирон кишининг ўз мулоҳазасини айтишга тортиниб турганини кўрсангиз:

а) уни ўз мулоҳазасини айтишга ундашга ҳаракат қиласизми?

б) фурсатдан фойдаланиб, ўз сўзингизни айтасизми?

44. Сиз шугулланаётган ишингизга диққатингизни енгил жалб қила оласизми? -“ҳа”, “йўқ”

45. Агар сиз ёқтирадиган бошқа жинсга мансуб шахс билан юз-ма-юз гаплашмоқчи бўлсангиз, одатда, сизнинг журъатсизлигингиз халақит бермайдими? -“ҳа”, “йўқ”

46. Сиз ҳаддан ташқари илтифот кўрсатадиган кишиларга ишончсизлик билан қарайсизми? -“ҳа”, “йўқ”

47. Ўзингизга ўзингиз ҳаётда ҳеч нарсага эриша олмайдиган ва ҳеч нимага арзимайдиган киши бўлиб туюласизми? -“ҳа”, “йўқ”

48. Агар Сиз бирон нарсани аниқламоқчи бўлсангиз:

а) буни бошқалардан сўраб амалга оширишни афзал кўрасизми?

б) шу соҳадаги маҳсус ўқиш орқали унга эришишни афзал кўрасизми?

49. Қийин вазиятдасиз, ўзини йўқотишга ёки ҳаддан ташқари ҳаяжонланишга мойилмисиз? -“ҳа”, “йўқ”

50. Агар сизни бирор нарса мувозанатдан четга чиқарса, ўзингизнинг аввалги ҳолатингизга қайтасизми? -“ҳа”, “йўқ”

51. Сиз бўш вақтингизни?

а) мунозарали тўғарақда қатнашиш билан ўтказишни афзал кўрдингизми?

б) ҳаваскорлик тўғарағида ўтказишни афзал кўрдингизми?

52. Сизни кўпроқ:

а) суҳбат пайтида айна бир мавзуга бир неча марта қайтадиган кишилар ғашингизга тегадими?

б) ичиб олиб атрофдагиларни ранжитадиган кишилар ғашингизга тегадими?

53. Кишилар сизнинг мунособатларингиздан:

а) ҳиссиётли киши деб ҳисоблайдими?

б) хушёр, омилкор деб ҳисоблайдиларми?

54. Узок давом этадиган ишни бажарётганингизда:

а) сиз керак бўлганда дам олишингиз ва бўшагингиз мумкинми?

б) бу иш тугамагунча, сизга бўшашиш бутунлай қийинми?

55. Сизга кўпчилик орасида, қатта қабул, рақс кечаларида бўлиш ёқадими? - “Ҳа”, “йўқ”.

56. Сиз ўз рақабингизга нисбатан нафрат, ҳасад ҳиссисиз, у билан кураша оласизми? - “ҳа”, “йўқ”.

57. Ҳазил объектига айланиб қолсангиз, сиз ўзингизни йўқотасизми? - “ҳа”, “йўқ”.

58. Оммавий спортнинг мақсади:

а) жамоани тарбиялаш,

б) иродавий ва жисмоний сифатларни ривожлантириш, деб ҳисоблайсизми?

59. Сиз бирор иш давомида кучли асаб зўриқини натижасида бошқаларга нисбатан кўпроқ куч –қувват сарфлайман деб ўйлайсизми? - “ҳа”, “йўқ”.

60. Охирги вақтда сизда аввалгига нисбатан кўпроқ қийинчиликлар қайд қилинган деб ҳисоблайсизми? -- “ҳа”, “йўқ”.

61. Агар куйидаги ики касб бир хил даражада фарқи бўлса ва уларга бир хил даражада ҳақ тўланса, сиз қайси касбда ишлашни афзал кўрардингиз:

а) официант

б) дурадгор.

62. Сизда ўта кўрқинч ҳиссини ҳосил қиладиган ҳайвонлар борми? - - “ҳа”, “йўқ”.

63. Сиз ўзингизни ён беришларга кам майлли, бошқалар нима дейишидан қатъий назар, ўз фикрингизда турувчи деб ҳисоблайсизми? - “ҳа”, “йўқ”.

64. Агар дўстларингиз қандайдир бир янги ишни бошласа сиз:

а) бунга маълум эҳтиёткорлик билан қарайсизми?

б) уларнинг ташшабусини ва ғалабага бўлган ишончини қўллаб қувватлайсизми?

65. Сиз қийинчиликлар ва кўнгилсизликларга дуч келганингизда ҳамма нарса ўз-ўзидан бартараф бўлади ва ўз ҳолига келади, деб ҳисоблайсизми? - “ҳа”, “йўқ”.

66. Сиз ўзингизни ҳар доим хушмуомала ва камтар тутишга ҳаракат қиласизми ва буни бошқалардан ҳам талаб қиласизми? - “ҳа”, “йўқ”.

67. Агар сиз одамларда ўзингизга нисбатан маълум эътиборни сезмасангиз:

а) бунга аҳамият бермайсизми?

б) сикилиб, ўз кучингизга бўлган ишончини йўқотасизми?

68. Жамоат ишларида фаол иштирок этасизми? - “ҳа”, “йўқ”.

69. Агар бирон масала бўйича сўзга чўққансиз:

а) содда қилиб, эркин гапирасизми?

б) ўз фикрингизни аниқ ва равшан ифода қилишга ҳаракат қиласизми?

70. Агар давомли нутқни эшитиб ўтиришга тўғри келса, сиз ўз ҳолатингизни тез-тез ўзгартиришга мажбур бўласизми? - “ҳа”, “йўқ”.

71. Сиз ҳазиллашишни ва дўстларингизга қизиқ воқеаларни айтиб беришни ёқтирасми? - “ҳа”, “йўқ”.

72. Сиз киши ўзини кучли қайғуришдан олиб қочиш керак, чунки у одамни ҳолдан тойдиради, деб ҳисодлайсизми? - “ҳа”, “йўқ”.

73. Сиз тез-тез ўзингизга бошқаларга нисбатан қобиляятсизроқдек бўлиб туюласизми? - “ҳа”, “йўқ”.

74. Кўпчилик кишилар ҳаётда сабот билан ҳаркат қилсалар муваффақиятга эришишлари мумкин деб ҳисоблайсизми? “ҳа”, “йўқ”.

75. Сиз ўзингизни одамшинаванда ва мулоқотманд деб ҳисоблайсизми? “ҳа”, “йўқ”.

76. Агар бирор киши ноҳақ ва ўз манфаатини кўзлаб ҳаракат килаётганига ишонч ҳосил қилсангиз. Унга қарши чиқиш сизга қимматга тушса ҳам унга қаршилиқ кўрсата оласизми? “ҳа”, “йўқ”.

77. Қайфиятимиз ёмонлашиб ҳеч қимми кўришни ва ҳеч қим билан гаплашишни хохламайдиган даврлар:

а) сизда тез-тез бўлиб турадимиз

б) жуда ҳам кам бўладимиз.

78. Агар бирор топшириқни амалга оширишингиз керак бўлса:

а) қобилатли ва мустакил ходимлар жамосида ишлашни лозим топармидингиз?

б) бир ёки икки ёрдамчи билан чегараланиб ҳамма нарсани ўз кўлингизга олармидингиз?

79. Фаолият характери тез-тез ўзгариб турадиган иш сизга ёқадими? - “ҳа”, “йўқ”.

80. Агар сиз қийин топшириқни бажаришинигиз лозим бўлганда у ҳақидаги фикр сизни қийнайди? - “ҳа”, “йўқ”.

81. Поезда ёки бошқа жамоат жойларида нотаниш кишилар билан учрашиб қолсангиз уларнинг қим эканликлари ва нима билан шуғулланишларини билиш сизни қизиқтирадими? - “ҳа”, “йўқ”.

82. Баъзи пайтларда одамлар керагидан кам хушмуомила ва дўстона муносабатда бўладаигандек туюладими? - “ҳа”, “йўқ”.

83. Бошлиқлар олдида маълум бир безовталиқни ҳис қиласизми? - “ҳа”, “йўқ”.

84. Атрофингиздаги одамлар билан муносабатингизда:

а) ўз ҳис –туйғуларингизни енгил ифода этасизми?

б) уларни ўзингизга яшира оласизми?

85. Сиз ўта синчковликни ёқтирмайдиган, беғам одам бўлиб ҳисобланасизми? - “ҳа”, “йўқ”.

86. Давримизнинг кўпгина бахтсизликлари қуйидагилар билан боғлиқ, деб ҳисоблайсизми:

а) ёвуз ниятнинг мавжудлиги;

б) ақл ва билимнинг етарли эмаслиги;

87. Одатда уйқуга кетишдан олдин ўринда узок вақт бедор ётасизми? - “ҳа”, “йўқ”.

88. Сиз қандай педагогга эга бўлишни истардингиз:

а) сиз хоҳлагандай ишлашга рухсат берадиган;

б) сизга маслаҳат ва кўрсатмалар бериб турадиган.

89. Сиз одатда мунозарада фикрингиз ҳақ эканлигига сўзсиз ишонч ҳосил қилганингиздагина сўз оласизми? - “ха”, “йўк”.

90. Сиз узоқ вақт мобайнида дам олишга эҳтиёж сезмасдан ақлли ва жисмоний меҳнат билан шуғуллана оласизми? - “ха”, “йўк”.

91. Кечани қандай ўтказишни афзал кўрасиз:

а) севимли машғулот билан;

б) давраларда ўтказиш билан;

92. Ҳар биримизда камчиликлар жуда кўп бўлганлиги сабабли, биз ўзаро бир-биримизга шавқат билан қарашимиз керак, деб ҳисоблайсизми? - “ха”, “йўк”.

93. Атрофдагилар қачонлардир сизни мағрур, ўзига ишонган ва фақат ўзи билан машғул, деб айтишганми? - “ха”, “йўк”.

94. Кўпчилик тингловчилар олдида сўзга чиқишга қийналасизми? - “ха”, “йўк”.

95. Агар сиз муҳим мақсадларга эришиши йўлида катта тўсиқларга дуч келсангиз:

а) қийинчиликларга қарамай ўз ниятингизга қоласизми?

б) шароитга кўникиб, ўзингиз учун бошқа мақсадларни кидирасизми?

96. Сизни осон тушуниш мумкин ва тушундилар, деб ҳисоблайсизми? - “ха”, “йўк”.

97. Бўш вақтингизда ғам-ташвишларингизни осонгина унутиб, эркин дам оласизми? - “ха”, “йўк”.

98. Бўш вақтингизда нимани афзал кўрардингиз:

а) ҳаваскорлик оркестрида ўйнаш ёки футбол;

б) марка тўплаш ёки теннис спорти.

99. Ҳар қандай ишни бошлашда ўйлаб астойдил режа тузишга катта аҳамият берасизми? - “ха”, “йўк”.

100. Агар мажбуран бекорчилик ҳолатида бўлиб қолсангиз, одаатда, коғоз бўлагига нималарнидир чизиб, қўлингизда бирор нарсани ўйнаб эрмак қилиш билан шуғулланасизми? - “ха”, “йўк”.

ЖАВОБЛАР БАРАҚАСИ

Ф.И.Ш _____

Ёши: _____ жинси: _____ маълумоти: _____

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
---	----	-----	----	---	----	-----	------	----	---

D. A. Sobirova. Social Intelligence: Theory and Practice (Summary)

In the period and process of educational reforming, in the country, requirements to teachers' occupation involves teachers' both professional and personal, intellectual development. By reason of this reforming in the education process, properly clarifying the role of components of teachers individual and psychological and social psychological activity's, brought up as a main condition of teachers' professional development. There are notes and accentuations about the modern teachers, their professional qualifications and being them as an example to the students in the testimonial of the president I. A. Karimov. Psychological studying of the modern education teaching process' problems shows that the teaching profession has been studied in different fields, but it does also have to be paid attention to the social psychological questions.

Teachers' professionally preparedness, their professional-personal development, personal merit, intellectual means are connected with the social psychological factors. The meaning of teachers' personal character in the process of traditional education is well educated, having good human qualities and worthy for being as an example to their students.

The importance of teachers' deep knowledge, well education, having good pedagogical qualities, having an effect on their students seems that not have been paid attention. Even a teacher doesn't know well his or her subject, he or she should possess a talent to have an effect on his or her students in the classroom. Otherwise it will bring to loose an effect of a college teacher's personal influence on his or her students.

There are some psychological factors which can effectively influence to the students; respectfully and frankly relationship between people, their friends and colleagues. It has been come to the conclusion that these kinds of factors are very important.

It means that it's very necessary to study these kinds of social intelligence questions like teacher's intellect level, attitude to position in life, congruent empathy and emotional empathy and feeling other people's feelings emotions and sense as an example of college teacher. In many situations the problems which are faced during the teacher's teaching process are the result of teachers' undeveloped social intelligence level.

These are may be clarified as;

- A teacher may know his or her subject but can not differ the psychology of a student;

- A teacher may feel professional responsibility in teaching condition but he or she may not organize relationship with students;

- A teacher, even knowing all about the relationships between a teacher and a student but can not organize them;

- A teacher may have enough knowledge about relationships between people but he or she may not know s student's feelings, thoughts and mood.

By reason of these, studying the problem of influence of social intelligence to teachers' effectively profession has become a theme of the new psychological research, in modern teaching process.

Nowadays, the numbers of the results of psychological researches show that there are many speculations about vocational college teachers' social intelligence. These all means that it's very important to study the social intelligence sphere and to produce and give special advises on the base of this sphere for each pedagogue.

The monograph has included the solution of the questions of pedagogues' social intelligence, and it is very helpful to study theoretical and practical problems related to the theme.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ислом Каримов. Асарлар тўплами. 1-19 жилдлар. –Тошкент: Ўзбекистон, 1996-2011.
2. Ислом Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2008.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг БМТ Мингйиллик ривожланиш мақсадларига бағишланган Саммити ялпи мажлисидаги нутқи // Халқ сўзи, 2010 йил 22 сентябрь.
4. Ислом Каримов. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза // Халқ сўзи, 2010 йил 13 ноябрь.
5. Ислом Каримов. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – таррақийетимизнинг муҳим омилидир. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 18 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза // Халқ сўзи, 2010 йил 8 декабрь.
6. Ислом Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – 440 б.
7. Абдулина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. –М.: Просвещение, 1990. –144 с.
8. Абульханова-Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности // Психология формирования и развития личности. –М., 1981. –С.19-44.
9. Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шахри. –Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. –224 б.
10. Абу Райҳон Беруний. Ҳикматлар (Тўпловчи А. Ирисов). –Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1973. –104 б.

11. Алексеев А.А., Громова Л.А. Психометрия для менеджеров. –Л., 1991. –164 с.
12. Алишер Навоий. Махбуб ул-Кулуб. –Тошкент: Ўқитувчи, 1983. –112 б.
13. Агавелян О.К. Социально-перцептивные особенности детей с нарушениями развития. –Челябинск: Изд-во Татьяна Лурье, 1999. –368 с.
14. Агавелян Р.О. Социально-перцептивные особенности в профессиональной деятельности учителя специальной школы. –Новосибирск, 1998. –368 с.
15. Адаптация теста Дж.Гилфорда и М.Салливена: Руководство по использованию. –СПб., 1996. –184 с.
16. Айзенк Г.Ю. Понятие и определение интеллекта // Вопросы психологии. –М., 1995. –№1. –С. 111-129.
17. Аминов Н.А. Социальный интеллект и социальная компетенция в подготовке социальных работников (факторные модели Дж. Гилфорда и Г. Марлоу) // Социальная работа /Ред. И.А. Зимняя. Вып.5. –М.,1992. –С.37-46.
18. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2 т. Т. 2. –М.: Изд-во Педагогика, 1980.
19. Анастаси А. Психологическое тестирование. Кн 1. –М., 1982. 386 с.
20. Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование. – СПб., 2001. –688 с.
21. Андреева Г.М. Методы исследования межличностного восприятия. –М.: Изд-во МГУ, 1984. –141 с.
22. Аъзамхўжаева Э.А. Муомала маромининг ёш хусусиятлари ва динамикаси: Психол. фанл. номз. ... дисс. –Тошкент, 2002. –155 бет.
23. Баратов Ш.Р. Социально-психологические основы создания психологической службы в Узбекистане: Автореф. дис. ... докт. психол. наук. – Ташкент, 1998. –38 с.
24. Батаршев А.В. Многофакторный личностный опросник Р.Кэттелла: Практическое руководство. –Таллин, 2000. –88 с.

25. Батаршев А.В. Психодиагностика способности к общению, или как определить организаторские и коммуникативные качества личности. –М.: Гуман. Изд. Центр Владос, 1999. –176 с.
26. Бедерханова В.П. К вопросу о социальной перцепции в связи с использованием ролевых игр в процессе профессиональной педагогической подготовки //Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга. –Краснодар, 1975. –С.232-233.
27. Безносков С.П. Профессиональная деформация и воспитание личности //Психологическое обеспечение социального развития человека /Под ред. А.А. Крылова. –Л., 1989. –С.69-74.
28. Бекназарова Л.С. Таълим жараёнида ўқитувчи ва талаба ҳамкорлигининг психологик хусусиятлари: Психология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. –Тошкент: ЎзМУ, 2007. –142 б.
29. Бердиев Г. Бошланғич синф ўқувчиларида шахслараро муносабатларнинг ўзига хос хусусиятлари: Психол. фанл. ном. диссертацияси. –Тошкент, 2000.
30. Битуев В.П. Психология взаимоотношения учителя и учащихся. –Улан-Уде, 1972. –112 с.
31. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. –М., 1982. –200 с.
32. Бодалев А.А., Столяин В.В. Общая психодиагностика. –СПб., 2000. –440 с.
33. Борисова Е.М. О роли профессиональной деятельности в формировании личности // Психология формирования и развития личности /отв. ред. Л.И.Анциферова. –М.: Наука. –С. 159-176.
34. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика: Учебник. –СПб.: Питер, 2007. –352 с.
35. Гайнутдинов Р. З. Психология личности учителя узбекской национальной школы и ее формирование в системе непрерывного образования: Автореф. дис. ... докт. психол. наук. –СПб., 1992. –34 с.
36. Гайнутдинов Р.З. Ўқитувчига тарбия психологияси ҳақида. –Тошкент: Фан, 1995. –20 б.

37. Ганиева Э.И. Формирование индивидуального стиля общения подростков в учебно-воспитательном процессе: Дисс. психол. наук. –Ташкент, 2002. –160 с.
38. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления. Под ред. А.М. Матюшкина. –М., 1965. С. 433-456.
39. Гульчевская Н.Е. Особенности профессиональной тревожности учителя в условиях образовательных инноваций: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. –Ростов-на-Дону, 2004. –22 с.
40. Дерманова И.Б., Сидоренко Е.В. Психологический практикум. Межличностные отношения: Метод. рекомендации. –СПб.: Речь, 2002. –40 с.
41. Давлетшин М.Г. Замоनावий мактаб ўқитувчисининг психологияси. –Тошкент: Ўзбекистон, 1999. –32 б.
42. Давлетшин М.Г. Национальная программа подготовки кадров и основные задачи психологической науки //Янги турдаги Ўрта махсус ўқув юртларида таълим ва тарбия самандорлигини оширишнинг психологик муаммолари. –Тошкент, 1988. –С. 3-7.
43. Деркач А. А., Ситников А.П. Формирование и развитие профессионального мастерства руководящих кадров: социально-психологический тренинг, прикладные психотехнологии. –М.: Изд-во Луч, 1993. –72с.
44. Добрович А.Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения. –М.: Изд-во Просвещение, 1987. –207 с.
45. Драгунский В.В. Цветовой личностный тест: Практич. пособие. –М.; Минск: АСТ; Харвест, 2001. –448 с.
46. Дружинин В.Н. Психология интеллекта // Психологическая газета. –СПБ, 1999. –№1. С.11-13.
47. Ежова Н.Н. Рабочая книга практического психолога. Изд. 4-е. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. –320 с.
48. Емельянов, Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение. –Л.: ЛГУ, 1985. –120 с.
49. Жабборов А.М. Педагогик технологиянинг этник асослари. –Тошкент: Заркалам, 2006. –48 б.

50. Жабборов А.М. Ҳзбек мактаби ўқитувчисининг психологик ва этник хусусиятлари: психология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. –Тошкент, 1999. –317 б.

51. Жўраев Р. Педагогика коллежларида таълимни замонавий технологиялар асосида ташкил этиш // Халқ таълими журнали, 2005. № 4, 4-7 бетлар.

52. Ижтимоий психологик тренингдан практикум / Абдуллажонова М., Исақова М., Зокирова М., Исроилжонов С. Ўқув-услубий нашр. – Фарғона: Фарғона, 2003. –68 б.

53. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. –М., 1987. –190с.

54. Каримова В.М. Янги турдаги таълим муассасаларидаги талабаларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг психологик муаммолари //Янги турдаги ўрта махсус ўқув юртларида таълим-тарбиянинг самарадор-лигини оширишнинг психологик муаммолари. –Тошкент, 1998. 10-13 б.

55. Лабунская В.А. Психология экспрессивного поведения. –М.: Изд-во Знание, 1989. –64 с.

56. Лейтс Г. Психодрама: теория и практика. Классическая психодрама Я.Л.Морено. –М.: Прогресс-Универс, 1994. –352 с.

57. Леонтьев А.А. Психология общения. –М.: Изд-во Смысл, 1997. –368 с.

58. Леонтьев Д.А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО). Изд. 2-е. –М., 2000. –18 с.

59. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. –М.: Институт психологии РАН, 2004.

60. Мавланов М. Таълим жараёнини бошқариш муаммолари // Халқ таълими. –Тошкент, 2005. –№6. 85-88 бетлар.

61. Мадалиева З.Б. Эмоциональное состояние учителя: особенности проявления и способы регуляции: Автореф. дис. ... докт. психол. наук. –Ташкент: ТГПУ, 2009. – 22 с.

62. Майерс Д. Социальная психология. –СПб.: Изд-во Питер, 1997. –688с.

63. Мамедов К.К. Мактабгача ёшдаги болалар ва талабаларнинг ақлий ривожланиш хусусиятлари: Психология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. –Тошкент: ЎзМУ, 2004. –338 б.

64. Марциновская Т.Д. История психологии: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. 4-е изд., стереотип. –М.: Академия, 2004. –248 с.

65. Махмудов И.И. Этнорегиональные и возрастные аспекты психологического климата педагогических коллективов: Автореф. дисс. канд. психол. наук. –Ташкент, 1996. –20 с.

66. Меграбян А. Психодиагностика невербального поведения. –СПб., 2001. –256 с.

67. Миккин Х., Хенно М. На пути к созданию системы подготовки к общению // Проблемы подготовки к общению. –Таллинн, 1979. –С. 18-20.

68. Михайлова Е.С. Методика исследования социального интеллекта (Адаптация теста Дж.Гилфорда и М.Салливена): Руководство по использованию. –СПб., 1996. –533 с.

69. Нишонова З.Т. Олий мактаб психологияси. –Тошкент, 2003. –136 б.

70. Нишонова З.Т. Мустакил ижодий фикрлашни ривожлантиришнинг психологик асослари: Психология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. –Тошкент: ЎзМУ, 2005. –391 б.

71. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды. – М.: Смысл, 2002. –336 с.

72. Первин Л., Джон О. Психология личности. Теория и исследования. –М.: Аспект Пресс, 2000. –280 с.

73. Петровская Л.А. Компетентность в общении. –М., 1990. –216 с.

74. Пиаже Ж. Психология интеллекта. –СПб.: Питер, 2003. –192 с.

75. Пиз А. Язык жестов. –Минск, 1995. –416 с.

76. Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / Под ред. Г.С.Никифорова, М.А. Дмитриевой, В.М. Снеткова. –СПб., 2001. –448 с.

77. Расулов А.И. Ўқитувчи шахсининг тарбиячи сифатида талаблар билан ўзаро муносабат даражалари: Психология фанлари номзоди ... дисс. –Тошкент: ЎзМУ, 2001. –177 б.

78. Реан А.А. Практическая психодиагностика личности: Учебное пособие. –СПб., 2001. –224 с.

79. Рогов Е.И. Учитель как объект психологического исследования. –М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. –496 с.

80. Рогов Е.И. Условия формирования индивидуальной активности учителя на этапе вузовской подготовки //Формирование социально-активной личности. –Рязань, 1990. –С.175-185.

81. Рухиева А.Х. Психологические особенности самоуправления учебной деятельности студентов: Автореф. дисс. ... канд. психол. наук. –Ташкент, 1993. –19 с.

82. Рыданова И.И. Основы педагогики общения. –Минск: Изд-во Белорусская наука, 1998. –320 с.

83. Савенков А.И. Эмоциональный и социальный интеллект как предикторы жизненного успеха // Вестник практической психологии образования. –2006. –№1(6). –С.30-39.

84. Салаева М. Таълим мазмунини прогностлашда амал қилинадиган метод ва тамойиллар // Халқ таълими журнали. –2005. –№ 5. –40-43 б.

85. Сафоев Н.С. Таълимнинг модул тизими // Олий педагогик ўқув юртарининг педагогик технологияларини ўқув жараёнига татбиқ этишининг илмий асослари. –Тошкент, 2002. –31-33 б.

86. Сафаров Р., Мусаев У. ва бошқ. Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълим стратегияси ва таълим мазмунининг янги моделлари, уларни татбиқ этиш йўллари. –Тошкент: Фан, 2005. –256 б.

87. Симонов В.П. Диагностика личности и профессионального мастерства преподавателя. –М.: Изд-во Межд. педагогич. Академии, 1995. –192 с.

88. Смирнова Н.Л. Исследование имплицитных концепций интеллекта // Психология личности в условиях социальных изменений. –М., 1993. –С.85-103.

89. Собчик Л.Н. Рисованный апперцептивный тест. –СПб., 2002. –32 с.
90. Суннатова Р.И. Саморегуляция мыслительной деятельности. –Ташкент: Фан, 1996. –84 с.
91. Суннатова Р.И. Самосознание субъекта жизнедеятельности. –Ташкент: Фан, 2005. –264 с.
92. Токарева В.А. Психология нравственного развития личности: феноменология, типология, закономерности: Автореф. дисс. ... докт. психол. наук. –М., 1991. –44 с.
93. Тошимов Р.Ю., Ғозиев Э.Ф. Психодиагностика ва амалий психология. –Тошкент, 2004. –132 б.
94. Тренинг развития жизненных целей (программа психологического содействия успешной адаптации) / Под ред. Е.Г.Трошихиной. –СПб.: Речь, 2002. –216 с.
95. Турғунов С.Т. Замонавий мактаб раҳбарларининг функционал вазибалари. –Наманган, 2004. –36 б.
96. Усмонова Ш.Ж. Талабалар касбий шаклланишида интеллект динамикаси: Психол. фан. номзоди ... дисс. –Тошкент: ТДПУ, 2011.
97. Хлыстова Е.В. Особенности социально-перцептивных процессов подростков с интеллектуальной недостаточностью: Дисс. ... канд. психол. наук. –Шадринск: ШГПУ, 2002. –233 с.
98. Шарафутдинова Х.Г. Узлуксиз таълим тизимида ақлий қобилият диагностикаси ва психокоррекцияси: Психол. фан. номз. ... дисс. –Тошкент: ТДПУ, 2009. –198 б.
99. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. –М., 1998. –512 с.
100. Шмелев А.Г. Психодиагностика личностных черт. –СПб, 2002. - 480 с.
101. Шоумаров Г. Б. Ўзбекистон таълим тизимида психологик хизмат муаммолари // Янги турдаги ўрта махсус ўқув юртлирида таълим ва тарбиянинг самарадорлигини оширишнинг психологик муаммолари. –Тошкент, 1998. –13-15 б.
102. Чернышев А.С. Практикум по решению конфликтных педагогических ситуаций. –М.: Изд-во Пед-е общество России, 1999. –186 с.

103. Эмоциональные и познавательные характеристики общения / Отв. ред. В.А. Лабунская. –Ростов-на-Дону, 1990. –С, 108-115.

104. Эшметов Ш.А. Устоз–шогирд муносабатларининг ижтимоий-психологик феноменлари: Психол. фанл. номз. дисс. –Тошкент, 2004. –157 б.

105. Қодиров Б.Р. Ташхис марказлари ва психологик хизмат масалалари //Янги турдаги ўрта-махсус ўқув юртларида таълим ва тарбиянинг самарадорлигини оширишнинг психологик муаммолари. – Тошкент, 1998. –16-19 б.

106. Қодиров Б.Р., Қодиров К.Б. Касбий ташхис методикалари тўплами //Амалиётчи психологлар учун методик қўлланма. –Тошкент: ЎзМУ, 2003. –94 б.

107. Ғозиев.Э.Ғ. Олий мактаб психологияси. –Тошкент: Ўқитувчи, 1997. –106 б.

108. Ғозиев Э. Ғ. Психология (ёш даврлари психологияси): Пед. институтлари ва университетларнинг талабалари учун ўқув. қўл. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.

109. Ғозиев Э. Ғ., Жабборов А.М. Фаолият ва ҳуқ-атвор мотивацияси. –Тошкент: Университет, 2003. –168 б.

110. Ғозиев Э. Ғ. Усмонова Ш. Интеллект психологияси. –Тошкент: Университет, 1996. –48 б.

111. Ғозиев Э. Ғ. Психология. –Тошкент: Ўқитувчи, 1994. –224 б.

112. Ғозиев Э.Ғ. Тараққиёт психологияси. –Тошкент: Университет, 1999. –92 б.

113. Ғозиев.Э.Ғ., Ўтанов Б. Ҳамкорлик психологияси. –Тошкент, 1992. –32 б.

114. Ясюкова Л.А. Взаимосвязь индивидуально-психологических характеристик в структуре профессиональных способностей // Вопр. психол. –1990. –№ 5. –С.23-27.

115. Южанинова А.Л. К проблеме диагностики социального интеллекта //Проблемы оценивания в психологии. –Саратов, 1984. –С.63-67.

116. Allport G. W. Personality: A Psychological Interpretation. NY,1937, p. 313-516.

117. Guilford G. Isolation and prescription of occupational stereotypes // Journal of Occup. Psychol. –1967. –Vol. 41. –№1. –P.57-67.

118. Guilford J. P. Three face of intellect //American Psychologist. –1959. n.14, p.469-478.

119. O'Sullivan M. et Guilford J. P. Les tests d'intelligence sociale // Editions du Centre de psychologie appliquee. –Paris, 1977.

120. O'Sullivan M. et Guilford J. P. Six factors of behavioral cognition: Understanding other people // Journal of Educational Measurement. –1975. №12. P.255-271.

121. Thorndike R. L. Factor analysis of social and abstract intelligence //Journal of Educational Psychology. 1936.

122. Thurstone L.L. Primary mental abilities //Psychometric monographs, 1938.

C O N T E N T

INTRODUCTION	3
CHAPTER 1. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATION OF STUDYING SOCIAL INTELLIGENCE	
1.1. Social intelligence as a psychological phenomenon	8
1.2. Studying of social intelligence on the professional activity	19
1.3. Practically studying the problem of social intelligence	23
Conclusions. Chapter 1	29
CHAPTER 2. TEACHER'S EMPIRIC RESULTS OF STUDYING OF SOCIAL INTELLIGENCE	
2.1. General conditions of teachers' social intelligence	32
2.2. The development of social intelligence of vocational colleges' teachers' according to professional maturity	37
2.3. Teachers' attitude between social and emotional intelligence	47
Conclusions. Chapter 2	60
CHAPTER 3. PROPORTIONALITY OF TEACHERS' PERSONALITY CHARACTERS AND SOCIAL INTELLIGENCE	
3.1. Teachers' personality types and social intelligence	62
3.2. Teachers' attitude between personality characters and social intelligence	71
3.3. Social intelligence characters of the teachers of vocational colleges on the area of science	84

Conclusions. Chapter 3	94
CONCLUSIONS	97
RECOMMENDATIONS	99
APPENDIX	100
LIST OF LITERATURE	129

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
1-БОБ. СОЦИАЛ ИНТЕЛЛЕКТНИ ЎРГАНИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ	
1.1. Социал интеллект психологик феномен сифатида	8
1.2. Социал интеллектнинг касбий фаолият доирасида тадқиқ этилганлиги	19
1.3. Социал интеллект муаммосини амалий жиҳатдан ўрганиш	23
Биринчи боб бўйича хулосалар	29
2-БОБ. ЎҚИТУВЧИ СОЦИАЛ ИНТЕЛЛЕКТИНИ ЎРГАНИШНИНГ ЭМПИРИК НАТИЖАЛАРИ	
2.1. Ўқитувчилар социал интеллектининг умумий ҳолати	32
2.2. Социал интеллектнинг касб-ҳунар коллежи ўқитувчилари касбий камолот даражасига (лавозимий вазифасига) кўра шакллланганлиги	37
2.3. Ўқитувчиларнинг социал ва эмоционал интеллекти орасидаги муносабатлар	47
Иккинчи боб бўйича хулосалар	60
3-БОБ. ЎҚИТУВЧИЛАР ШАХСЛИЛИК ХУСУСИЯТЛАРИ ВА СОЦИАЛ ИНТЕЛЛЕКТ МУТАНОСИБЛИГИ	
3.1. Ўқитувчиларнинг шахслилик типлари ва социал интеллекти ...	62
3.2. Ўқитувчиларнинг шахслилик хусусиятлари билан социал интеллекти муносабатлари	71

3.3. Касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг фан соҳаси	
бўйича социал интеллектги хусусиятлари	84
Учинчи боб бўйича хулосалар	94
УМУМИЙ ХУЛОСАЛАР	97
ТАВСИЯЛАР	99
ИЛОВАЛАР	100
1-илова	100
2-илова	103
3-илова	118
D. A. Sobirova. Social Intelligence: Theory and Practice (Summary)	127
ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	129

74.6

C 74

Собирова, Дилафруз Абдурозиқовна

Социал интеллект: назария ва амалиёт / Д. А. Собирова; масъул муҳаррир Ш. Р. Баротов; Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги; Бухоро давлат ун-ти. –Тошкент: Фан, 2013. – 144 б.

УЎК: 316.6;159.9

КБК: 74.6

ISBN 978-9943-19-245-4

*Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Бухоро давлат университети Илмий-техник кенгаши томонидан
нашрга тавсия этилган*

Муҳаррир: *Н.Рамазонов*

Мусахҳих: *М.Абидова*

Техник муҳаррир, саҳифаловчи: *Д.Абдуллаев*

Нашриёт лицензияси АІ №138, 27.04.2009 й.
Нашриёт рақами: з-25. Теришга берилди 18.04.2013.
Оригинал-макетдан босишга рухсат этилди 14.06.2013.
Қоғоз бичими 60x84^{1/16}. Times гарнитураси. Офсет босма.
Офсет қоғози. Нашриёт-ҳисоб т. 8,0. Босма-шартли т. 8,37.
Тиражи 100 нусха. Келишилган нарҳда.

ЎзР ФА “Фан” нашриёти. 100170, Тошкент, И.Мўминов кўчаси, 9-уй.
Тел./факс (8-371) 262-80-65, 262-70-40.
E-mail: fannashriyot@yandex.com

ЎзР ФА “Фан” нашриёти матбаа бўлимида чоп этилди. 15-буюртма.
100170, Тошкент, И.Мўминов кўчаси, 9-уй.

“Тошкент тезкор босмаҳонаси” МЧЖда муқоваланди.
100200, Тошкент, Радиал тор кўчаси, 10-уй.